

123

3667 1 X21
2-

СРПСКА ~~КРАЉЕВСКА~~ АКАДЕМИЈА.

*Лосебна издања ма. 23
философско-филматички списи књ. 6*

ПРИПОВЕТКА

О ДЕВОЈЦИ БЕЗ РУКУ.

СТУДИЈА ИЗ СРПСКЕ И ЈУГОСЛОВЕНСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

ОД

ПАВЛА ПОПОВИЋА.

Награђено из фонда Д-ра Љубомира Радивојевића

БЕОГРАД.

ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ.

1905.

ЦЕНА 2 ДИНАРА

У књижарницама Мите Стајића, Св. Цвијановића и Г. Кона у Београду могу се добити

I.

ИЗДАЊА СРПСКЕ КРАЉЕВСКЕ АКАДЕМИЈЕ

1. Глас. Књ. I—LXIX.

Први разред (1—27): III, VI—IX, XI, XIX, XXI, XXIII, XXVI, XXVII, XXIX, XXXIII, XXXIV, XLI, XLVI, L, LI, LIV, LVI, LVII, LIX, LXI, LXIII, LXV, LXVII и LXIX.

Други разред (1—42): I, II, IV, V, X, XII—XVIII, XX, XXII, XXIV, XXV, XXVIII, XXX—XXXII, XXXV—XL, XLII—XLV, XLVII—XLIX, LI, LIII, LV, LVIII, LX, LXII, LXIV, LXVI и LXVIII.

Цене су: I, II, VIII, X—XII, XV—XX, XXV, XXVIII, XXIX, XXXII, XXXIV, XXXVII, XLII, св. по 1; XIII, XLVI и LIII по 1:50; XXIV, LI, LII, LIV—LXIX св. по 2; XIV 2:50; осталима по 0:50 динара.

2. Споменик. Књ. I—XLI.

Први разред (1—5): I, XII, XXXII, XXXV и XL.

Други разред (1—36): II—XI, XIII—XXXI, XXXIII, XXXIV, XXXVI—XXXIX и XLI.

Цене су: VII, VIII, XVI по 0:50; I, IV, V, XX, XXVI—XXX по 1. IX, XXV, XXXII и XL по 1:50; VI, X, XIV, XV, XVIII, XIX, XXI, XXII, XXIV, XXXIII—XXXIX по 2; XXXI 2:50; II и XXIII по 3; XI, XIII, XVII, XLI по 4; III и XII по 5 дина.

3. Годишњак. Књ. I—XVIII; цена: I, IX, XIV—XVI, XVIII по 1 дина., XV, — 1:50 осталима по 0:50 дина.

4. Српски етнографски зборник.

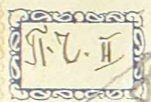
Књ. I *Живот Срба сељака*, написао М. Ђ. Милићевић. Друго прерађено и допуњено издање. 1894. Цена 2 дина.

Књ. II. *Старинска српска језа и пића*, од Симе Тројановића. 1896. Цена 1 дина.

Књ. III. *Српске народне песме и игре с мелодијама из Лесча*. Из народа прикупно Тодор М. Бушетић; музички приредно Стеван Ст. Мокрањак. Београд. 1902. Цена 2 динара.

Књ. IV. *Насеља српских земаља*. Уређује Д-р Ј. Цвијић. I. књига: 1. *Антропогеографски проблеми Балканског Полуострва*, од Д-ра Ј. Цвијића; 2. *Доње Драгачево*, од Јов. Ердељановића; 3. *Средње Полиње и Потарје*, од Петра Мркоњића; и 4. *Дробњак*, од Свет. Томића. С првом свеском *Атласа*. Цена 6:50 динара.

Књ. V. *Насеља српских земаља*. Уређује Др. Ј. Цвијић. II. књига: 1. *Увод* Др. Ј. Цвијића; 2. *Љубићска села*, од Рад. М. Паића; 3. *Врањска Пчиња*, од Ристе Т. Николћа; 4. *Млава*, од Љуб. Јовановића; 5. *Лесач*, од Тод. М. Бушетића; 6. *Васојевићи у црногорској граници*, од попа Богдана Лалевића и Ивана Протића; 7. *Вишеградски Стари Влак*, од попа Стјепана Трипковића; 8. *Билећске Рудине*, од Ј. Дедијера; 9. *Околина Београда*, од Ристе Т. Николћа; 10. *Шума, Поверш и Зупци у Херцеговини*, од Обрена Ђурића — Козића. С другом свеском *Атласа*. Београд, 1903. Цена 14 дина.

123

УНИВ. БИБЛИОТЕКА

и. бр. 12016.

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА.

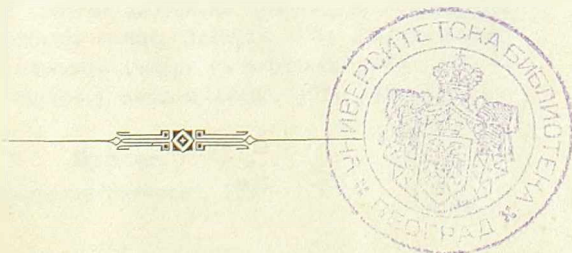
ПРИПОВЕТКА
О ДЕВОЈЦИ БЕЗ РУКУ.

СТУДИЈА ИЗ СРПСКЕ И ЈУГОСЛОВЕНСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

ОД

ПАВЛА ПОПОВИЋА.

Награђено из фонда Д-ра Љубомира Радивојевића

БЕОГРАД.

ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ.

1905.

САДРЖАЈ.

Увод.

Приповетке о несрећним и гоњеним девојкама, 1. — Приповетка о девојци без руку у страниј књижевности: први тип, 3; други тип, 6. — Шта је урађено на изучавању ове приповетке у српској и југословенској књижевности, 7. — Задатак ове расправе, 9.

I. Писана књижевност; први тип.

„Живот од Оливе хћере Јулјана ћесара“, 10.

II. Писана књижевност; други тип.

„Миракули славне деве Марие“, 21. — Чудеса пресвете Богородице („Амартолон сотириа“), 24.

III. Усмена књижевност; први тип.

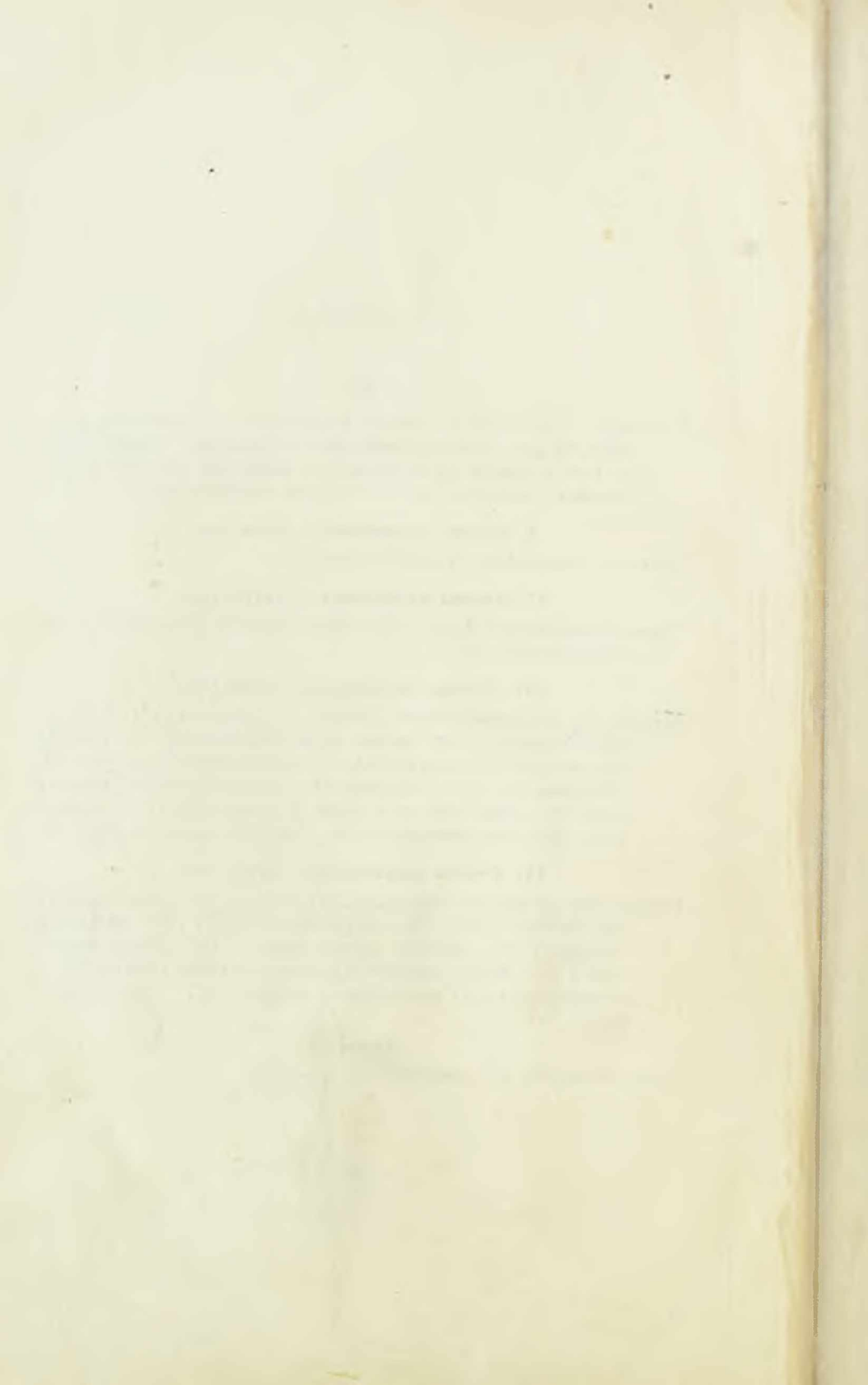
Версија прва или версија Оливе: „Олива“, 37. — Версија друга или версија Манекине: „Една царица и две близнаријна“, 40; „Царева кћи овца“, 60. — Версија трећа: „Царица са звездом на челу“, 64; „Халијина кћи“, 67; „Звездана“, 68. — Версија четврта: „Бакарна коза“, 78; „Пошљ иска да се жени за дъщеря си“, 81. — Версија пета: „Бог чува праведнога“, 86; „Честната попска дъщеря“, 89.

IV. Усмена књижевност; други тип.

Версија прва или версија Миракула: „Зла маћеха“, 93. — Версија друга или версија Чудеса: „Бог не заборавља правих“, 99; „Маћеха и пасторка“, 101; „Женидба везира Лазара“, 103; „Мария поспницата“, 106; „Мария царската дъщеря съ отсѣчени рѣдѣ“, 106. — Версија трећа: „О грофовој жепи и дици“, 107; „Злочѣста маћѣжа“, 107.

Прилог.

Текст приповетке из „Амартолон сотириа“, 113.

У В О Д.

„Међу типовима, каже А. Веселовски на једном месту,¹⁾ којима се радо забављала машта народа у Средњем Веку, нема ни једнога који би био омиљенији или уживао веће популарности од типа несрећне и гоњене девојке“. Тај тип се налази, на разне начине схваћен и обрађен, у многим средњовековним романима, приповеткама, приказанима разних, понајвише западних народа. У тај круг, — да, по примеру Веселовскога, и ми набројимо неколико таквих средњовековних историја — спада позната повест о „многострадалној“ Геновеи, војвоткињи од Брабанта, коју намесник Голо, за време одсуства њена мужа графа Сигфрида, а ради освете што она није хтела на његову љубав одговорити, оптужи Сигфриду за неверство, и оклевета толико да је овај осуди на смрт, али која, заједно са својим новорођеним сином Шмерценрајхом, ипак остане у животу и проведе у једној пећини у Арденима пуних шест година, док је њен муж не нађе једном случајно у лову, и не узме је понова себи у двор. Ту спада, даље, и легенда о светој Гуљелми, краљици угарској, коју, као Голо Геновеу и из

¹⁾ А. Wesselofsky, Novella della figlia del re di Dacia, Pisa (Nistri), 1866, стр. XI.

истог разлога, обеди њен девер свом брату краљу угарскоме и коју краљ због тога осуди да се јавно спали; али која побегне у пустинју, срећно дође до једног манастира калуђерица, буде ту лепо примљена, прослави се као видарица што лечи од сваке болести, и, напоследку, дочека да јој краљ доведе свога огубаног брата на лечење, и да је, том приликом, позна, замоли за опроштење и поврати у двор као краљицу. Ту спада, затим, и она донекле слична приповетка о Хилдегарди, жени цара Октавиана, око које брат царев, исто као брат угарскога краља око Гуљелме, облеће једнако, и најзад је, видећи да му је посао узалудан, остави у шуми, голу и за косу о дрво обешену; коју, после, с истим љубавним прохтевима, салеће други један, управник двора једног војводе што ју је избавио и код себе склопио, па је из пакости што она на те прохтеве не пристаје, обеди да је заклала војводино дете; која, после, и трећу такву пробу издржи од стране трећег насртљивог љубавника; и која, напоследку, заврши као и Гуљелма, поставши калуђерица и видарица, и излечивши од opakих болести оне који су јој толико несрећа проузроковали. Ту спада, после, и лепа историја невине Хирланде, младе и тек доведене жене енглеског војводе Артуса, којој, у одсуству њеног мужа, брат овога Герхард отме њеног новорођеног сина а њу отера у свет, и она седам година служи као проста слушкиња у неких племића; коју, затим, пошто ју је муж понова нашао и довео себи, њен стални непријатељ Герхард понова оклевета код мужа, и овај је осуди на спаљивање; и коју, напоследку, баш у тренутку кад ће је бацити на ломачу, ослободи њен изгубљени,

по рођењу отети син Бертран, и докаже њену невиност. Ту спада, после, и она из Бокача позната приповетка о Гризелди, кћери једног врло спромашног сељака, коју узме за жену маркиз од Салуца па је, само ради тога да искуша њену покорност и оданост, ставља на најтеже муке и најсвирепије пробе: кад му роди кћер, он јој тражи пристанак да може кћер убити, и она пристаје и предаје кћер убицама; кад му, после, роди сина, он то исто и за сина тражи, и она опет пристаје; доцније је отера из куће, у самој кошуљи, и каже јој да хоће другом да се жени; и мучи је све даље тако док јој, напослетку, баш на дан припремане друге свадбе, не изјави свечано да јој није убио кћер, није убио сина, нема намере женити се, него да је све што је чинио било само претварање његово да види хоће ли му она кадгод бити непокорна. Ту, у тај круг, спадају, најпосле, и приповетке о Кресценцији, о лепој Камили, о Касији царици, и многим другим „пепељугама“, мученицама, несрећним и гоњеним девојкама и женама. У тај круг спада још и ова „приповетка о девојци без руку“ којом се овде мислимо забавити.

Два су типа ове приповетке.

По једном, приповетка тече у главном овако. Један цар (краљ), после смрти своје жене, хоће да узме своју кћер; то или зато што хоће да испуни завет који је царици дао, или што се просто заљуби у своју кћер. Кћи не пристаје на то никако, одсече себи руку да би избегла наваљивање очево или овој одсеку руке за казну; негде је ово сечење руку доцније, а негде га чак и нема. Отац, љут, отера је (или она сама побегне) у шуму, планину, пустињу; или на море (у ковчегу, барци

без весала, итд.). Она дође у другу краљевину (војводство, кнежевину, графовину) где је неки краљ (војвода итд.) или његов син нађе, заволи, узме, обично против воље своје матере. Тај краљ, мало доцније, пође у рат (или на пут уопште), а она, у његову одсуству, роди сина (два сина). Краљу јаве о том, али мати његова, опивши књигоношу, замени писмо које јавља ову пријатну вест, другим у којем му саопштава да му је жена родила неко чудовиште (пса, ђавола, и др.). Краљ одговара да се не чини ништа зло ни жени, ни њену породу, до повратка његова. По други пут, краљица-мати мења писмо, и промењено писмо наређује да се млада краљица са сином убије (или спали). Младу краљицу спасу од смрти (спале н. пр. другу девојку место ње, или слику), и пошљу је, с дететом заједно, понова у планину или на море. Она путује и лута дуго, приспе напоследку у Рим или други који светли град, буде примљена од неког сенатора, и тада (молитвом папином, милошћу светаца, Бога или Богородице) поврати руке (ако их је била изгубила). Краљ се дотле врати из рата, позна у чем је ствар, погуби (или спали) своју матер, и пође да тражи своју жену или да измоли опроштај свога греха. Дође, напоследку у место где је она (каткад, ту дође и њен отац), нађе је, поврати себи, и живи с њом као и пре. — Овакав је од прилике садржај неколиких дела средњевековне књижевности разних народа. У француској књижевности, та су дела: *La belle Hélène de Constantinople*, роман из XIII века, у стиху; затим, *La Manekine*, чувени роман Филипа де Реми сира де Боманоар, такође из XIII века (око 1270) и у стиху (има исти роман и у прози, од Јована Воклена, из

XV века; има исти роман и драматисан: *Miracle de la fille du roy de Hongrie*; има га и као *chanson de geste*; даље, *La Comtesse d'Anjou*, од Јована Алара, из почетка XIV века (1316); и *Chronique anglonormande* од Николе Тривеа, из XIV века. У латинској књижевности, та су дела *Vita Offae primi*, с краја XII века; затим, *Ystoria regis Franchorum et filie in qua adulterium comitere voluit*, рукопис с краја XIV века; најпосле, *De origine inter Gallos et Britannos belli historia*, приповетка од Бартоломеа Фација, из XV века. У талијанској књижевности та су дела: једна новела (I из X дана) у збирци *Il Pecorone*, од Јована Флорентинца, из XIV века (1378); *Novella della figlia del re di Dacia*, приповетка из XIV века; *Historia de la regina Oliva*, спев из XIV или XV века ваљда; *Rappresentazione di Santa Uliva*, стара црквена драма („приказање“), мало доцније по поменутом спеву рађена; најпосле, још једна приповетка, која у осталом није из Средњег Века, наиме *La pentamozza* у збирци *Pentamerone* од Базила, из почетка XVII века а можда и ранија. У шпанској књижевности, такав је *Victorial* од Гутиера Диас де Гамеза, из XV века. У каталанској књижевности, такве су: *Historia del rey de Hungria*, приповетка с краја XIV века, и *La Istoria de la filla de l'emperador Contasti*, приповетка из XV века. У немачкој књижевности од те су врсте: *Mai und Beaflor*, роман из XIII века; *Weltchronik*, спев Јансена Еникела, с краја XIII века; и *Königstochter von Frankreich* од Јована од Бихела, из почетка XV века (1401). У енглеској књижевности овакав је: *Emaré*, спев из XV века или ранији. Сем тога, овом типу припадају још неке народне приповетке истих књижевности.

Други тип разликује се од првог највише по свом почетку. У њему нестаје оне родосквѣрне љубави оца према кћери којом тамо почиње приповетка. Место тога да девојка због очеве љубави оде (или буде отерана) из куће и сече себи руке, она овде то чини (управо то њој чине) због мржње маћехине; место оца долази маћеха. Девојка има маћеху која је мрзи што је лепша од ње, и која, у одсуству девојчина оца, изда заповест слугама да је поведу у шуму и убију, и да јој, за знак да је убијена, одсеку руке и донесу јој (слуге је, наравно, не убију, него јој само одсеку руке и оставе је у шуми). То је главна разлика, чија је последица још и то да девојку, у даљем току приповетке, не гони свекрва као у првом типу, него опет само маћеха. Споредне су разлике: што се промена писама само једанпут изврши (и ово је последица главне); што девојку, после промене писама, отерају у шуму и планину а не на море; што је тад прими један пустињак а не сенатор; што јој руке поврати само Богородица, којој је она јако одана, а не ко други, итд. Иначе и у приповеткама овога типа судбина гоњене девојке се слаже са оном из првог типа: ту је исто гањање из куће, сечење руку, удадба девојке за младца висока рода, порођај у одсуству мужа, промена писама, поново гањање, срећно виђење с мужем и познање на крају, итд. — Овом типу припада мањи број књижевних дела него првом, управо само два, једно талијанско и једно грчко. То су *Miraculi de la gloriosa verzene Maria*, штампано први пут 1475 у Виченци у Италији, где је, у глави XI, испричано чудо *Come la gloriosa verzene Maria cammpa da molte insidie una fiola de uno*

imp(er)atore ala quale li era state tagliate le mane¹⁾ ово исто дело је и драматизовано, у XVI веку, под насловом *Stella*); и *Βιβλίον ὡραιστατον καλούμενον Ἀμαρτωλῶν σωτηρία* од светогорског монаха Агапија, штампано први пут у Млещима 1641, у којем трећи део (*μέρος τρίτον*) садржи чудеса Богородична: *Ἐκ τῶν ὑπερφυῶν θαυμάτων τῆς ὑπεραγίας δεσποίνης ἡμῶν θεοτόκου καὶ αἰὲ παρθένου Μαρίας*, и као 11. чудо ову приповетку о девојци без руку. Истом типу припада још и већи број приповедака (око 40) разних народа.²⁾

Ова приповетка, која се, као што се види, налази у туђим, нарочито западним књижевностима, изучавана је досада много. Она се налази и у нас, у нашој и уопште југословенској књижевности, али је она ту врло мало изучавана. Све што је у том погледу рађено своди се на ово:

1. В. С. Карачић *Примјери српско-словенскога језика*, Беч, 1857, стр. 27; в. *Скупљ. грам. и полем. списи*, III, 386, описујући једну српско-словенску рукописну књижицу у којој има „12 побожнијех приновиједака особито о чудесима матере божје“, саопштава укратко садржај једне од тих приповедака, а та је — то ми сад видимо а Вук, наравно, не бележи — једна српска версија наше приповетке о девојци без руку;

¹⁾ Овакав је наслов у првом издању.

²⁾ Опширније о свима овим књижевним делима као и народним приповеткама у којима се налази наша приповетка в. *Hermann Suchier*, *Oeuvres poétiques de Philippe de Remi sire de Beaumanoir*, Paris, 1884, t. I, стр. XXIII—LXXXI. По овоме писцу ми смо и извели горњу поделу на два типа (он их зове *type du sénateur*, и *type de l'ermité*). — За каталанску версију *Istoria de la filla de l'emp. Contasti* в. чланак II. *Suchier*, *La fille sans mains* (*Romania*, 1901, octobre).

2. А. Веселовски (*Novella della figlia del re di Dacia*, Pisa, 1866, увод), испитујући нашу приповетку у талијанској версији о кћери дачкога краља и у туђим версијама уопште, нашао је и једну српску версију (Вук, № 33, Зла маћеха);

3. А. Д' Анкона (*Sacre rappresentazioni dei secoli XIV, XV e XVI*, Firenze, 1872, vol. III; увод у *Rappresentazione di Santa Uliva*, стр. 235—250), изучавајући нашу приповетку специјално у версији Оливе, набраја све версије приповетке које је Веселовски нашао, па међу њима и поменуто Вукову;

4. Г. Т. Маретић (*Der altkroatische Text eines Mirakels als Quelle der Volkserzählungen*, *Archiv f. slav. Phil.* VI, 1882, 428—431) штампао је из глагољске књиге *Миракула славне деве Марие* (поч. XVI века) текст једнога „миракула“¹⁾ који „може да важи као извор неких народних прича“; те приче којима је ово извор биле би Вукове „Зла маћеха“, „Зла свекрва“, „Опет зла свекрва“ (№ 33, 60, 61). — У овом свом раду Г. Маретић се задржава само на томе да овим нашим приповеткама нађе извор и да тај извор публикује, не доводећи у везу ове наше версије са општом приповетком о девојци без руку, као што то поменути (без Вука) и следећи чине;

5. Херман Сухир (*Oeuvres poétiques de Philippe de Remi sire de Beaumanoir*, Paris, 1884, II), у уводу к *Манекини* (*La Manekine*) коју ту публикује, излаже све књижевне версије наше приповетке и даје списак свих народних приповедака разних народа у којима се она налази; у том списку наводи и

¹⁾ Г. Маретић је исти текст још једном штампао у студији која с нашом приповетком нема никакве везе: *Kosovski junaci i događaji u narodnoj epici* (Rad 97. 1889, стр. 100—104).

две версије српске: једна је поменута Вукова № 33, а друга је (на коју је писцу обратио пажњу В. Волнер) песма № 14 из збирке Петрановића (1867), под насловом *Женидба везира Лазара*.

Ослањајући се на студије о туђим версијама приповетке о девојци без руку, ми хоћемо да испитамо ту приповетку у српској и, колико нам је могућно, у општој југословенској књижевности. Наше испитивање има ова два задатка: 1) тражити све версије у којима се ова приповетка налази у српској и, колико се може, у југословенској књижевности; и 2) тражити изворе из којих су те версије постале.

Ради лакшег прегледа, ми ћемо најпре испитивати версије у писаној, а потом у усменој књижевности; у обема областима, испитиваћемо најпре версије првога типа, а потом другога. Расправа ће, према томе, имати четири главе.

ПИСАНА КЊИЖЕВНОСТ: ПРВИ ТИП.

„Život od Olive hćere Juliana ćesara.“

У писаној књижевности српској и југословенској имамо, колико знам, само једну версију првога типа приповетке о девојци без руку, и то у једном спеву далматинске књижевности ¹⁾ То је *Život od Olive hćere Juliana ćesara*. Спев овај, који

¹⁾ У нашој старој књижевности нема версије овога типа. Уопште, мотив о родоскрвној љубави очевој није овој књижевности познат. Има сличан мотив, о таквој љубави брата према сестри, али ушлетен у једну легенду која нема никакве везе с приповетком која нас занима. Г. С. Новаковић је штампао (*S. Novaković, Die Oedipus-Sage in der südslavischen Dichtung, Archiv für slav. Philologie, XI. 321—326*; на српском, *Наставник*, 1891, под насловом: *Откуда су су постале гдекоје народне песме*) по једном рукописном зборнику К. С. Академије Наука српске реденције, XVII или XVIII века (то је ркн. 112, л. 207 а — 210 б; в. *Љ. Стојановић*, Каталог, 1901, стр. 193), једну кратку легенду о св. Павлу кесарском у којој има мотив о родоскрвној љубави брата и сестре. У почетку те легенде прича се како је Антон, „царь по вьсен Кесарие“, имао сина Ахаза и кћер Агазу; како је, после смрти Антонове, Агазу запросто један цар и тражио половину Антонове земље у пријизу, а Ахаза узимао за зета други цар и тражио другу половину земље; и како су се, услед тога, брат и сестра договорили да се венчају не би ли одржали земље у целости, венчали се и добили дете, које, даље, има познату судбину Павла кесарског. То је колико знамо, једини српско-словенски текст у којем се налази мотив о оваквом родоскрвљењу, али као што рекосмо, ни он нема никакве везе с нашом приповетком. — Ово исто важи за стару бугарску књижевност, која исту легенду има (в. *Сборникъ за нар. умотв., наука и книжнина*, VI, 1891, где је чланак М. Драгоманова *Славянскитѣ прѣбравки на Едиповата история*, у којем је, стр. 300—301, штампана иста легенда о Павлу кесарском).

је први пут штампан 1702 а доцније неколико пута прештампаван и који се и данас прештапва међу популарним побожним књижицама у Далмацији¹⁾, испеван је у дванаестерпу са сликом, а чаковско-икавским наречјем, и садржи ово:

Цару римском Јулиану оставила је жена на самрти аманет, ако се други пут буде женио, да узме само ону која буде тако исто лепа као и она. По њеној смрти, цар пошље свуд „по свиту искати“ такву жену, али му цело тражење би узалуд. Гледајући једнога дана своју кћер Оливу, која имађаше „петнаест лит“, виде цар да је „мајци подобна“, и онда навали на кћер да се њоме ожени. Кћи није хтела на то никако пристати, па видећи да се њему нарочито допадају њене руке, она узе нож

¹⁾ Издања иду овим редом:

а). *Xivot od Olive hchiere Juliana Cesara. U Venecieh pri Bartolu Occhi knigaru na rivi Schiavonskoj pod zlameniem sv. Dominika.* 1702. 16°. 64 стр. — Тако забележио Шафарик (*Gesch. der südsl. Literatur.* II. 169); в. *Kukuljerić*, *Bibliografija hrvatska.* Dio prvi. Tiskane knjige. 1860. Стр. 115.

б). *Historia ali pisni od Olive (Historia di Oliva).* — Помиње Шафарик (навед. место) као „gedruckt vor 1705.“

с). Издање од 1712. — Помиње га Кукуљовић, навед. место.

д). *Xivot od Olive hchiere Juliana Cessara. Venecieh MDCCXXII. Pri Bartolu Occhi knigaru na rivi schiavonschoj pod slameniu (?) S. Dominica.* — Г. Душан Букић, сашалац филозофије у Загребу, био је добар да ми са примерка овог врло ретког издања који се налази у књижници Југословенске Академије у Загребу, препише овај наслов, и неколико стихова с почетка и с краја.

е). *Povist od života Olive kčeri Cesara Juliana. U Dubrovniku (Martecchini).* 1841. — Тако забележено у каталогу библ. фрањев. манастира у Дубровнику, № 2645; в. и Кукуљ., навед. место.

ф). *Povist od života kraglice Olive kchierre Czesara Juliana. U Splitu 1851. U tiskarnici udovice Piperata i sina.* — И овај наслов преписао је Г. Букић; в. о овом изд. и Кукуљ. навед. место.

г). *Povist od života kraljice Olive kčere cesara Julijana. U Spljetu. Za štampariju A. Zannoni-a M. Snidarčić.* 1889.

Издања под е и д имао сам у рукама, и по њима и издањем садржај.

»..... чим се месо сиче,
»тер обе ручице до лакта одсиче»,

и тако одсечене руке да покрити »ручинчићем« и метнути у један »сребра бацил« и пошље их оцу. Отац, љут, нареди да Оливу обуку у »тамне свите« и одведу је у планину да је убију; слуге је одведу тамо, али јој поклоне живот. Лутајући она по планини осам дана, наиђе на њу »краљ с Каталонје«, који је био изишао једнога дана по том крају у лов. Краљу се она допадне, и он је поведе собом у двор, где она наскоро свакоме омили. У то краљица роди сина, и краљ га да Оливи на чување, и пошље и њу и сина једном свом »веле верном каштелану«. Каштелану се свиде Олива, и он узе мислити како би је преластио. Покушавши то једнога дана, Олива му се опре, али, како је »на руках« држала »малахна краљића«, то »хрвући« се с њим, »краљић на тлех паде« и остане на месту мртав. Каштелан баци сву кривицу на Оливу, јави то краљу, и овај нареди да се Олива метне у једну »скрињу« и баци у море. Скриња је дуго пловила док није дошла на обалу, »к једному градићу«. Неке праће нађоше скрињу, извукоше Оливу, полумртву од глади и жеђи, и нађе се једна госпођа (»градна госпа«), која је узе к себи. И у том граду нађе се један »каштелан« који се у Оливу заљуби, и кога она опет није хтела. Он сад, не знајући како би јој код госпође напакостио, подметне јој у »камару« један сребрн пехар и обеди је да је она то украде. Госпођа поверује, нареди да се она опет затвори у скрињу и баци у море; и та се наредба њена изврши. У скрињи, Олива се мољаше »дивни присветој« :

„Мајко милосрђа ти с' мајка и дива,
„ти ме сад помози. знаш да нисам крива;
„милост ку ти просим, ти ми је не крати,
„руке ке уских, ти ми их поврати“,

и у тој молитви и заспи. Кад се пробуди, а то
јој руке нарасле,

„липше и здравије нег бише имала“.

У то прође поред скриње „брод краља од Кастиље“; морнари видеше скрињу, извадише је из мора, отворише је и нађоше Оливу. Одведоше је „краљу од Кастиље“, и овај је одмах заволи и задржи код себе. Краљу ускоро умре жена, и он се ожени Оливом. Мати краљева била је томе јако противна па, од једа што јој се син тако оженио,

„поче далек града колудар зидати“,

и затвори се у њ. Доцније, краљ зарати с „краљем од Наваре“, и пође на војску, а остави Оливу бређу. Док је он још тамо био, Олива роди сина,

„ки је vele липши нег звизда Даница“.

Одмах се опреми гласник, „тичац“ („тичић“, „тич“) како се у спеву назива, да јави краљу о том. „Тичац“, идући поред манастира где је била краљева мати, сврати унутра и јави јој вест. Стара га угости, опије, замени писмо другим у којем јави да је Олива родила сина који боље да се није ни родио,

„јер је згрчен, ружан, и груб, и вас дресел:

„когодир га види, нитко му ни весел“,

и поручи „тичцу“ при поласку да јој и при повратку сврати па ће добити „дар“ за добре гласе. „Тичац“ однесе писмо краљу, краљ га прочита и одговори да чувају и Оливу и дете, ма какво да је,

„зач је дите драго гди је драга мати“.

Опет се „тичац“ путујући сврати у манастир, опет га стара опије, опет му промени писмо и јави као од краљеве стране да је спале заједно са сином:

„и матер и дите већу вам сажгати“.

Писмо отвори „барун“ којег је краљ за намесника оставио; буде му жао Оливе, па смисли да место ње спали једну грешницу девојку која је баш тада родила сина па удавила, и тако и учини; а Оливу затвори у једну скрињу у коју метне доста сребра и злата, и баци је у море. У то се краљ врати као победник из рата; „барун“ и сви изиђу преда њ у црнини, краљ се зачуди томе, запита за узрок, и они му све кажу. Кад краљ разабере ствар и дозна од гласника ко је свему томе крив, он скупџ војску, удари на манастир, запали га, и тако изгори у њему мати његова и сви који ту бежу. Олива је, међутим, дуго пловила у скрињи с дететом, и трпела најачу глад и муке друге, и кад већ „како мртва с дитићем лежаше“, онда

„скриња близу к Риму припливала бише,

„како историја у истину пише:

„гди се Тевер рика с морем измишала,

„туде бише скриња с Оливом пристала“.

Две „старице“ које су пролазиле туда, опазе скрињу, извуку, нађу Оливу у њој обамрлу с дететом, понегују их мало, и задрже у својој кући у Риму:

„старице држаху Оливу како кћер,

„Олива старице сваку како матер“.

Тако потраја три године. Краљ, међутим, жално је једнако за Оливом, и кајао се што је учинио „смртни грџх“ спаливши матер; напослетку се реши да иде у Рим на проштење „светому оцу

папи“. Цар римски, којем краљ јави свој долазак, нареди да се учине велике припреме за дочек краљев (»да се све улице које су нечисте, по граду помету и липо очисте“, како се то каже у спеву). По тим припремама, чују за долазак краља кастиљског и оне две старице у којих је Олива била, и јаве јој ко долази. Олива онда, на дан краљева доласка, обуче сина краљевски, изведе га да види свечаност, покаже му краља »од Кастиље“, који је био сав у црнини, и каже му: »ово је отац твој“, а сутрадан упути га право краљу и научи шта ће му рећи. Син оде, изиђе пред краља, који је с царем био заједно у дворани, каже му ово:

»...Мајка моја ка ме је послала,
»сама с старицама дома је остала,
»рекла ми је да си ти прави отац мој,
»а да ја једини синак јесам твој“.

Краљ, чудећи се овој појави и лепом детету, пошље једног слугу да иде за њим и разабере чије је. Слуга дође до куће где је Олива становала, Олива му каже да ће доћи сутрадан у двор. Дође, и цару римском каже пред краљем кастиљским:

»Ја јесам ваша кћи именом Олива,
»по божјој милости јесам досад жива,
»и ово јест мој син ки стоји при мени
»краља кастиљскога јединорођени“.

Општа радост услед тога; и после великог весоља и светковине, краљ се врати у Кастиљу с Оливом и дететом.

Ко је овај спев саставио, не стоји у њему записано, ни у наслову ни иначе. Кукуљевић помиње, не казујући одакле то зна, да је спев »од Крсте Ивановића, попа из Котора“.¹⁾ То исто каже и

¹⁾ *Kukuljević, Bibliografija hrvatska*, стр. 115.

Љубић, који саопштава и извесне биографске податке о писцу: Ивановић је био врло учен свештеник (из Будве а не из Котора), писао је талијански и српски, певао је сем *Života od Olive* још и песме о ципарском и критском рату, итд.¹

Али, и ако Кукуљевић и Љубић означавају Ивановића као писца нашега спева, *Život od Olive* ипак, по свој прилици, није оригинално дело наше књижевности. Већ по неким местима самога спева то се види; на оном месту н. пр. где се прича како је кастелан смислио да обеди Оливу за крађу пехара, има овај стих:

»како нам латинска историја прави“,²)

и тај стих (»правити“ овде, као и врло често у далматинској књижевности, значи »рећи, казати“) очевидно казује да је оригинал нашега спева нека »латинска (ово може значити и: талијанска) историја“. А после, то се још боље види кад се садржај нашег спева пореди са садржајем талијанских дела о Оливи, која смо у уводу поменули; из тог поређења излази да је наш спев само превод талијанског спева *Historia de la regina Oliva*.

Ја нисам имао у рукама овај талијански спев, који се, у дужим и краћим версијама, налази у рукописима неких талијанских библиотека или у издањима врло ретким³) до којих, поред свега тра-

¹) *Ljubić*, Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia. Vienna, 1856. стр. 178 (овде се не помиње *Život od Olive* и каже се: egli poetava... sul principio del 1600, што је погрешно); *Ljubić*, Oględalo knjiž. poviesti jugoslov. II, 405. — Љубић је ове податке, како сам каже, узео из Апендинија (по овоме је јамачно и Кукуљевић саопштио име писца нашег спева); Апендинијево дело *Memorie spettanti ad alcuni illustri uomini di Cattaro* (Ragusa, 1811) нисам имао у рукама.

²) В. стр. 20 издања од 1889.

³) В. о тим ркп. и издањима *H. Suchier*, наведено дело, стр. XLVI и XLVII увода.

жења, нисам могао доћи¹⁾; што ипак закључујем да је наш спев само превод овог талијанског, то чиним на основу анализа које су о њему и његовим прерадама дали Веселовски,²⁾ Д'Анкана³⁾ и Сухир⁴⁾: први излажући опширно садржину приказана о св. Уливи (*Rappresentazione di Santa Uliva*) које је само драматизација спева,⁵⁾ други означавајући укратко општу легенду о истој светици, трећи причајући укратко садржину саме *Historia de la regina Oliva*. По тим анализама види се јасно, најпре, да наш *Život od Olive* садржи ону версију приповетке о девојци без руку која се налази у старој талијанској легенди о св. Оливи, и која има нарочите карактеристичне моменте и специјално компликовану садржину, којом се тако одликује од свих осталих версија наше приповетке. Док у осталим версијама (реч је о првом типу) девојка има да претрпи само гађање од стране очеве који хоће да је узме за жену, и гађање од стране свекрве кад роди и кад је ова, подметањем лажних писама, отера од куће: у овој версији, она има још неколико других претходних гађања да претрпи, од оних који убију краљево дете па њу за убиство обеде, као и од оних који јој подметну

¹⁾ Ни једно издање ове књиге нисам нашао у бечким библиотекама дворској и универзитетској.

²⁾ *Wessellofsky*, *Novella della figlia del re di Dacia*, увод стр. XIV и даље.

³⁾ *D'Ancona*, *Sacre rappresentazioni dei secoli XIV, XV e XVI*, 1872, vol III., стр. 236 и даље.

⁴⁾ *Suchier*, *Oeuvres poétiques de Philippe de Remi sire de Beaumanoir*, I, стр. XLVII увода.

⁵⁾ *Suchier*, наведено дело, стр. XLVI: „C'est d'après ce poème (*Historia de la regina Oliva*) que notre histoire a été dramatisée sous le titre de *Rappresentazione di Santa Uliva*“.

посуђе па њу обеде да је украла; има да неко-
лико пута буде бачена на море, итд. А после, по
тим анализама се види да се наш спев слаже са
талијанским спевом и приказанњем не само у глав-
ним цртама које карактеришу версију Оливе уоп-
ште, него и у специјалнијим моментима, у детаљима
још, који остају непокварени и неизмењени, тако
да ми можемо закључити да је то слагање ори-
гинала и (можда мало слободнијег) превода. И у
спеву и приказанју талијанском, као и у нашој
приповеци, Олива је кћи цара римског Јулиана,
и ту, његова жена на самрти препоручује му да
се доцније ожени само лепом као што је и она¹⁾;
и ту, Олива одсече себи руке и пошаље их оцу
покривене чохом²⁾; и ту је отац отера у планину
и нареди слугама да је убију а ови се смиљују па
јој опросте живот; и ту је нађе краљ, и баш краљ
катамански као и у нас³⁾ у лову, и доведе себи у
двор за дадиљу новорођеног сина⁴⁾; и ту се заљуби
у њу један „барон“ који јој створи ону исту аферу
с краљевим дететом као и кастелан у нас, због
које је отерају; и ту је, после, на другом месту,
обеде за краљу, и опет баце у ковчегу у море
(њој, међутим, израсту руке тако исто милошћу
Богородице као и у Ивановићеву спеву); и ту је,

¹⁾ *Wesseloſsky*, стр. XIV и даље: карица тражи од цара „di non torre sposa se non fosse come lei vaga, onesta e graciosa“.

²⁾ *Suchier*, стр. XLVII: Quand son père lui parle de la beauté de ses-mains. ... elle (Oliva) les fait couper pour les lui envoyer enveloppées dans un drap...

³⁾ *Suchier*, стр. XLVIII: Le premier roi qui rencontre Oliva dans la forêt est roi de Catalogne dans les poèmes épiques, mais roi de Bretagne dans les drames.

⁴⁾ *Wesseloſsky*, наведено место: краљ је доведе „a corte per esser balia di figliuol della corona“.

најзад, кад ковчег доплови до обале, изваде и поклоне краљу од Кастиље¹⁾, и ту се њој, као краљици кастиљанској, одигра потпуно иста интрига која и нашој јунакињи, наиме она са писмима о њеном порођају, свраћањем гласника краљици-матери, опијањем гласника, променом писама, спаљивањем друге место ње, итд., и то још са свима карактеристичним појединостима (краљ с којим зарати Оливин муж је *наварски* краљ; Олива роди сина²⁾, итд.); и ту она, кад дође у Рим, буде примљена од две старице, а за њом дође краљ кастиљски на покајање што је матер спалио; и ту је, напослетку, сцена познања као и у Ивановићеву спеву.

Сви се, дакле, моменти Ивановићева спева, и главни и споредни, налазе и у талијанском спеву и приказану³⁾; сви су још и истим ре-

¹⁾ *Wesselofsky*, навед. место: „...la portano in dono al gran re di Castiglia...”

²⁾ *Wesselofsky*, навед. место: Олива роди „un bel bambino”.

³⁾ Разлике неке ипак смо опазили; само, како ми нисмо у могућности да непосредно поредимо наш спев с талијанским спевом него на више места морамо да га заменимо талијанским приказанем (које такође непосредно познајемо), то не знамо да ли те разлике не долазе можда и отуда што се и само приказане разликује од спева, или можда и отуда што и спев има неколико различних краћих и дужих редакција, или сл. Тако н. пр. у Ивановића Олива поврати руке у скрини, на мору, а у талијанском приказану, то бива у шуми, у планини (не знамо како је у талијанском спеву); вероватно да се овде приказане разликује и од талијанског спева а не само од нашег, и да је ова различност дошла зато да се избегну техничке тешкоће при извођењу таквих ствари на позорници. Или н. пр. онај што обеди Оливу за краљу пехара у Ивановића је „каштелан“, а у приказану (у талијанском спеву не знамо како је) је то поп (*prete Mariotto*) као што је цела та сцена у манастиру а не у граду; овај мотив о рђаву попу, који је у нашег побожног свештеника Ивановића замењен мотивом о рђаву каштелану, можда је тако исто замењен и у којој (вероватно познијој) редакцији талијанског спева (ми, у осталом, и не знамо с које је редакције Ивановић преводио), итд.

дом испричани¹⁾; детаљи чак, имена лица и места на пример, понављају се и у нас и у талијанским делима с потпуном тачношћу, и слагање Ивановићева пева и пева талијанског је онако како је слагање превода и оригинала. Додајмо још да оба пева, наш и талијански, имају у главном исти наслов (наслов: *Povist od života kralice Olive* је скоро чист превод наслова: *Historia de la regina Oliva*), да су оба у стиху и слику, и онда можемо, скоро потпуно сигурно, закључити да је наш *Život od Olive* превод (можда и са неким сићушним изменама) *Historia de la regina Oliva*, коју је неки непознати писац написао у XV веку или још раније.

¹⁾ Само смо на једном месту опазили промењен ред: у нас Олива поврати руке пошто буде отерана због крађе, а у приказу то бива пре овога; али како је у певу?

II.

ПИСАНА КЊИЖЕВНОСТ; ДРУГИ ТИП.

Миракули славне деве Марие. — Чудеса пресвете Богородице (Амартолон сотириа).

Други тип приповетке о девојци без руку налази се у писаној југословенској књижевности у две версије: једна у глагољским споменицима, друга у ћириловским, једна дакле у хрватској књижевности, друга у српској и бугарској.

Почнимо са хрватском версијом, која је старија.

Она се налази у једној штампаној глагољској књизи која носи наслов: Миракули славне деве Марие и која је, како држи Иван Брчић што је књигу пронашао и описао,¹⁾ штампана 1507-1509 у Сењу, у хрватском приморју, у глагољској штампарији Гргура из Сења.²⁾ У тој књизи, има, као XI „миракул“ по реду, једна легенда која је суштити други тип наше приповетке, и то је она

¹⁾ *Ivan Brčić*, Njekoliko staroslavenskih i hrvatskih knjiga, što pisanih što tiskanih glagolicom, kojim se u skorašnje doba u trag ušlo (*Rad*, knj. LIX, стр. 169).

²⁾ Други, непотпуни (без 42 прва листа) примерак исте књижице описао је Г. И. Милчећ у својим *Prilogima za literaturu hrvatskih glagolskih spomenika* (*Starine*, XXIII, стр. 38—153; специјално о овом, стр. 84—86). По садржају примерка како се у овом опису саопштава нема оног „миракула“ о којем ће овде бити реч.

коју је Г. Т. Маретић, као што смо раније рекли, штампао.¹⁾

Сем овога споменика, можда се наша приповетка налази и у једном још старијем споменику глагољском, и то рукописном, у такозваном Иванчићевом зборнику који је Г. Иван Милчетић подробно описао.²⁾ У том зборнику, на л. 94 а - 122 б, има 19 чудеса Богородице под насловом Чудеса блажене диви Марие и та чудеса имају „исто врело“ са онима из штампане Брчићеве књижице: текст њихов је, и ако нешто развученији, у главном исти који и у Брчића.³⁾ Г. Милчетић није побројао која су чудеса у овом зборнику, нити ставио почетне ставове њихове, те, према томе, не знамо да ли се и овде налази оно које нашу приповетку представља, кад се налазе и друга која су у Брчићевој књижици.

Садржина овога „миракула“ или „чуда“ у главном је она коју смо дали излажући у уводу други тип наше приповетке. „Цесар франачки и римски“ ожени се по други пут, и узе жену „ка бише штимана најлипла жена на свити“; ова, суревњива на лепоту своје пасторке, за коју свет говораше да „оће бити липла од ње“, нареди да се отера у „пустињу“ и да јој се руке одсеку, што се и учини. Син једнога „херцега“ нађе је ту. Доведе кући, узме за жену. Сад настаје одлазак херцегова сина од куће, не у рат него на „бодеж“ (турнир) на који цар позива; жена му за то време роди „два сина липа“. Јаве му то; одговор његов

¹⁾ *Arch. f. slav. Phil.* VI, 428.

²⁾ *Milčetić*, стр. 40—79.

³⁾ *Milčetić*, стр. 84—92. Писац наводи упоредо текст некојих чудеса из Брчићеве књижице и из Иванчићева зборника.

промени краљица-маћеха, и заповест дође да се убије млада херцегинја и њен пород. Херцегинју с децом отерају понова у пустињу; један се „ремета“ брине о њој. Појави се Богородица с анђелима, поврати јој руке. Млади херцег тражи по повратку своју несрећну жену, нађе је у пустињи, и (доста је било „вриме од млчања“) она му се каже ко је; онда обоје оду у госте њеном оцу. Цар „учини сажгати“ рђаву маћеху.

Који је извор овом „миракулу“? На наслову Брчићеве књиге не стоји име писца из којег је она преведена, нити да ли је она уопште преведена. Они који су се овом књигом бавили, нису нашли тај извор, али су одмах претпоставили да је она превод из латинског или талијанског. Иван Брчић, описујући је, додаје ово: „по прилици биће ову књижицу из латинскога или талијанскога превели неки...“,¹ а Г. Иван Милчетић: „тко је ове миракуле сложио или превео, не умијемо казати; оригинал је без сумње латински или талијански“.²

Ја сам нашао извор у талијанском делу које у уводу помену смо *Miraculi de la gloriosa verzene Maria*, и то у 11. глави *Come la gloriosa verzene Maria ca(m)pa da molte insidie una fiola de uno imp(er)atore ala quale li era state tagliate le mane* коју такође помену смо, и у којој се налази наша приповетка. Глагољски текст наш превод је ове главе, као што се може видети из следећих ставова с почетка:

Чте се в никој короники да, ва вриме в ко бише представљено цесарство римско крaлевству франачкому, господоваше тада један цесар ки имише своју жену, ка бише

¹) I. Brčić, Njekoliko staroslav. i hrv. knjiga (Rad, LIX, 169).

²) I. Milčetić, Prilozi (Starine, XXIII, 86).

носећа, ка по том породи једну лицу хѣр. И в том породи, за велику бољезан ку имише, та краљица примину од сега свита итд.¹⁾

Legesi i(n) una certa cronicha che nel te(m)po nel q(ua)le fo tra(n)slatato el rom(an)o imp(er)io al re de Francia, regnaua uno i(m)p(er)atore el quale hauea una soa don(n)a grvida. Quella uene(n)do al te(m)po del parto, si parturi una bella fiola. Et in q(ue)sto p(ar)to la imp(er)atrice. p(er) lo gra(n)de dolore ch'la stri(n)se, passo di q(ue)sta uita i(n) pace etc.²⁾

Пређимо сада на српску версију.

У хрватској књижевности нашли смо други тип наше приповетке само међу делима у којима се износе чудеса Богородице: и у српској књижевности наћи ћемо га само међу таквим делима. То је случај, као што смо и по уводу могли видети, и са страним књижевностима, што је и природно у осталом: како у овом типу девојци исцели одсечене руке само Богородица а не ко други, то је приповетка о том чудотворном исцељењу одмах употребљена да увећа богату легенду Богородичину, да умножи број чудеса њених, и тако и остала само међу овима.

И као год што смо у хрватској књижевности нашли други тип наше приповетке само као превод, тако ћемо га исто наћи као превод и у српској књижевности. Свега два дела, видели смо, има у страним књижевностима која садржавају овај тип приповетке: једно смо нашли као оригинал хрват-

¹⁾ В. Маретић, Archiv VI, 428. — Текст је штампан Г. Маретић латиницом.

²⁾ В. *Miraculi de la gloriosa verzene Maria*, capitulo XI, у издању од 1475; препис овога почетка учињен је по примерку који се налази у Британском Музеју у Лондону. У новпјем издању *Li Miracoli della Madonna* (Urbino, 1855), правопис је данашњи; у том издању је наш „миракул“ означен као „capitolo X“; Д' Анкона (*Sacre rappres.* III, 235—250) наводи наслов и број главе по овом доцнијем издању.

ској версији, друго је остало да буде оригинал версији српској. То је оно Агапијево *Βιβλίον ὡραϊότατον καλούμενον Ἀμαρτωλῶν σωτηρία*, које у свом трећем делу садржи Чудеса Богородична, и, као једанаесто међу овима, нашу приповетку, и за које се одавна зна да је преведено у нас.¹⁾

Прегледајмо преводе овог дела у нас.

Ово дело светогорског монаха Агапија²⁾, које је штампано први пут 1641, одиста се налази преведено у српско-словенској књижевности;³⁾ превео

¹⁾ Видети *Safarič*, *Gesch. d. südsl. Lit.* III, 212; *А. И. Соболевски*. Переводная литература московской Руси XIV—XVII вѣковъ (Сборникъ отд. русск. яз. и словесн. И. А. Наукъ, томъ LXXIV, СПб, 1903), стр. 336—338.

²⁾ Ово је познати Агапије Ландос или Крићанин, писац неколико вулгарно-грчких дела религиозне садржине. По Крumbacherу (*Krumbacher*, *Gesch. der bys. Lit.*, 1897, стр. 184, 199, 202, 869, 903) његова су дела: *Νέος παράδεισος*, штамп. Млеци 1641, где су животи светаца понајвише из Метафрастове збирке; *Γεωπόνικον*, штамп. Млеци 1647; *Καλοκαιρινή*, штамп. Млеци 1657; (*Νέον ἐκλόγιον*, 1679, где су такође животи светаца; што се тиче дела *Ἡ τῶν ἀμαρτωλῶν σωτηρία*, Крumbacher га сматра као III део поменуте књиге *Νέος παράδεισος*. По каталогу грч. рkp. у св. Гори од Сп. Ламброса (*Spyr. Lambros*, *Catalogue of the greek mss. on Mount Athos*, Cambridge, 1895 и 1900, I и II св., под бр. 5670, 2799, 4462, 1602, 1351). његова су дела (вероватно се нека од њих или сва налазе у напред поменутих): *Ἀκολουθία τῶν ὁσίων πατέρων ἡμῶν Ἰωάννου καὶ Βαρλαάμ*, рkp. у ман. Пантаелејмону; *Λόγοι, Περὶ ἐξομολογήσεως ἀρχιερέως, Ἐυχαί*, све рkp. у ман. Доксејарију; *Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν χρυσοῦλου*, рkp. у ман. Каракалу; *Βιβλίον καλούμενον μέγας θησαυρὸς*, рkp. у ман. Симонетру; сем тога, још ово наше о чудесима Богородице: *Ἐκ τῶν ὑπερφύων θαυμάτων τῆς ὑπεραγίας θεοποιῆς ἡμῶν θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας*, рkp. у Иверском манастиру, датиран 1639. В. још о Агапију и раније помињана дела Веселовског (III глава), Д' Анконе (стр. 317, 318), Сухира (стр. I); тако и *Ch. Gidel*, *Etudes sur la litt. grecque moderne*, 1866, стр. 289.

³⁾ У југосл. књижевности има можда од Агапија преведен и његов спис о Јоасафу и Варлааму (в. горњу примедбу): в. *Св. Вуловић*, *Опис слов. рkp. соф. библ.* (Споменик, XXXVII, 1900), рkp. бр. 83, рецензије срп. бугарске: „Житије и жизнз... Иωасафа сына цара индискаго, списа се ѡтѣ ...Иωанна Дамаскина, тълкованъ бысть на простомъ ѡзкомъ ѡтѣ Иωанна инока“ („прост језик“ овде вероватно значи: „вулгарно-грчки“; в. горњу примедбу); затим, *Е. Саространовъ*, *Описъ на ржкоп. въ библ. при рилския манастиръ*, София 1902, стр. 114, где се у рkp. 419 (60) налази исто дело (рkp. је „новобългарски“).

га је, како у многим рукописима стоји забележено, Самуило Бакачић,¹⁾ опет један светогорски монах, познат преводилац иначе, и то, како се из неких рукописа такође види, 1693 први пут у целини, а 1688 трећи део његов који садржава Чудеса. У нашим рукописима, ово дело, које је било врло популарно у нас, налази се или цело, или само трећи део његов где су Чудеса (не увек сва). Како, из појмљивих разлога, нисам увек видео све те рукописе а помени о рукописима ван Београда нису увек потпуни, то не знам да ли се у свима рукописима налази наша приповетка; ја ћу их ипак све набројати, назначујући увек како стоји с приповетком. Сем тога, ја ћу овде на исти начин набројати и оне рукописе Амартолонџа или Чудеса Богородичних за које не знамо да ли садрже дело Агатија или кога другог писца; они могу садржавати Агатијево дело, јер је, прво, ово било врло популарно, а друго, ти рукописи по времену постанка млађи су од Агатијева дела и његових првих превода.

Тих рукописа, који су сви српске рецензије, има тринаест, и то четири „Амартолонџа“ и девет „Чудеса“; ми ћемо их поређати хронолошки, најпре једне на друге:

а). Р.-кн. патриаршиске библиотеке у Карловцима, писан 1693, на хартији, fol., л. 45б; описали га Шафарик и Г. С. Новаковић. Садржи, по кратком опису њихову у којем нису наслови забележени,

¹⁾ О овом преводиоцу и другим његовим преводима, в. Соболевски, навед. дело, стр. 334, 336—8, где: „Южнорусскій выходець абонскій монахъ Самуилъ Бакачицъ, переводившій на славянскій языкъ „Амартолѡнъ свѣтѣа и Мессію Правдиваго, Галѣтовскаго, перевелъ в Ѳѣсаврѡѣ (Дамаскина Студита), итд.“

Агапијево дело „des Agapius Cretensis Werk *αμαρτωλῶν σωτηρία*“), не знамо у чијем преводу, можда Бакачићеву; и има сва три дела, прва два дела су на л. 1—334, трећи од л. 335 до краја. Ван сумње, у њему је наша приповетка, као 11 чудо.¹⁾

б). Ркп. К. С. Академије Наука под бр. 103 (295), писан 1697 како је на наслову забележено, на хартији, 4°, л. 416. Наслов: „Книга красна глѣма Ямартоло“ сатирида, сѣ нестѣ грѣшнѣ спѣние, сложена ѿ Агапиа инока въз Гтои Горе Арѣскои постѣвшаго (с)е грѣчаски езикомъ, ꙗкоже ѿ ѿеромона Гамвила Бакачича ѿ езика грѣчаскаго на езикъ словенски преведена въз тоиже Гтои Горе Арѣскои въз скита стѣи и павѣние Аѣни. Въписана же се сѣна книга въз ле ѿ роѣдства Хва * ѿ. ѿ. ч. з. припрославленнои прѣсно дѣе и вѣи и влѣчци възсе твари“. Као што се по наслову види, овај ркп. садржи такође сва три дела Агапијеве књиге: први је на л. 1—160, други на л. 161—302, трећи на л. 303—416. Трећи део има наслов: Чудеса прѣславнѣи и прѣвлѣненѣи влѣчице наше вѣеи и принодѣи Марѣе; има чуда 69 (последње није свршено), колико и у оригиналу, и она иду истим редом којим и у овоме. Наша приповетка је у чуду 11; наслов њен: ѿ црѣици франѣкои ѣйже ѿсеченѣи рѣцеи исцѣли всѣсилна влѣчца; почиње: „Беше въз франки неки црѣ въздова по прѣвои жене; са нею же роѣди едино женско ѿроче; по семъ приде ва втори бракъ, и поѣ женѣ

¹⁾ Šafarik, *Gesch. d. südsl. Lit.*, III, 212. Шафарик погрешно сматра Чудеса Богородична која су у овом ркп., као засебно дело: „Das Hauptwerk reicht nur Bl. 1—334 und von da an bis Ende folgt eine Darstellung der Wunderwerke der hl. Jungfrau Maria“. Шафарик додаје да се први део Агапијеве књиге налази „auch in einer andern Abschrift aus dem XVII Jahrh. in Fol. da“. — Ст. Новаковић, *Примери књиж. и јез. ст. и срп. слов.* Београд, 1889, стр. 480. Г. Новаковић додаје да је по запису овога ркп. ово дело преведено „Гамвилѣмъ даскаломъ“.

толико краснѣ га не обретахъ се ва дрѣжавѣ ѣ дрѣга по ѣна ѣи въ красотѣ“.¹⁾ — Текст приповетке какав је у овом ркп. слаже се с оригиналом, као веран превод.²⁾

с). Ркп. ман. св. Тројице, писан такође 1697, у 8°, л. 504; описао га Г. М. Вукићевић. Наслов је исти који и у ркп. б: Книга красна глѣма *Амартоло^в сотіріа*, итд. (само је Г. Вукићевић забележио: нѣке место: иїна); преводилац је Бакачић. Ркп. садржи такође сва три дѣла Агапијеве књиге, и то прва два дѣла на л. 1—352. а трећи, где су Чудеса, на л. 353—504. Трећи део као да није потпун; Г. Вукићевић напомиње да је последње „чудо еже вистѣ въ Гинан, егда шцы wskдѣнѣа ради хлѣвнаго хотахъ да вставеть монастырь и ѿидоуть ѿсѣа“, а то је (број чуда није у опису забележен), по свој прилици, чудо 27. У том случају, ркп. садржи нашу приповетку.³⁾

д). Ркп. манастира Ораховице, који помиње Владимир Красић. Како он за овај ркп. каже само ово: „Амартолонъ, књига српске рецензије“, то не можемо рећи да ли је ово дело Агапијево, ни да ли је цело, ни да ли се у њему налази наша приповетка.⁴⁾

¹⁾ *Л. Стојановић* (Каталог ркп. и ст. штамп. књига С. К. Академије. Београд, 1901, стр. 171) ставља овај ркп. погрешно у XVIII век.

²⁾ У оригиналу (*Βιβλίον φρασιότατον καλοῦμενον Ἀμαρτωλῶν σωτηρία*, изд. маестачко, 1840) приповетка носи наслов: *Περὶ τῆς βασιλείας τῆς Φραγκίας ἧς τὰς νεκροῦμένας χεῖρας ἰσχυροῦσεν ἡ παντοδύναμος Δεσποτὴνα*, и почиње: *ἤτον εἰς τὴν Φραγκίαν τὴν βασιλεὺς ὑπερῶμενος ἀπὸ τὴν πρώτην γυναικα, μετὴν ὁποῖαν ἔκαμεν ἕνα θελνικὸν παῖδα πολὺ φρασιότατον, καὶ τὸ ὠνόμαζε Μαρῖαν. Ὅς τις ἦλθεν εἰς δεύτερον γάμον καὶ ἐπῆρε τὴν φρασιότεραν γυναικα, ὅπου καὶ ἐτίθειτο εἰς τοὺς τόπους του. У нашем ркп. изостављено је *πολὺ φρασιότατον* каи *τὸ ὠνόμαζε Μαρῖαν*.*

³⁾ *М. Вукићевић*, Из старих србуља, Сарајево, 1901 (из Гласн. зем. муз. XIIII, 1901), стр. 66. — И Г. Вукићевић држи да су Чудеса ван дела: „рукопис се састоји из два дијела: *Амартолон Сотиріја* захваћа 44 свежња или 352 листа, а даљих 19 свежња садрже *Чуда свете Богородице*“.

⁴⁾ *Вл. Красић*, Опис манастира Ораховице (*Летопис*, 143, стр. 77).

е) Ркп. ман. Малог Врдника, писан 1688, на хартији, 4^о, садржи само Чудеса Богородице; описао га Шафарик. Дело је Агапијево, преводилац је Бакачић; то бележи сам Шафарик. Колико чуда садржи, није нам познато, као ни то да ли се наша приповетка међу њима налази.¹⁾

ф). Ркп. К. С. Академије Наука под бр. 113 (265); то је зборник, XVII века, на хартији, мале 4^о, л. 235, врло читко писан. На л. 97 а почињу Чудеса прѣстѣе влчнице нашее бѣе и прѣдѣи Маріа, ѿ грѣьскаго ѣзыка на словѣнскѣи прѣвѣденѣа. Има чуда 69 (ово последње није свршено); она иду истим редом којим и у ркп. под b поменутом. Ни писац ни преводилац нису поменути; текст је, с неким малим изменама, једнак с нашим ркп. под b, те је по томе јасно да овде имамо Агапијева Чудеса у преводу Бакачића. Као 11 чудо је наша приповетка: ѿ црѣвнѣ франѣьскои ѣиже ѿсѣченѣ ѡу'врачева въсесѣлнаа влчца чѣи; почиње: „Бѣ въ франѣи нѣкѣи црѣ, вдовѣць по женѣ прѣвон, съ нѣю же сътвори ѣдино жѣнска полѣ дѣте зѣло крѣсно, и именовѣ ѣ Маріамѣ“. И овај текст је потпуно веран оригиналу као и онај под b, и још више; оба су, додајмо, из XVII века.

г). Ркп. К. С. Академије Наука под бр. 104 (264), писан 1714 у Сарајеву, на хартији, 32^о, л. 158; на првом листу једва се може од наслова прочитати „...ѿ грѣьскаго ѣзыка на словенски превѣдена ѿ

¹⁾ *Safarik*, *Gesch. d. südsl. Lit.* III, 211. — Како је Шаф. мислио о важности овог дела, види се по овој примедби којом пропраћа ркп.: „Nur als ein Beispiel dass die chilandarische Uebersetzungsfabrik nicht aufgehört hat bis auf die neueste Zeit, wenn gleich in sehr untergeordnetem Masse, thätig zu sein, führe ich dieses sonst eben nicht wichtige Produkt eines spätern Verfassers (Agapius, Mönch auf Athos, florirte 1641) und eines noch spätern Uebersetzers an“.

еромонаха Гановла Бакачића въ Светѣи Горѣ Ядонскои“; то је дакле Агапијево дело у преводу Бакачића. У њему су само Чудеса Богородична, 21 на број, која се сва налазе и у рукопису под b, само са свим другим редом уписана. Наша приповетка стављена је као прво чудо; наслов: Повѣстѣ о дѣци црѣк... дѣцѣри ѣи же сече... рѣц... исцѣлѣи стѣа вѣа; почиње: „Кѣше въ франѣи некѣи црѣ благочѣтѣ, имее дѣцѣрѣ дѣцѣ, вѣлѣи краснѣ; смарши же ѣти ѣе, посѣ оцѣ ѣе црѣ дрѣгѣю женѣ сѣѣ толико краснѣ тако не обрѣташе дрѣга такова въ трѣне тон“. Као што се види, по овом почетку и наслову, текст овога ркп., који је из XVIII века, разликује се од онога у ркп. под b и f и удаљује се од оригинала више него ови; превод Бакачићев, дакле, претрпео је овде јаче измене, тако да можемо посумњати и да ли је ово његов превод (и ако је његово име означено као име преводноца) а не који други нов.

h). Ркп. библ. ман. Рила под бр. 3/27 (73), л. 278, садржи само Чудеса Богородице; описао га Г. Е. Спространов. Писан је 1715, како изгледа према оном што је на крају забележено: „Агапиѣ грѣшнѣго ѣромонахъ въ лѣтѣ 1715“; Чудеса има 77, дакле 8 више но у Агапија; према поменутој белешци о Агапију јеромонаху (описивач додаје за њ: „хилендарски братѣ“), ово може бити Агапијево дело, с извесним допунама. Не знамо да ли се наша приповетка овде налази.¹⁾

i). Ркп. библ. ман. Рила под бр. 3/28, л. 275; описао га Г. Е. Спространов. Садржи Чудеса Богородице, 123 на број; преписивао их је „монсен

¹⁾ Е. Спространовъ, Описъ на рѣкописѣ въ библиотеката при рилския манастиръ, Софѣя, 1902, стр. 75.

Јермо^x“ године „- ђ.с.к.ѡ.“ (1718). Да ли је и ово Агашијево дело или које друго, не знамо; тако исто, ни да ли је овде и наша приповетка.¹⁾

ј) Ркп. библ. ман. Хилендара под бр. 390, л. 345, 4^о, писан 1725; описао га О. Сава Хилендарац. Наслов: Чюдеса нашее когородице. Ништа више не знамо о овом ркп.²⁾

к). Ркп. Народне Библиотеке у Београду, под бр. 506 (558), писан 1752, на хартији, 8^о, л. 145. То је зборник један у којем су, на л. 63 а—114 б, Чудеса Богородична, 12 на број, с насловом, колико се види на почетном оштећеном листу: „превѣ на ѿ грчаскаго... словенѣ ѿ иеромона са... чича ва стѣи горе атен...“; ова Чудеса су, као што се види, Агапијева а у преводу Бакачићеву. Наша је приповетка стављена као прво чудо; наслов: „...ст ѿ девѣицѣ цар... же ссечение рѣце“; почиње: „Беше в Франѣи некѣ црѣ... очастивѣи иже имее даирерѣ дѣцѣ, велл.... Марѣиѣ; ѡмарши же матери еѣи, поѣ ѿцѣ еѣ црѣ дрѣгѣю женѣ сѣвѣ толико краснѣ иако не обретат се дрѣга такова ва трѣне тон“. По овоме се види да је текст овог ркп. различан од онога у ркп. под *b* и *f*, а скоро једнак с оним у ркп. *g* (из XVIII века су оба); и овде је, дакле, Бакачићев превод претрпео јаке измене, ако је уопште овде његов превод. — Додајмо да је овај ркп. онај исти који Вук помиње у својим „Примјерима српско-словенскога језика“ и по којем укратко препричава нашу приповетку.³⁾

1) *Сиространовѣ*, наведено дело, стр. 76.

2) *Sava Chilandarec*, *Rukopisy a starotisky chilendarské*, V Praze, 1896, стр. 77.

3) В. С. Караџић, *Скупљени грам. и полем. списи*, III, 387—389. Поредивши Вуков опис рукописа са самим ркп., као и са описом који

l). Ркп. Нар. Библ. у Београду, бр. 604 (375). fol., писан почетком прошлог века (1823); преписивач Јован Теодоровић. Садржи *Чудеса пресвјатих Богородици*, 69 на број; после тога, житије св. Василија у стиховима, итд. Ово је прост препис (нешто у јужном наречју) из В. Ракића (в. ниже); садржи дакле Агатијево дело. Наша приповетка је у чуду 11; наслов: *О исцеленију рук царице Галов*; почиње: „Бпо е у Галии неки цар кои обудовле првом женом коа му е родила једну шћер весма лепеу и нарече јој име Марпа“.

m). Ркп. свештеника Н. Н. из Каменице (окр. нишки), из 1861, на народном говору с елементима црквеног и бугарског језика. То је зборник (молитве за исцељивање, и др.) у којем се налазе и *Чудеса Богородична превдени от книга нарицаемаја грешником спасение*. О овом ркп. јавно ми је ово што забележих Г. Др. Тихомир Ђорђевић. Нема сумње да су Чудеса у овом ркп. узета из Агатијева дела. Не знамо да ли садрже нашу приповетку.¹⁾

даје Г. Љ. Стојановић описујући овај ркп. међу осталима из Н. Библ. (Кат. Н. Библ. стр. 372, 3), нашао сам да је ркп. под бр. 506 одиста овај Вуков. И по Вукову опису, ркп. „осим различнијех молитава и календара..., има 12 побожнијех приповиједака, особито о чудесима матере божје, иза овпјех послје календара 1) сказани *ѿ* конце сего света како хоће бити пред судом, 2) како је Бог створио свијет, 3) сказани неки и зими..., 4) слово свети настаси, 5) сказани *ѿ* бѣ пѣткн..., 6) сказани *ѿ* жена, 7) десет заповијди божних, итд.“; књига је, затим, и по Вуку, „без правога свршетка“, и из 1752. итд.; чак је, по опису Вукову, још и онда, у његово време, био „први лист (на којем почињу Чудеса) одозго предрт“.

¹⁾ Додајмо овде и два ркп. руске рецензије која смо видели, у којима су Чудеса пресв. Богородице, и међу њима и чудо о девојци без руку.

a) Ркп. К. С. Акад. Наука, под бр. 105 (266); из сред. XVIII века, на хартији, 4^о, л. 63, и нема наслова (као ни првог листа предговора). У њему су само Чудеса Богородична, 21 на број, а то су Агатијева

Сем у рукописима, Агапијева Чудеса Богородице (а с њима и наша приповетка) налазе се у српској књижевности још и у штампаним књигама; то су:

1) »Чудеса пресвјатых богородици, преведенных съ греческаго«, од Вићентија Ракића, Млеци, 1808 (II издање, Београд, 1837); иза Чудеса је Житије св. Василија у стиховима и др. као и у ркп. под l. Ово је чист превод из Агапија (и предговор је Агапијев преведен); има чуда 69, и иду истим редом као у оригиналу. Наша приповетка је стављена као 11 чудо; наслов: О исцѣленіи рѣкѣ царѣ Галѣ Галѣ; почиње (наводимо по 11 издању): „Быѣ ѣ Галѣи некѣи царѣ, коѣ вѣдовѣвши первомѣ женомѣ коѣ мѣ ѣ родила еднѣ дщѣрѣ вѣсма лепѣ и нарече ѣи имѣ Марѣа“. Превод Ракићев, као што се види, независан је од оних у рукописима, и слободнији од оних у ркп. под b и f.

2) »Чудеса пресвете Богородице, с кратким поукама написао игуман Дионисије Миковић«, Сарајево, 1894 (Прештампано из »Бос. Херц. Источника«). Овде има доста Чудеса препричаних по

чуда, и истим редом уписана. Наша приповетка је такође 11-та по реду. Текст овога ркп. слаже се потпуно — сем разлика у рецепсији — са текстом ркп. под b и f.

b) Ркп. II. Вибл. у Београду, под бр. 502 (445), зборник један у којем има прилога и у срп. и руск. рецепсији и у нар. говору, писан крајем XVIII и почетком XIX века, на хартији, 16^о, л. 136. У њему су од л. 99 б—127 б и од 131 б—132 а *Чудеса пресвете Богородице*, која су сасвим другачија (не само другим редом уписана) од оних у досад поменутих ркп. које смо видели; чуда има 26 (некада их је било више, па су листићи искидани). Као последње чудо је наша приповетка; како су при повезу листови испреметани, то оно почиње на л. 131 а, па се наставља на л. 127 б, а свршетка нема. И приповетка у овом ркп. узета је из Агапија (и ако су остала чуда страна Агапијевој збирци); текст њеп је сличан оном из напред поменутог ркп. руске ред., и опих под b и f.

Ракићу, као што и сам писац казује. Наша је приповетка, по Ракићу препричана, забележена као 16 чудо; с колико је познавања то учињено може се видети по наслову: *О излијечењу руку галилејске (!) царице.*¹⁾

Кад смо видели све рукописе српско-словенске у којима се налази наша приповетка, пређимо на сам садржај њен, какав је у њима.

»У овој приповијести — каже Вук за ону која се налази у његову рукопису (*h*) а која, као што смо видели, није ништа друго до наша приповетка о девојци без руку — стоји како је у Француској био некакав благочастиви цар, који је имао врло лијепу кћер, на, пошто му умре жена, он се ожени другом која је такођер била врло лијепа, али јој је пасторка опет била љепша; за то маћеха омрзне на пасторку и наговори слуге да је одведу у шуму и убију, и за свједоцбу да су је заиста убили, да јој руке одсијеку и донесу. Слуге девојку одведу у шуму, али на њезину молбу и на пријетњу светом Богородицом и праведнијем судом смилују се те је не убију, него јој одсијеку руке и однесу царици, а њу онако оставе у шуми; у том, срећном њезином, нагази на њу син некакога кнеза, који је ловио по оној шуми, те је однесе к својему

¹⁾ Ово су сва дела (и рукописи) у којима се, по мом истраживању, наша приповетка налази у нас; ваљало би још потражити и по оној доста развијеној побожној књижевности у Срба римскога верозакона и Хрвата, не би ли се где случајно наша. Запамтио је да ње нема у познатој књизи Матије Дивковића *Сто чудеса плоти зламљена блажене и славне богородице дивне Марие* (Г. Јагић је био добар позајмити ми свој примерак да га прегледам), ма да је Дивковићево дело доцније од талијанскога (*Miraculi de la gloriosa vergine Maria*) где се наша приповетка налази заједно са осталим чудесима Богородице (Дивковићево дело је из 1611, талијанско из 1475), и ма да је Дивковић знао талијански (*Б. С. Ђорђевић*, Матија Дивковић, у *Гласу*, I, III, 66).

двору, и, излијечивши јој руке, ожени се њоме, и послије још, на ново страдање од своје маћехе, дарује јој мати Божија руке, а маћеху јој цар спали.¹⁾

Тако Вук прича; а ми бисмо додали још ово, што је Вук скратио. Наша версија у главном је, као што се могло видети већ по Вукову излагању, она иста коју смо познали као хрватску; Агапије, чији је текст у нас преведен, радио је у главном своју приповетку по оној у талијанском делу *Miraculi de la gloriosa verzene Maria*, из којег је она преведена у хрватској књижевности. У нашој версији, дакле, задржани су сви карактеристични моменти који су и у хрватској. Вук није поменуо и треба нам поменути да и у нашој версији, као и у туђим другога типа, јунакиња роди два сина; да маћеха промени писмо којим кнежевић одговара на вест о порођају; да јунакиња наиђе у пустињи на пустињака, који је лепо прими, итд. У нашој версији, додајмо још, причање је каткад мало шире (има и више дијалога у нас), и има два три детаља више (један од њих је тај да јунакиња има своје име: Марија).

У бугарској књижевности имамо нашу приповетку у истом облику у којем у српској, т. ј. у преводу Агапијеве приповетке. Дела у којима се она налази (или бар мислимо да се налази, јер их нисмо имали у рукама) ово су:

1) *Мартолоп сотириа сиречк грешник спасение*, ркш. ман. Хиландара под бр. 427, у 4^о; „писана се грешною рѣкою данила проигмана хиландарца 8 градъ

¹⁾ Скупљ. грам. и подем. списи, III. 388.

ловечъ 1768“. Овако је овај ркп. забележио О. Сава Хиландарац, који додаје да је ркп. „pisma bulhar-ského“. Ван сумње, ово је Агапијево дело; да ли цело и да ли је у њему наша приповетка, не знамо.¹

2) Чудеса пресвятыя Богородицы од јеромонаха Хади-Јоакима Крчовског, штампана у Будиму 1817. Г. А. Теодоров, који ову књигу помиње, додаје да је она „прѣводъ изъ грѣцка книга 'Αμστωλῶν σωτηρία на единъ критски монахъ“.²) Наша приповетка, ван сваке сумње, налази се овде.

¹) Приметити ваља да је, по овом што је забележено од наслова и др. у овом рукопису, могућно и да је овај ркп. српске рецензије (в. „Рѣкою“). Ја га стављам овде у бугарску књижевност како га ставља и онај који га је и забележио.

²) А. Теодоровъ, Българска литература, Пловдивъ, 1896, стр. 162.

III.

УСМЕНА КЊИЖЕВНОСТ; ПРВИ ТИП.

Версија прва или версија Оливе („Олива“). — Версија друга или версија ~~Малекине~~ („Една царица и две близнаријна“, „Царска кћи овца“). — Версија трећа („Царица са звездом на челу“, „Хадџина кћи“, „Звездана“). — Версија четврта („Бакарна коза“, „Поп иска да се жени за дштера си“). — Версија пета („Бог чува праведнога“, „Честната попска дѣлѣра“).

У писаној књижевности југословенској нашли смо први тип приповетке о девојци без руку само у једном делу; у усменој књижевности имамо тај исти тип у овећем броју приповедака, које можемо поделити у пет версија. Ми сад прелазимо на изучавање тих версија, на преглед њихов и испитивање извора њихових.

Само — нека нам је допуштено одмах рећи — ми ћемо у овом испитивању извора каткад стојати на несигурнијем земљишту него досад, нећемо увек имати тако позитивне закључке као код књижевних споменика наших. Теже је испитивати изворе народних приповедака него књижевних дела. Још је то теже у нашој књижевности где има пуно народних приповедака а мало књижевних споменика из којих се оне могу изводити. У овом нашем предмету тешкоћа ће бити још више што ни у страним књижевностима није тај предмет испитан, и ако је доста проучаван; што ни многим страним народним приповеткама није од-

ређен прави књижевни извор, нити је ухваћена генеалогска веза између њих.

Почнимо с оном версијом коју познајемо из писане књижевности; то је версија Оливе.

Има једна народна приповетка која ову версију садржава; то је Олива, српска приповетка из Херцеговине.¹⁾ У тој приповеци, у којој је јунакиња Олива, кћи римског »краља«, имамо исту историју коју и у *Životu od Olive hćere ćesara Juliana*, потпуно исту, која се често до ситница слаже, с малим неизбежним варијацијама наравно. У њој имамо родоскврну љубав очеву према кћери, сечење руку, терање у планину, налажење од стране краља, нападање кастелана (у приповеци: »џенерала«) на Оливу и бацање њено у »сандуку« у море, обеђивање за крађу од стране другог кастелана (»џенерала«) и поновно бацање у море, повраћање руку, долазак Оливе код новог краља, женидбу краљеву њом, полазак у рат, порођај, промену писама од стране краљице-матере, спаљивање грешнице и њеног детета место Оливе и краљевског сина, поновно бацање на море у скрињи, краљев повратак из рата, спаљивање краљице-матере и разорење манастира, долазак краљев у Рим и састанак с римским краљем, познање преко сина којег Олива пошље краљевима у двор, срећан састанак Оливе с мужем и оцем, најпоследње. И сви су ти моменти изведени као и у *Životu od Olive*, истим редом²⁾ и

¹⁾ Босанска Вила, 1893, стр. 113

²⁾ На једном месту ред је у приповеци покварен: кад, после промене писама, отерају Оливу, прича се најпре како су Оливу примили у Риму »две сестре«, па онда како се краљ вратио из рата и како је саопштио матер: у смену је обратно.

на исти начин као и тамо. Чак су и поједини детаљи спева одржани у приповеци. Олива — да наведемо само два три примера, јер за све требало би нам доста простора — кад одсече себи руке лекар јој их сече обе, „завеже их у мараму, метне на пјат, па их спреми своме баби“, исто као у спеву; или, краљ који узме Оливу краљ је од „Кашћела“ (Кастидије) као и у спеву; чак гласник који јавља о порођају добија име према оном како га спев зове: од „тичца“, „тичића“, „тича“ у спеву постао је „Тица књигоноша“ у приповеци; итд. Управо рећи, скоро сви, ма како ситни мотиви спева одржани су у приповеци; један два ако нису, ако су изгубљени или измењени. Један од тих измењених мотива, на пример, био би овај. Кад краљица римска оставља Оливину оцу аманет како да се понова жени, она, у спеву, поставља услов да се не ожени ружнијом од ње; у приповеци, услов је да се ожени оном којој њен прстен иде на руку, и краљ се реши да узме Оливу зато што њој прстен тај „пристаје лијено на прст“.¹⁾

Ван икакве је сумње, дакле, да је ова народна приповетка Олива постала у нас од оног спева далматинске књижевности који смо познали под именом *Život od Olive*. Приповетка је та јамачно доста младог постанка (после 1702) кад су у њој одржани скоро сви мотиви овога спева из XVIII века; њу је вероватно какав фратар популарисао.

Тако смо познали версију Оливе у нашој усменој књижевности, и одредили јој извор; нашли смо

¹⁾ Овај исти услов налази се и у Вуковој приповеци *Царева ћиновца* (Вук, X 28), којом ћемо се после забавити, и из које изгледа да је овамо и прешао.

је само међу српским народним приповеткама а не и међу другим југословенским. Занимљиво је, додајмо и то узгред, да је она у усменој књижевности и других народа ретка: има је само још у Талијана у три приповетке *La madre Oliva*, *La bella Oliva* и *Uliva*, али су све три, ваљда због раног постанка талијански спев о Оливи постао је још у Средњем Веку, као што смо видели), знатно оштећене. У првој, на пример, гађања Оливина само су два, једно очево и једно свекрвено, а оне две авантуре с „каштеланима“ („џенералима“) отпале су сасвим; у другој, нема ни очева гађања, и приповетка се своди само на оно од стране свекрве; у трећој, колико је познајем, изгледа да је фабула исто тако проста.¹

Кад смо свршили с версијом Оливе, свршили смо с версијама првога типа које су постале из писане књижевности наше и југословенске; сад настају версије којима не одговара ни једно књижевно дело српско или југословенско уопште.

Најзанимљивија је од њих и најпотпунија према оном што знамо о приповеци о девојци без руку у туђим књижевностима, версија која се налази у једној приповеци македонској, из битолске области, „отъ Леринско“ (Лерин је место нешто

¹) *Pître e Marino*, Archivio per lo studio delle tradizioni popolari. Palermo, 1882, vol. I, стр. 520: *Novelle popolari toscane*, IX: *La madre Oliva* (*La bella Oliva* забележена је као варијанат иза ове; Сухир је не помиње). В. о овим прип. *Th. de Puymaigre*, *La fille aux mains coupées* (Revue de l'histoire des religions, X, 1894, 193—209). Приповетку *Uliva* (№ 39 у збирци: *Nerucci*, *Sessanta novelle popolari montalesi*, Firenze, 1880) познајем само по Сухиру (увод к помен. делу *Oeuv. poétiq. de... Beaumanoir*, стр. LX, LXV—LXXIII; Сухир је бележи са *t*).

јужније од Битоља), коју је забележио Никола Настев „по причању Кр. Балева из села Крушоради“; та версија, ретка у осталом и у туђим усменим књижевностима, налази се од свих југословенских народних приповедака само у овој македонској, која носи наслов *Една царица и две близинаријна*,¹ и зато ћемо се њом најпре и забавити и опширније је изложити.

Некоме цару, казује се у тој приповеци, жена на самрти остави аманет да узме жену налик на њу, ако се понова буде женио („да гледаш да си избереш жена као мене да омбасва“);² цар онда заповеди да се таква жена тражи („да палат некоја прилика на по напрежната“), и, како не нађоше другу сем његове кћери, он намисли да се ожени кћери својом, и каже јој то. Кћи му одрекне, обуче се у просте хаљине и утекне од њега; дође до мора, нађе једну малу лађу везану за колац, одреши је, уђе у њу, и пусти се на море. На мору бура, ветрови понесу лађицу овамо онамо („онакај-вакај“), и девојка, не знајући шта ће друго, помолн се Богу („фатила да се моле на Бога за да а избаве от бурите“), и бура престане; она онда виде копно, на копну колебу, и пред колебом старца некога; викне га да јој помогне изићи, и он јој помогне и доведе је својој баби. Код ово двоје старих девојка проведе неко време

¹) *Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина*, Софија, 1891, књ. VI, стр. 164 (III део).

²) Цитат овај и остале народни оним правописом и у оном облику како их је забележио Н. Настев, који је и записао приповетку. Не јамчим, међутим, да извесни гласови (ж, жд и др.) као ни извесне речи (*љугъето*, *какоо* у значењу „шта“ и др.) одиста постоје у језику онога краја у којем је приповетка забележена. — Ово важи и за цитате других македонских приповедака којима ћемо се доцније забавити.

ја прелазим овде преко дужег разговора између бабе и девојке о животу у пустињи и у градовима, у којем има доста модерних рефлексија, не казујући им се ко је; кад је пита баба: »от дека си, маре синко?“ она одговара: »не знам дека се нахождам, та да ти кажем от дека сум«. После оде даље и дође у један град. У граду, људи су се скупљали око ње да је гледају (»љугњето се собирале околу неја да ја пулет«), јер се видело да је из друге земље (»запо таа се виждала као да е от друг талекат«¹); и цар зажели да је види. Доведу је у двор њему, он је узме распитивати ко је и одакле је, али се она ни њему, као ни раније оном старцу и баби, не каже;¹ цару се она ипак свиди, и он је узме за »измѣњарку«. У то цар умре, и његов син седне на престо. Младог цара окупише да жене »со царцки керки«, али он не хтеде ни једну, него заволи ову »измѣњарку« и намери да се њом ожени. Мати његова би противна томе, и оде, »да не слуша људските подсмивки и да не гледа слугинка да е царица«; а млади цар »направи свадбата си«. После кратког времена, цар оде у рат, и пише жени да му јави ако роди (»писал на царицата, жена си, коа ќе роде да му пише на цару какво добила«). Царица роди »едно машко и едно женско«, и јави цару по нарочитом гласнику, али царица-мати (тако се у овој приповеци најпре скраћено помиње оно што ће се после детаљније обја-

¹) Она, додуше, одговори нешто на царева питања, али ипак не каже ко је, него цар само нагађа да је она од неког славног рода; тако бар изгледа по тексту приповетке, где се каже: »(царо) фатил да ја распитва от дека дошла и от коа држава е; та му расправила и царо познал оти таја мома не е проста, ами учена и от некој прочуен род».

снити) »казала на дворцки војвода да изгоре двете близначина заедно с мајка му«. Млада царица стане се онда молити: »Боже мили, ... дај... да поживат тиа безгрешни душички (њена деца), а мене нека ме варат во катран, ако сум сторила нешто!« У то дође царева сестра и каже јој: »мила моја снахо, не се плаши, нема да изгориш ни ти ни децата«, и онда исприча како је за добру награду нашла једног човека који је »ногу (много) марифетчија«, како ће тај скочити место ње у огањ и ништа му неће бити, а место деце начиниће и спалиће слике (»ке направиме сурати на ваша прилика«, каже она); царица, међутим светује да с децом утекне у планину. Царица се обуче »во едни прости алишта«, узме децу и оде у планину. »Царедворцки војвода« долази сад у царпчину собу да води царицу с децом на спалиште; у соби је, место царице, онај »марифетчија«, који је личио на царицу (»прилично на неја човек«), и он, »со приправен глас на женски«, викне: »никој да не се приближе до мене а самде пријателката ми«. Та »пријателката« његова била је она добра царева сестра; она дође, изведе га до огња, а узму и он и она »по едно от приправените деца«, која су била остављена у царичиној соби. Човек уђе у огањ, а царева сестра замоли народ да се разиђе »за да не гледат барем кога ќе горат тиа безгрешни душички« (деца). Народ се разиђе, слике се место деце спале, а онај човек, који је имао »направено облекло за да може да трже во огано до полувина саат и да исчува снагата му от изгорваине« (под огњем је још била »јама пжљна со вода«), изиђе из огња, прими награду, и оде. Сад, »царцките пжрвенци« (министри) јаве цару да су,

по заповести царице-матере, спалили царицу и децу њену. Цар се наљути и заповеди да се гласник који је имао да јави о порођају, затвори и држи у затвору док се он не врати из рата. Рат се сврши, цар се врати дома, и одмах узме испитивати гласника где је био и шта је радио кад су га опремили на пут. Гласник (сад се детаљно објашњава оно што је напред било само наговештено) исприча ово: кад је пошао цару с писмом, на путу га је причекала „една богата жена“, распитала га куд иде и зашто, и он јој одговори „ме опита, прича он, дека отивам, јас му приказа одам да му занесам на царо писмо, зашто царица близни две, едно дете и едно чупе“, почастила га „со едно вино“ и опила га; он је онда заспао, и у спавању збацио са себе „појасо и сјти плачки“ (ствари), а кад се пробудио, она га обдарила и поручила му да у повратку опет сврне к њој („ми даде, прича он, ногу дарови и ми заруча, коа ке се вјрнам назад, да одам па при неја“). Та „една богата жена“, објашњава даље прича, била је царица-мати; из велике мржње према младој царици, она је узела писмо од гласника док је овај спавао, и подметла друго у којем је јавила да је царица родила „две кученца, едно мжшко едно женско“. Кад цар прими то писмо, наставља прича објашњење, он се зачуди, али опет одговори „да и чуват и царцата и двете родени“ док се не врне из боја; гласник и с тим писмом уврати код царице-матере, и она понова замени писмо другим „кое заповедвало да изгорат царицата со двете близначина“. Пошто је тако разабрао ствар од гласника, цар наставља се у приповеци после овог накнадног објашњења) „ни-

што не направил на мајка си“ него је само про-
куне: „от Бога да наїде као шо сторила!“ За то
време, млада царица, кад је избегла спаљивање и
утекла с децом, лутала је седам месеци по пла-
нини, хранећи се „со емиш (воће), тревѣ и друзи
такви зеленила“. Најпосле наиђе на једну врло
стару и слепу бабу код једне воденице; баба је с
великом радошћу прими, и она се устави код ње,
не казујући јој се ко је. Кад баба умре, царица,
која је већ научила воденичарски занат, наследи
„сјто богасво“ бабино, и остаде и даље ту; „не-
колку години“ прође, и „децата порастиле цели
момчиња“. Једнога дана цар, пошавши да разгледа
царство, дође до села близу којег је била воде-
ница; из села изиђе у лов и „на вјрштаїне вле-
гъл во воденицата“. Царица се уплаши да није
цар дошао да је казни („да не би царо неїа да а
пала, за да а изгоре“), утекне и сакрије се. Цар
уђе у воденицу и затражи воде да пије; девојчица
му донесе, и цар виде на њеној руци „пјкрстено
от венчанината на царо со царицата, дека било
написано неговото име и името на царицата“.
„Коѣ ти го дал тоїа пјкрстен, моме?“ запита из-
ненађен цар, узевши прстен и разгледајући га из-
ближе; „тої пјкрстен е на мама“, одговори девој-
чица; „ами дека е мама ти?“ запита он даље, и
доби одговор: „сега беше тука, ама, коа ве виде
вас, избега и се скри“. Потражише брзо царицу,
нађоше је, и деца викнуше: „дека се вдена, мамо;
не виждаш, тої човек ни казва оти ни бил наш
татко?“; а и цар јој рече: „їас сум царо, твої
мжш“. Царица му одговори да је у тој воденици
провела толико година, и, „слава на Бога“, очу-
вала се „от лошото“. Цар јој онда рече: „ти, ца-

рице,... и пак да си царица," поведе је у свој град, и заповеди „да се веселјат три дни и три ношти по целото негово царско“.

Према оном што смо у уводу рекли о првом типу приповетке о девојци без руку, јасно је да ова македонска приповетка садржи тај тип. У њој је он и врло лепо очуван, необично лепо, скоро потпуно. Ни једна од наших народних приповедака, као што ћемо доцније видети, не садржи га тако потпуно као ова. Само је код *Оливе*, народне приповетке коју смо раније прешли, тај случај, али *Олива* представља другу версију тога типа, специјалну версију његову. За прву и главну версију, међутим, нема у нашој и југословенској књижевности бољег и потпунијег представника него што је *Една царица и две близнаријна*.

Откуд то? Откуд је ова приповетка дошла у нас кад тако лепо садржи први тип приповетке о девојци без руку? То је што нам сад остаје да одредимо. Само, ово одређивање већ не можемо учинити тако сигурно као за *Оливу*; овде смо већ пред много сложенијим проблемом, за чије решење нећемо бити слободни од претпоставака.

У српској и југословенској књижевности нема ни једног књижевног дела из којег је наша приповетка могла произаћи. Видели смо у првој глави да у свој тој књижевности има само једно дело које садржава први тип, али то је дело *Život od Olive*, а из њега није могла постати ова наша приповетка: у њој нема кастелана, нема оних дигресија које карактеришу версију Оливе. Откуд је, дакле, приповетка дошла? Са стране, једино, из страних књижевности. Питање је само да ли је дошла из страних народних приповедака или из

страних књижевних дела. Тешко да је из оних првих. Од преко четрдесет страних народних приповедака које садржавају приповетку о девојци без руку само на три можемо донекле помишљати као на извор македонској приповеци, јер само три припадају чисто и бистро првом типу као и ова, т. ј. почињу родоскрвном љубављу оца према кћери као и наша;¹⁾ то су једна немачка (Гримова), једна румунска, и једна словачка.²⁾ Али немачка приповетка, како изгледа, разликује се доста од ове наше; румунска, колико знам, садржава другу једну версију, с којом ћемо се доцније познати,³⁾ а словачка је такође (и о њој ћемо доцније више говорити)⁴⁾ далеко од ове наше. Ни једна, дакле, од ове три стране приповетке не показује довољно сличности с нашом да бисмо могли сигурније претпоставити да је ова настала од једне од њих. У осталом, и да то претпоставимо, шта смо добили тим? Те су приповетке

¹⁾ Ово каже Сухир (увод к *Манекими*, стр. LXVIII), који у осталом само две такве приповетке бележи: трећу смо ми нашли (в. даљу примедбу).

²⁾ То су: *Grimm, Kinder u. Hausmärchen* (№ 31. Das Mädchen ohne Hände, и њене варијанте); *P. Ispirescu, Basme snöve si glume adunate din gura popurului*, Craiova, 1883 (№ 1, Impăratulă cel fără-del-lege); *Parol Dobšinsky, Prostonárodní slovenské povesti*, Turč. sv. Martin, 1880—1882 (св. VI, стр. 83: О Peterkovi). У првој од ових прича, Гримовој, коју по читању познајем, нема почетка онаквог какав је у македонској приповеци, него је мотив о љубави очевој према кћери замењен мотивом о продаји кћери ђаволу; што је ипак овде стављам, то чиним по Сухиру, који каже (стр. LXVIII наведеног дела; он њу обележава са с) јамачно мислећи на њене варијанте које не познајем, да у њој има таквог почетка (у осталом, ова Гримова прича, и ван почетка, удаљује се од наше). У другој, румунској, коју познајем по Сухиру, има знатних разлика од македонске приповетке: у њој, и. пр., гођења долазе једнако од оца јунакиње а не и од свекрве (*Suchier*, стр. LXXI, где се ова прип. обележава са z). У трећој, коју Сухир не помиње, има многих мотива којих у нашој нема и којима се приповетка знатно проширује (има дуга историја сина јунакиње, на пример).

³⁾ В. стр. 75.

⁴⁾ В. стр. 59.

јамачно и саме постале из страних књижевних дела; и нека је и наша из њих постала, она ипак води порекло од књижевних дела, посредно пстина, али тек. Из страних приповедака, дакле, није вероватно изводити порекло наше приповетке, а није ни преко потребно. Остаје једино да га изводимо из страних књижевних дела, и тако ће најпре и бити. Одиста, наша македонска приповетка — ако нам је дозвољено овако сумарно рећи за сада, а доцније ћемо ствар ближе разгледати — личи у главном на поменути књижевна дела, личи више него на оне три приповетке. Она је, дакле, по свој прилици, постала из једнога од оних француских, латинских, талијанских, шпанских, каталанских, немачких или енглеских дела која смо поменули у уводу, и то или непосредно из причања по самом делу, или посредно преко других народних (можда данас изгубљених) приповедака.

Ми можемо и даље ићи, испитивати из којег је баш од тих дела постала наша приповетка. Ту смо опет на земљишту претпоставака; само, ко зна? можда ћемо ту наћи више сигурности за наше закључке.

Од којег је, дакле, књижевног дела могла постати наша приповетка? Наша приповетка, као што је и природно у осталом, има једноставнији облик и простије причање него што га имају књижевна дела; у њој је фабула упрошћена, ослобођена већине карактеристичних детаља, сведена само на главне моменте, а ти се исти моменти (очева намера да узме кћер, одлазак кћери, удаба за другог цара, порођај, промена писама, повратак) налазе у свима поменутих књижевних делима, или скоро у свима; она дакле личи на сва, или скоро

сва, слаже се с пуно њих одједанпут и у исто доба: како ћемо онда одредити из којег је управо она постала? Још нешто. У тим књижевним делима, лица имају своја посебна имена, радња се дешава у овој или оној земљи, а у нашој приповеци ни царица, ни њен отац, ни муж, нико нема имена, и радња се дешава по непознатим планинама, крај неказаних мора, у неименованим градовима: околност која чини да је још теже пронаћи њен посебан извор. Како ћемо, дакле, тај извор пронаћи, по којим ћемо га знацима познати?

Има знакова по којима то ипак можемо учинити. Пре свега, међу књижевним делима на која личи наша маћедонска приповетка, има већих разлика, међусобних и према нашој приповеци. Тако талијанска дела о Оливи (*Historia, Rappresentazione*) представљају, као што смо видели, версију нарочиту и сасвим различну од ове маћедонске: талијанска новела из збирке *Pecorone*, поред осталог, разликује се од маћедонске и почетним мотивом: јунакиња не бега из очеве куће због оца него због тога што неће да се уда за седамдесетогодишњег старца кога јој намећу;¹⁾ у оној већој талијанској новели, *Novella della figlia del re di Dacia*, почетан мотив опет је различан: отац, додуше, хоће да узме кћер, али не зато што му је жена на самрти такав аманет оставила, него просто што се заљуби у њу, и што не може да се уздржи од јаким телесних прохтева према њој;²⁾ у приповеци *La penta mano-*

1) „Elle s'enfuit... parce que son père veut la marier à un vieux seigneur allemand“ (*Suchier*, наведено дело, стр. XLI); „Dionisia... fugge da tetto paterno... per non andar sposa ad un vecchio di 70 anni“ (*D' Ancona Sacre rappres.* III, 238—248).

2) Краљу дачком говори ђаво: „tu arai maggiore appiacere e lo maggiore diletto che persona... se tu userai con Elisa (тако му се зове кћер)“

mozza (ако се ова може уопште истицати као извор нашој, од које је, по свој прилици, млађа по постанку) опет се почетак не слаже с нашом: ту није љубав оца према кћери него брата према сестри;¹⁾ у делу *Vita Offae primi*, место свекрве која гони јунакињу, долази зет;²⁾ итд. Као што се види, има већ неколико страних књижевних дела која се битно, по главним мотивима, разликују од македонске приповетке; разлика та, још, не долази отуд што наша македонска приповетка не би имала мотивâ које та дела имају, него отуд што та дела немају баш мотивâ који се у нашој приповеци налазе (и то оних који, међутим, постоје у другим делима), и, према томе, наша приповетка није могла од њих доћи. Кад би се овакво поређење мотива и даље наставило, можда би се за још које сд поменутих књижевних дела показало да не може бити извор нашој македонској приповеци, а вероватно би се, таквом елиминацијом једног по једног дела, дошло напослетку до онога из којег би она могла произлазити. Само, ми то поређење, због појмљивих великих тешкоћа које нас спречавају да сва ова књижевна дела до детаља познамо,³⁾

кад га његова кћи једанпут као оца пољуби, он „cominciò a baciare lei, e, oltre a questo, le mise le mani in seno e 'n più disonesto luogo“; због тога и сличнога, она себи одсече руку, чувши у сну глас: „fa per modo che tu ti tagli una delle tue mani..., colla quale tu toccasti il padre tuo a forza nel disonesto luogo“ (*Wesselofsky*, *Novella della figlia del re di Dacia* почетак текста који је на стр. 1—42).

¹⁾ „Penta se fait couper les mains et les envoie à son frère qui est amoureux d'elle“ (*Suchier*, наведено дело, стр. LII).

²⁾ „C' est la seule version (печ је о *Vita Offae*) où la belle-mère soit remplacée par le gendre“ (*Suchier*, наведено дело, стр. XXVII).

³⁾ Мени је било апсолутно немогућно познати до детаља сва страна књижевна дела која садрже приповетку о девојци без руку, из врло простог разлога што су многа од тих дела врло ретка или уопште неприступачна; многа н. пр. нисам могао наћи ни у бечкој дворској и уни-

не можемо наставити. Којим ћемо путем, дакле, ићи, и по којим знацима познати извор?

Има, међутим, још знакова сем поменутих. Ако је хватање разлика међу мотивима наше приповетке и туђих књижевних дела сигуран пут да се нашој приповеци одреди извор, није мање сигуран пут ни хватање сличности међу њима. Нека ми нађемо једну сличност наше приповетке с једним од поменутих књижевних дела, али сличност врло карактеристичну, н. пр. да се један од важнијих мотива наше приповетке налази само у једном једином од оних дела, и ми можемо по тој сличности одређивати извор наше приповетке, угледати тај извор баш у делу у којем се она налази.

Та сличност постоји, и то између наше приповетке и старог француског романа *Манекине*; мотив по којем та сличност постоји, то је онај завршни, о познању цара и царице. У нашој приповеци, као што смо видели, познање бива по венчаном прстену: цар, ушавши у воденицу у којој је царица живела и не наставши царицу него њено дете, види на руци

верзитетској библиотеци, где сам се с главном литературом нашег предмета и познао. Тако сам по читању познао ова дела: *Miraculi de la gl. verz. Maria, Stella*, Визл. ѓр. кал. 'Αμαρτωλῶν σωτηρία, *Novella della figl. d. re di Dacia, La Manekine, Istoria d. filla d. emp. Contasti*. Друга сам пак познао по анализама њиховим које су дали испитиваоци. Неке су од тих анализа потпуније и опширније; такве су она о *Rappres, di S. Uliva* од Веселовскога (*Wesselofsky*, Nov. d. figl. d. re di Dacia, увод, стр. XIV и даље), она о *Pecorone* од Д' Анконе (*D' Ancona, Sacre rappr III*, увод ка *Rappr. di S. Uliva*), оне о шпанском делу *Victorial* и латинском делу *De orig. inter Gall. et Brit. belli historia* од Т. Пимерпа (*Th. de Puymaigre, La fille aux mains coupées*, штамп. у *Revue de l'hist. des religions*, X, 1884, стр. 193—209). Неке су пак често краће и сумарније; такве су оне у Сухира (*Oeuvr. poët. de... Beaumanoir*, увод, стр. XXIII—LIV) којима сам се служио за сва остала дела. — Од врло велике помоћи ми је био Сухиров преглед мотива наше приповетке како се у којем књижевном делу налазе (*Suchier*, LIV—LVII), али је и тај преглед учињен само по главним мотивима.

детета прстен који је он царици дао о венчању, узме га и разгледа, распита откуд је овај ту, и, кад чује ствар, потрчи да тражи царицу, нађе је и позна. Исто је тако и у *Манекини*. Краљ скотски, који је муж јунакиње романа, несрећне „девојке без руку“, долази у Рим, улази у кућу сенатора у којег је јунакиња настањена, не види њу него само њено дете (сина); то дете узме од матере венчани¹⁾ прстен с руке, поигра с њим, и случајно пусти да падне пред краља; краљ се томе јако зачуди, запита сенатора откуд прстен у његовој кући и чије је то дете, и, кад му овај све поштено исприча, он полети да нађе жену, и тако се састане с њом.²⁾

Сличност је очевидна, познање по прстену налази се, и то потпуно једнако, у нашој приповеци и *Манекини*. Познање у таквом облику, међутим, не налази се ни у једном од страних књижевних дела сем *Манекине*: „мотив о венчаном прстену — каже Сухир прегледајући који су мотиви заједнички а који специални у свима тим делима — који краљ скотски познаје као свој, својствен је *Манекини*, где је јамачно постао инвенцијом самог песника“.³⁾ Тако, дакле, излази да је наша приповетка *Една царица и две близнаријина* постала из *Манекине*, француског романа у стиху који је написао Боманоар око 1270 г.

Није познање по прстену једина сличност између наше приповетке и *Манекине*, једини основ по којем закључујемо сродство њихово; има још доста заједничких црта међу њима.

¹⁾ „Cel anel li rois li donna

Le jour que il le couronna“ (*Manekine*, стих 6069, 70).

²⁾ *Manekine*, стихови 5799—6566.

³⁾ „L' anneau nuptial qui est reconnu comme sien par le roi d' Écosse, est propre à la *Manekine*, où il est sans doute dû à l' invention du poète“ (*Suchier*, увод к *Манекини*, стр. LVII).

Најпре је (то се, у осталом, по себи разуме, али ми се користимо приликом да ближе упознамо читаоце са садржином француског романа) заједничка главна фабула њихова, основна историја у њима, костур приповетке коју садржавају. Као у нашој приповеци тако и у Манекини, краљ (овде, угарски краљ) хоће да узме своју кћер Жои, и то не зато што се заљубио у њу него што хоће да послуша аманет своје покојне краљице да узме само ону која је »налик на њу«, ¹⁾ а нема ни једне која би тај услов испуњавала, сем кћери његове; о овом последњем краљ се уверио шаљући посланике да траже такву жену, а они је не нађу.²⁾ Кад не пристане на ту краљеву жељу, Жои је отерана од куће и бачена у једну лађицу без крме и једрила коју таласи носе тамо амо, исто као у нашој причи. Лађица доплови до Скотске; »краљ скотски и ирландски« ожени се несрећном девојком, и ако

¹⁾ Краљица каже краљу:

»Bien vous otroi, se vous avoir

Poès femme de mon sanlant« (*Manekine*, ст. 138, 9).

Сличност с бившом царицом као услов за другу жену цареви налази се, сем *Манекине* (и, као што смо видели, дела о Оливи: *Historia, Rappresen-tazione*), још у овим делима: *Weltchronik* од Еникела, *Historia del rey de Hungria, De origine inter Gallos et Britannos belli historiu* од Б. Фанџа, *Victorial* (*Suchier*, увод к *Манекини*, стр. LV). Тако и у *Istoria de la filla de l'empe-rador Contasti*: »e vull, senyor, каже царица на самрти, que vos me pro-metats leyalment que vos no prengats muller, si donchs no era axi bella con io son« (*Suchier*, *La fille sans mains*, Romania, 1901, octobre, стр. 520) само се овде још додаје да треба новој млади и царичина рукавица да пристаје лено на руку.

²⁾ »Quant li baron ont entendu

Ce que li rois a respondu,

S'ont douze messages ellis,

Courtois, et sages et apris...

Et cil douze tuit, doi et doi,

Par le commandement le roi

Et par les barons de la terre

Vont en maint lieu la muse querre« (*Manekine*, ст. 239-242, 249-252).

се мати његова наљути на то и оде из Дондијеа у Еволуик баш кад је свадба имала да се учини: све је то као у нашој приповеци, која, наравно, нема тих имена места. После тога, краљ оде у Ресон на један турнир (у нас оде у рат,¹⁾ пошто наше приповетке слабо знају за турнире); за то време краљица роди сина (у нас: сина и девојчицу)²⁾ Јована, „најлепше дете којега је икад природа створила“.³⁾ Долази сад промена писама, сасвим као и у нас, у оном „накнадном објашњењу“: гласник који носи писмо с том радосном вешћу, уврати код краљице-матере, ова га опије, подметне друго у којем јави рођење једног чудовишта⁴⁾ (у нас: „две кученца“), краљ нареди да се чувају краљица и пород,⁵⁾ гласник понова свраћа старој краљици, и ова „male dame“ понова опија гласника, и шаље га с наредбом о спаљивању.⁶⁾ Сенешал скотскога краља, који има

Ово посланство које тражи „за пара царцу“ налази се, такође сем *Манекине* и дела о Оливи, још у *Weltchronik*, *Hist. del rey de Hungria*, *De origine etc.*, и у *Königstochter von Frankreich* (Suchier, ув. к *Манекини*, LV). Још се налази у *Istoria de la filla d. emp. Contasti*: „(los barons) non pogueren atrobat ninguna dona qui fos axi bella si no la sua filla mateixa“ (Suchier, *La fille sans mains*, Romania, 1901, 522).

¹⁾ Муж оде у рат још у врло многим делима а не само у *Манекини*; та су дела: *Maï* и *Beaflor*, *Weltchronik*, *Comtesse d'Anjou* итд.

²⁾ Два детета имају још: *Belle Hélène*, *Ystoria regis Franchorum*, *Pecorone* од књижевних версија првога типа; у *Vita Offae* „le nombre des enfants n'est pas déterminé“; у осталим версијама је једно дете (Suchier, увод к *Манекини*, XXVII, XXX, XLI, LV).

³⁾ „...Ele enfanta

Et le plus tres bel enfant a,

Fil, que onques feist nature“ (*Manekine*, ст. 2971-3).

⁴⁾ „Nus hom ne vit si laide beste

Ne si hideuse creature“ (*Manekine*, ст. 3120, 1).

⁵⁾ „Li rois d'Escoce mande et prie...

Qu'en sa gesine soit garde

Cele qui il a tant amee

Et la creature de lui“ (*Manekine*, ст. 3295-99).

⁶⁾ „Ardés la, ne m' atendés mie,

„Se vous tant amés vostre vie“ (*Manekine*, ст. 3457, 8).

да изврши ту наредбу, спаљује две слике место Манекине (тако је, као због одсечене руке, назвата Жош) и детета (у нас: слике место деце, и човек место јунакиње);¹⁾ Манекину и дете баци у исту лађицу на море (у нас је пошљу у планину). Млада краљица дође до Рима, где је прими један сенатор (овоме одговара у нас баба воденичарка); код овога је краљ после и нађе, онако како смо напред испричали, а како је и у нас. Краљицу-матер зазида краљ за казну (у нас је само прокуне).

А после, сем ових главних момената, има и извесних спореднијих мотива сличних између Манекине и леринске приповетке. Као год што се у нас, на пример, јунакиња у лађици, при опасности од ветрова, моли Богу да је спасе, тако се и у Манекини краљева кћи „моли Богу и Богородици да је спасу опасности и доведу до мирна пристаништа“.²⁾ Ни у нас, затим, видели смо, јунакиња се не казује ни старцу и баби на које прво наиђе, ни цару који је узме за „измећарку“, ни баби воденичарци нај-после; ни у француском роману такође, она не открива своје порекло ни пред шкотским краљем,³⁾ ни пред сенатором, него тек на крају пред својим оцем (у нас нема овог састанка са оцем, те се ју-

¹⁾ „Место јунакиње и детета (или деце) спаљује се једна жена и две фигуре од сламе (*Belle Hélène*), две слике (*Manekine*), два телета (*Königstochter v. Frankreich*). жена и дете (*Novella della figlia d. r. di Dacia, Hist. de la reg. Oliva*)“ — каже Suchier (увод к *Манекини*, стр. LVII)

²⁾ „Or dist li contes que la bele
Est toute seule en la nacele
Ou elle maine vie amere.
Souvent requiert Diu et sa mere
Que de cel peril le gietast
Et que a bon port l'arrivast“ (*Manekine*, ст. 1069-74).

³⁾ „La damoisele li respont...
J'ameroie mix estre en bierre
Que je mon anui racontais“ (*Manekine*, ст. 1291-1302-3).
В. још ст. 4865 и даље, 4942-6, 5181-2, итд.

накиња никако и не каже ко је). Кад, у нашој приповеци, млади цар оде у рат, он пише жени да му јави о порођају; тако од прилике бива и у *Манекини*: краљ зове сенешала и још два витеза, који ће краљицу чувати, и каже им да му, чим она роди, јаве стање њено и њеног детета.¹⁾ Кад, даље, у нашој приповеци, гласник изиђе пред царицу, он јој сам каже вест о порођају а не дозна је она из писма нити је наслути (као што је то н. пр. случај у версијама другог типа: *Miraculi*, 'Αμαρτωλῶν σωτηρία); исто је тако у *Манекини*, где гласник каже старој краљици за писма која носи: „мислим да су то вести које краљу морају бити врло пријатне, јер је моја госпођа родила“.²⁾ У нашој приповеци, после, царица-мати опомене гласника да и у повратку сврне к њој; у *Манекини*, краљица-мати такође „моли га да се врати туда, да га ништа не задржи од тога“.³⁾ Млада царица, у нашој приповеци, кад чује да је осуђена да се са децом заједно спали, не жали себе него децу, и моли да њу баце у огањ само нека децу сачувају; тако и у *Манекини*: „оставите моје дете у животу, каже краљица сенешалу, а са мношћом чините што хоћете“.⁴⁾ Видели смо да у нашој приповеци царева

¹⁾ Краљ им каже:

„Et s'ele acouche ains que reviegne,
Nule perece ne vous tiegne
Que vous ne me mandés errant
De son cors et de son enfant
La vraie nouvele et l'estat...“ (*Manekine*, ст. 2559-63).

²⁾ „Je croi que ce sont les noveles
Qui mout li devront estre beles,
Car ma dame s' est acouchie“ (*Manekine*, ст. 3043-5).

³⁾ „Ele li prie qu'il reviegne
Par li, que riens ne le retiegne“ (*Manekine*, ст. 3159-60).

⁴⁾ „Mais puis que de moi est ensi
Mes doux fix c'a il desservi?
Qu' a il mesfait, ne pour quel tort

сестра, која помаже јунакињи да избегне спаљивање (у нас она по доброту одговара француском сенешалу а не »царедворцкио војвода« који му само по чину одговара), замоли народ да се разиђе у тренутку кад имају да се спале слике које представљају децу; тако у француском роману стоје војници пред спалиштем и иза њега, и не даду да »људи гледају из близа (спаљивање) да не би видели превару«. ¹⁾ После, и у нас, и у француској версији, краљ лично саслушава гласника, а не обраћа се коме другом, нити уопште другим путем дознаје ствар о промени писама. ²⁾ У осталом, и у сцени познања краља и краљице има још сличности које нисмо поменули, и то у узгредним мотивима који прате ту сцену: јунакиња, и у нас и у *Манекини*, сакрије се од свог мужа, и то зато што мисли да је он дошао да је спали. ³⁾ Све су то сличности између наше леринске приповетке и француског романа, и то сличности у детаљу. Оне су, у осталом, сличности ретке; ја не могу поуздано да тврдим да се мотиви наше приповетке које смо сад навели, налазе само у *Манекини* а не у још којем делу, али

Devera il rechevoir mort?...

Si ferai, sire, par couvent

Que laissiés vivre mon enfant

Et de moi faites vostre gre^a (*Manekine*, ст. 3709-12, 3725-7).

¹⁾ »Et il voient que li serjant

Sont par derriere et par devant,

Qui ne voelent que si engrès

Soient qu' il le voient de pres,

Pour chou qu' il ne s' aperceüssent

Ne la guile n' aperceüssent« (*Manekine*, ст. 3983-8).

²⁾ В. *Manekine*, ст. 4405 и даље.

³⁾ Краљица каже сенатору за краља:

»Je croi qu'il me fera ardoir« (*Manekine*, ст. 5922),

и зато не сме да изиђе дуго пред њега.

могу да кажем да, колико ја познајем та дела, нисам нашао те мотиве нигде сем *Манекине*.

Сличности, дакле, има између леринске приповетке и француског романа, и то сличности јаких, карактеристичних, у главним моментима, у споредним мотивима, и онде где само француски роман има извесне специјалне црте и ни једно дело више ни у једној књижевности.

Наравно да и разлика има; неке смо, у осталом, већ видели. Приповетка народна није што и писани роман; она по правилу не памти имена лица и места, не зна за лирске тираде и рефлексије, нема детаљних описа и развијених дијалога, чега пак свега има у *Манекини*. У њој се, после, у току времена, и иначе могло изгубити много штошта што је у роману, једанпут написано, могло остати кроз сва времена, до данас; она је, дакле, могла заборавити на оно што се у роману (ако је она из романа постала) на крају прича о састанку јунакиње с њеним оцем после састанка с мужем, о путовању свих троје по Угарској и „Ерменији“ после тих срећних састанака, о женидби сенешала са кћерима сенатора; итд. Приповетка се, у осталом, и иначе морала мењати, развијати, подешавати према слушаоцима којима је причана, добијати по потреби нове мотиве и нова објашњења код овог или оног места, доводити се више у склад са реалношћу, са данашњим животом, и тако примати црту по црту позитивнију, које каткада немају легендарни романи Средњег Века: у њој, на пример, кад онај скаче у огањ место несрећне царице, он то чини за добру награду, за паре („ке му скжпо запламам“, прича за њега она која га је за тај посао нашла), што је црта из данашњег живота;

кад царица дође у воденицу, она ту не остане скрштених руку као мученица, него ради, научи занат воденичарски („можила веке да меле брашно на селџаните као свжршен воденичар“), а и то је тако исто модернија црта, позитивнија, више у складу с данашњим погледима на живот; итд. А после, приповетка се и из других узрока могла мењати, ширити своје мотиве, замењивати их, кварити, итд. Тако, у њој царица има два детета (а не једно), цар одлази у рат (а не на турнир), поред слика спаљује се и један човек (а не саме слике), царица-мати остаје само проклета (а не и зазидана), итд. Разлика, дакле, има, али све су оне оправдане, природне, саме по себи јасне; ни једна од њих не смета да наша приповетка постане из *Манекине*. У осталом, оне су и потребне. Јер сличности толико има да би се, кад и разлика не би у исто доба било, могло донекле претпостављати да је леринска приповетка само мистификација, не по народном причању забележена, него по Боманоарову роману препричана; поставка једна која се, наравно, не може одржати.¹⁾

Све ово што рекосмо показује да је наша приповетка постала — ми то тврдимо онолико колико

¹⁾ Поред осталог што би говорило против поставке о македонској приповеци као мистификацији (немогућно је и. пр. замислити да ће један прост скупљач народних приповедака знати *Манекину* или слично тако исто неприступачно дело које садржи приповетку о девојци без руку), могла би послужити и словачка приповетка коју смо раније помињали. Не улазећи у претпоставку, још невероватнију од ове, да је и она мистификација, пошто и она садржи исту версију коју и наша, ми можемо у приповеци *O Peterkovi* видети само један доказ више да се версија *Манекине* могла популарисати као народна приповетка. У тој словачкој приповеци има такође краљичин аманет о женидби сличном њој, има изасланство које тражи такву жену краљу, краљева намера да се жени ћерком, бегство ове, удаја за другог краља, порођај „krasného chlapca“ у одсуству његовог, двогуба промена писма, поновно терање јунакиње, итд., све као и у нас. Само је овде приповетка постављена дугом историјом Петерка, сина нерећне краљице, итд.

се овакве ствари уопште могу тврдити — из романа Боманоарова. Роман овога чувенога правника и славнога песника из северне Француске који је живео и писао у времену Светога Луја; роман овај, који је био популаран, врло популаран, толико да од њега постоји не само оригиналан текст у стиху, него и једна прерада у прози, и једно драмско приказанье из њега извађено, чак и једна јуначка песма, *chanson de geste*;¹⁾ тај роман је, раширен ваљда по целој Европи, певан од стране жонглиера вероватно, дошао некако и до нас, можда баш у време последњих крсташких ратова кад је и постао, и одржао се необично лепо у облику народне приповетке у једном удаљеном и скривеном куту јужне Македоније све до данас.

✓ Додајмо на крају говора о македонској приповеци једну разлику њену од *Манекине*, која по својој важности заслужује да се засебно помене и која нас може нарочито збуњивати. У *Манекини*, јунакиња, да би онемогућила венчање с оцем, одсече себи руку, као Олива, и после, при крају, поврати је чудотворно (рука се појави на једном кладенцу, и молитвом папином припоне за батајницу); ништа од свега тога у нашој приповеци. Та разлика је врло важна; и, да није оне сличности о познању по прстену која речито говори за сродство наше приповетке баш са *Манекином*, ми бисмо били можда склони да извор нашој приповеци тражимо ван овог француског романа, у књижевним делима која немају сечења руку ни повраћаја, јер и таквих дела има.²⁾ Али, ко зна?, можда

¹⁾ *Suchier*, наведено дело, стр. LXXXI, LXXXIV, XC.

²⁾ То су *Mai* и *Beaflor*, *Comtesse d'Anjou*, *Chronique anglonormande*, *Ystoria regis Franchorum*, *Pecorone*, *Königstochter von Frankreich*, *Emaré*,

је та разлика само сада разлика а пре је није било. Можда је некад и наша приповетка имала мотив о сечењу руку, па се тај мотив изгубио. Јер шта значи оно место у њој где се каже да су се, кад је јунакиња изишла из очеве куће и дошла у први град, људи скупљали око ње да је гледају? Приповетка, додуше, каже да су је гледали „зашто таа се виждала као да е от друг талекат“, али то што је она била „от друг талекат“ врло је мали узрок да се људи окупљају око ње, и да чак и сам цар зажели да је види („дури и на царо му се поискало да виде новата гостинка“). Да није, међутим, узрок тај што она није имала руку? Да није тај мотив био некада у нашој приповеци, па, кад се он изгубио, приповедач, задржавши онај део његов да се свет као на чудо купио око јунакиње, објаснио то тим што је јунакиња „от друг талекат“?¹⁾

Има још једна народна приповетка у нас коју бисмо ми такође убројили у нашу другу версију, и ако је та приповетка фрагментарна и садржи

De origine inter Gallos et Britannos belli historia (Suchier, увод к Манекини, стр. LV и LVI).

¹⁾ Г. Ђ. Поливка, хватајући паралеле приповеткама из збирке К. А. Шапкарева (*Български кѣмъ приказкиѣ въ Шапкарева* „Сборникъ отъ български народни умотворения, кн. VIII—IX“, отъ проф. Дрѣ. Ј. Поливка, стр. 24; Сборникъ за нар. умотв., наука и книжнина, XVIII), везује нашу леринску приповетку за једну битолску *Чулата шчо сакал татко ѿ да ѿа земит за жена* (№ 167 у Шапкарева). Да ли та приповетка има исте моменте које и леринска, не знам, пошто, на жалост, збирку Шапкарева нисам имао у рукама никако. По ономе пак што Г. Поливка од њеног садржаја износи („една мома си порѣчва единъ доланъ сам да се отфора и сам да се затфора“), као и по паралелама њеним на које указује (*Gonzenbach*, *Sicil. Märchen*, № 38, т. j. Betta Pilusa, итд.), приповетка личи донекле и на оне које ми означавамо као четврту версију (*Бакарна коза*, и др.), о којој ниже говоримо, као и на оне из циклуса *Редан д'ане* (*Цар штио кѣр да узме*, и др.) о којем ћемо такође даље говорити.

само почетак. То је Вукова *Царева кћи овца*, коју је он из Боке добио.¹⁾

„Имаше некакав цар, прича се у њој, жену коју преко начина миловаше“, и јединицу кћер на удају; жена га пред смрт закуне да не венча девојку коју испроси „ако јој ови (њен) прстен не узиде добро на први прст десне руке“²⁾ што јој он и обећа. После шаље слуге по свом граду и „по бијеломе свијету“ да му такву девојку нађу, али му слање би залуду; и он онда, једнога дана, на чуду и узмучен у мислима, баци царичин прстен, а прстен где ће него падне кћери на skut, и она га, у радости што види „златни и лијепо прстен“, стави на први прст десне руке, и покаже га оцу: „виђи, тата, како ми лијепо стоји“; и цар најпре онесвесне, па, кад се освести, каже кћери: „ти си моја жена, тако је зар Бог осудио“. Кћи се одмах том успротиви, узме „очин ханцар“ и убије се. Оживе је, и отац „одмах нареди да се сјутрадан приправи што треба за свадбу“. Девојка онда „узме очину сабљу те сама себе лијеву руку осијече а десну у огњу изгори“. Излече је од тога, и руке јој „изникоше какве су и биле“, и цар је стави „под стражу“ у једну „камару“. Ту у камари дотакне она један штап, и одмах се претвори у овцу; умрла је „у они дан“ кад и цар.

Као што се види, ова приповетка, и ако фрагментарна, припада кругу приповедака о девојци

¹⁾ Вук, № 28. У предговору (стр. XIV) каже Вук: „приповијетку... *Царева кћи овца*... послао ми је из Боке г. Вук Врчевић“.

²⁾ Из ове приповетке (*Царева кћи овца*), или њој сличних, мотив о тражењу по прстену прешао је јамачно у приповетку *Оливу*, где је иначе, по извору одакле је ова приповетка постала, имао да буде мотив о тражењу по сличности. В. прим. на стр. 39.

без руку; само се почетак очувао, а даљи ток приповетке прекинут је новим мотивом о претварању девојке у овцу, који је потпуно стран нашем циклусу. Има још један круг приповедака (из којег се, у осталом, држи да је и овај наш постао) у којем је почетак сличан, т. ј. има родоскврну љубав очеву према кћери; представник његов је *Peau d'âne*, или *Allerleirauh*, или *Betta Pilusa*.¹⁾ Али Вукова приповетка не припада тој групи; у њој има 'сечење руку којег ту нема, и које се овакво налази само у приповеци о девојци без руку: значи да *Царева кћи овца* овој приповеци припада.²⁾

Кад, дакле, она нашој приповеци припада, из којег је дела постала? И ако ова приповетка, колико садржи историје о девојци без руку, личи на више страних књижевних версија, ја бих ипак рекао да је она постала из *Манекине*, по овим знацима. Најпре, царица, заветујући цара којом да се жени, каже му: „ја знам да се ти не можеш проћи да се не жениш“; то је донекле објашњење зашто цар *бали* мора да се жени, а и у *Манекини* има

¹⁾ *Suchier*, стр. LXXIX: Tout ce que j'oserais supposer sur l'origine de notre tradition, c'est qu'elle s'est formée par la soudure de deux contes: du conte de *Peau d'âne* ou d' *Allerleirauh*, et d'un conte du cycle des femmes innocentes persécutées. — В. *Peau d'âne* у збирци Пероа (*Perrault*, Contes), *Allerleirauh* у Гримовој, *Betta Pilusa* у збирци *Gonzenbach*, *Sicilianische Märchen*, 1870, I, № 38; в. још приповетке које наводи *R. Köhler*, *Kleinere Schriften*. I, 189.

²⁾ Приповетка Вукова *Цар хтио кћер да узме* (№ 58) чист је *Peau d'âne* или *Allerleirauh* и *Betta Pilusa*. Таква је и бугарска *Царската дџиџеря съ дървениџ дрџџи* (Сборникъ за нар. умотв. VII, 1892, 208). — Додајмо овде да у нашој народној поезији родоскврни мотиви нису ретки: песма *Неморалан отац* (*Л. Грђић Бјелокосић*, Из народа и о народу, III, 80) има такав мотив о оцу и кћери; песма *Хоће брат да обљуби сестру* (Вук, V, 554) мотив о брату и сестри; итд. — Овај мотив о брату и сестри налази се, колико се сећам, и у приповеци *Божеја реч* коју је Јанко Веселиновић, јамачно по народној традицији, написао.

тога објашњења (барони светују краља да се мора женити из државних разлога).¹⁾ После, цар затвори своју кћер у „камару“; и у *Манекини*, јунакињу бацају у тежак и мрачан затвор.²⁾ Најпосле, мотиви који се налазе у овој приповеци (аманет царичин, изасланство које тражи жену, својевољно сечење руку) налазе се још (али сва три), сем *Манекине*, само у *Historia de la regina Oliva* и *Historia del rey de Hungria*, која јој је сродна,³⁾ а од ових тешко да је наша приповетка постала (од *Historia de la regina Oliva* никако, јер је то дело врло младога постанка у нас, те версије из њега не би биле тако оштећене као у овој приповеци).

Трећа версија обухвата три приповетке, и све три српске. Најпотпунија је међу њима *Царица са звездом на челу*, вероватно из Србије или Војводине, забележена у збирци Атанасија Никколића⁴⁾, и њу ћемо, као представника версије, изложити; друге две сматраћемо као variante њене и само им разлике побележити.

»Био цар па имао царицу са звездом на челу«, која му роди кћер, опет са звездом на челу. На

¹⁾ В. *Manekine*, ст. 205-218, и даље.

²⁾ »A ses bediaux la fait saisir
Et mettre en une cartre dure
Qui en maint liu estoit obscure« (*Manekine*, ст. 818-20).

³⁾ *Suchier*, навед. дело, стр. LV.

⁴⁾ *Српске народне приповетке*, скупио Атанасије Никколић, Београд, 1899, стр. 105. У издању од 1842 (1843) нема ове приповетке. — Издавачи овог другог издања нису забележили место где је ову приповетку Никколић слушао (као што, у осталом, нису то учинили ни за једну, противно Никколићу који је у првом издању то редовно и савесно чинио), али како је он махом слушао приповетке по Србији и Војводини, то држимо да је и с овом приповетком исти случај.

самрти, царица остави цару познати завет, ако би се женио, да узме само ону која има звезду на челу и која је од царске породице. Цар тражи, не нађе, реши се да узме кћер, и саопшти јој то, истичући како он само жели да „испуни завет“ царичин. Царева кћи, не пристајући на то а видећи колико јој је отац у намери постојан, затражи од њега, као услов да за њ пође, да јој да направити један велики ковчег који се изнутра може закључавати. Отац јој испуни жељу, она потрпа унутра хране и остало што јој је било потребно, и сама уђе у ковчег и закључа се, а пре тога нареди слугама да ковчег баце у реку. Слуге учине, ковчег стане пловити реком,¹⁾ и доплови у друго царство. Цар тога царства опази ковчег и нареди да га извуку и унесу у његову собу. Ковчег је већ у соби, цар долази у вече кући, мало вечера а више остави, и легне да спава. Онда царева кћи изиђе из ковчега, повечера што је иза вечере остало, и опет уђе у ковчег. Цар, сутрадан, примети да нема јела, упита слуге ко је то јело појео, али му слуге не умедоше ништа одговорити. Друге ноћи, иста сцена. Треће ноћи, цар остане будан, и, кад царева кћи опет устане из ковчега и седне за сто, ухвати је, и она му се онда каже „откуда је, како је страдала и како је овамо дошла“. Цар је онда узме за жену, и она му роди сина са звездом на челу. То дозна њен отац, преобуче се у просјачке хаљине, дође до њена двора, увуче се некако у кућу, и, кад су сви поспали, узме нож,²⁾ закоље дете у колевци,

¹⁾ По овоме се види да приповетка није из приморја; и то говори да је она забележена у Србији или Војводини.

²⁾ У приповеци се помиње час „бритва“, час „нож“.

баци нож царици у цеп, и утекне. Сутрадан, јаук по двору, распитивање, трагање, претресање свију укућана. Кад нађу крвав нож у царице, сви одмах помисле да је она своје рођено дете заклала, и цар нареди да јој се „одсеку обе руке до лаката“ и, сувише, оба ока изваде. Слуге је одведу у шуму, одсеку јој руке, али очи не изваде њој него једном псу, и понесу цару заједно с рукама, а њу, с мртвим дететом оставе у шуми. Сама у шуми, лутајући и плачући, царица дође до једне барице да се одмори, и спусти ту и дете. У то јој се јави мајка Божија, упита је што плаче, утеши је и посаветује јој да замочи руке у барицу и окупа дете у њој па ће повратити руке и оживети дете. Она учини то, и доби руке, и дете јој оживи. Крене се даље кроз шуму, опази једну кућицу и у њој светлост, дође до ње, и нађе једну бабу, која је прими и задржи код себе. Ту је она живела седам година. Тада цар, њен муж, пође једном зими у лов, залута, дође до бабине куће и затражи конак који му баба допусти. Цар уђе, повечера и легне. У спавању, спадне му једна рука низ постељу, а царица, која га је одмах познала, каже своме сину: „иди, сине, дигни свом оцу руку“, што слуга царев чује и јави цару сутрадан. Цару се то учини чудно, и хтеде се сам уверити. Другу ноћ, цар се учини да спава, и навалице спусти руку и ногу низ постељу; царица опет: „иди, сине, дигни свом оцу руку и ногу“, а цар скочи, позна њу и дете, а она му приповеди сва своја страдања. Он је онда узме у двор, и поживи дуго с њом и сином „у сваком задовољству“. Бабу, међутим богато обдари.

Друге две приповетке, које можемо сматрати као варијанте ове, јесу *Хаџијина кћи*, из Бихаћа у Босни, коју је „прибиљежио Јово Илић, учитељ“,¹⁾ и *Звездана*, коју је „у Дубици прибиљежио од Благоја Вревића Мојица Хрваћанин Србенда“.²⁾

Хаџијина кћи је врло налик на *Царицу са звездом на челу*. У њој су исти моменти и исти ред као и у овој. Разлике су ове. Отац јунакиње није цар него „богат стар човјек“. Његова жена умре у његову одсуству, и њен завет је: „којој девојци могне (он) натакнути (њен) прстен и обути (њене) папуче, ону нека узме за жену“. Јунакиња тражи „један дирек“ од оца место ковчега, и у њ метне хране и сакрије се; дирек баце у море³⁾ не по њеној наредби него по очевој (отац је љут што не може да је нађе: „кад нема ње, не треба ни њезин дирек“, каже он). Њено дете је „зелених руку и златне косе“; не коље га лично отац него једна Циганка по његовој наредби (иста Циганка му је раније тражила жену); јунакињи не секу руке него ископају очи. Она поврати очи и оживи дете пером неке „тичурине“ од које тај лек и чује; покаже се царевићу не тиме што нареди сину да дигне оцу руку у спавању, него једним zgodним одговором (дете хоће да напоји свог дрвеног коња, царевић пита: „како може дрвени коњ пити воде?“, царица одговори: „а како може мати заклати своје дијете?“). Циганка је на крају „посјечена“; отац јунакиње умре „послије неколико година“.

1) *Босанска Вила*, 1904, стр. 90.

2) *Матица*, 1868, стр. 715.

3) Овде је јодиста море место реке.

Звездана је већ друкчија. У њој има баш на месту где царевих налази јунакињу и жени се њом) један део који је сасвим удаљава од Николићеве и Илићеве приповетке, који је уопште стран нашем циклусу и који је по свој прилици дошао у њу из друге групе приповедака.¹⁾ Али кад се тај део одбаци, приповетка Хрваћанинова слаже се с Николићевом у главном као и Илићева. Она се, сем тога дела, од Николићеве разликује у овоме. Отац Звездане (тако се овде зове јунакиња)²⁾ није цар него обичан човек (као у Илића); он живи са својом женом врло рђаво и туче је (ту-као је „док је није на смрт испребијао“). Због

¹⁾ Ево тога дела. Кад Звездана утекне од свога оца, она дође до једне механе, и погоди се да ту служи; друге две девојке су такође у тој механи саужиле. Једном дође царевих у механу, руча и, ваљда што му се ручак допао, запита ко је ручак справно. Оне две девојке одговоре да су оне, али царевих запита механцију има ли још коју девојку у кући, и овај му каже да има, и доведе Звездану. Царевих одмах заволи Звездану, да јој јабучку, и обећа да ће за недељу дана доћи са сватовима по њу, а механцији препоручи „да је чува као око у глави“. Оне две девојке омрзну зато на Звездану, и стану јој радити о глави. „Баш онај дан кад ће царевих са сватовима доћи“, оне зовну Звездану на бунар, преваре је некако и баце унутра, а механцију натерају да каже царевиху како је једна од њих (старија) Звездана. У то царевих стигне са сватовима, механција изведе старију девојку као младу, девери је узму за руку, и сви сватови крену царском двору. Међутим, оног тренутка кад се Звездана удавила, из бунара је излетео један голуб који је једнако облетао и жалосно гукао по механи а после и за сватовима, нарочито за царевихем, све до двора. Тако је он чинио не само на дан венчања, него и после венчања сваки дан. Царевиху је то било врло мило, али његовој млади врло мучно. Зато она навали на њега да свакако закоље голуба. Царевих се дуго опирао томе, па најзад пристаде, и даде голуба заклати под свој прозор. Кад у јутру, а то на том месту израстао велики бор, и на њему типе певају. Царевиху и то буде мило, али његова млада навали сад на њ да бор исече. Кад су бор до пола пресекали, изиђе из њега Звездана, и исприча царевиху, који је то гледао, све како су јој оне две о глави радиле и зашто. Царевих онда своју младу убије, а са Звезданом се венча.

²⁾ На неким местима приповетке она се зове и „Звезданка“.

тога, жена његова, која има звезду на челу, остављајући му познати аманет о девојци са звездом на челу, куне га („да се не могао правом смрти преставити док не нађе себи жену која...“). Звездана не тражи ковчег ни дирек, него само утекне из собе у коју је отац затворио (врата се сама отворе после њене молитве Богу). Царевих је нађе у једној механи где она служи (и то просто, не на онај начин да му она једе вечеру); она роди близанце златних коса; отац (и то лично, и преобучен у просјака) закоље оба детета; Звездани ископају очи (као у Илића); не отерају је просто у шуму него нареду да се у бурету баци у море, а буре се разбије још док су га по шуми возили. Она поврати очи и оживи децу само водом и молитвом Богу;¹⁾ не налази никакву бабу него се опет погоди у механу да служи; царевих је нађе врло брзо (истог дана кад се погодила у службу) а не после „седам“ или „више“ година као у Николића и Илића. Познање је слично оном у Илића: Звездана кришом тури јабуку у џеп царевиху и одмах нада вику ко јој је јабуку украо; кад се јабука нађе, царевих се стане изговарати да не зна ко му је подметнуо, а Звездана примети да је и њој подметнуто убиство деце. Отац Звезданин кажњен је, и ако случајно: он вози на воловским колима буре са Звезданом и децом, па кад дође до мора, волови га набоду на рогове и баце у море.

¹⁾ У приповеци, на месту где се прича како се Звездана спасла из бурета, стоји: „она стане *благодарити* Богу“, а даље, где се прича како је очи и децу повратила, стоји: „сад се *наново помоли* она Богу“. Она се, дакле, молила Богу и пре него што је исцелила себе и децу.

Као што се види, ове три приповетке,¹⁾ и ако су у нечем различне, ипак представљају једну исту приповетку. Разлике њихове, кад се одбади она дигресија *Звездане*, нису велике. Оне се свODE на обичне варијације појединих мотива (услов о звезди на челу, о прстену), на нова објашњења (*Звезданина* мати с клетвом даје аманет мужу, због тога што је овај туче), на ублажавања суровости (*Циганка* место оца коље дете, у Илића), на већи реализам местимце (*Звездана* служи у механи а не живи мученички у пустињи), итд. Али уза све то, главни њихови моменти једни су исти, и теку истим редом

Ути моменти су, у главном, они који и у општој приповеци о девојци без руку. Имамо ту аманет јунакињине матере о поновној женидби очевој, тражење такве жене по том аманету, родоскврне намере очеве према кћери, бежање или терање јунакиње од куће, и то у ковчегу, диреку, бурету,²⁾ венчање њено с царевихем, интриге против ње о њеном порођају, поновно терање од куће

¹⁾ За приповетку *Царица са звездом на челу* Г. Полњка (*Български кањи приказитѢ въ Шапкаревия „Сборникъ отъ български нар. умотв. кн. VIII—IX“, стр. 37*) везује једну албанску из Шапкарева: *Попаѣтѣ що сакаше да земе ќерка си за жена* (№ 284 у Шапкарева). У овој причи, по ономе колико Г. Полњка од ње саопштава, види се да у почетку јунакиња такође тражи од оца „единѣ сѣидѣѣ којто сѣ влакно да се отворя, сѣ влакно да се затваря“; у даљем току приповетке, „бащата сѣтиѣ се научава че дѣщеря му била се оженила за единѣ принцѣ, скришно се протѣква до нея, и сѣ нейна чаклия убива двѣѣтѣ и дѣца“; итд. Приповетка је ова, дакле, сродна с нашем *Царицом са звездом на челу* као и са свима треће версије, и има исте карактеристичне моменте које и ова (клање деце као интрига о порођају).

²⁾ У *Царици са звездом на челу* јунакиња оде у ковчегу, у *Хацијиној кћери* у диреку, а у *Звездани* она иде просто, на врата. Али други одлазак *Звездани* је у бурету које треба да се бади у море; то буре одговара ковчегу и диреку, и разним лађицама и ковчезима у књижевним версијама (*Weltchronik* има баш буре; Suchier, LVI).

са сечењем руку или копањем очију, њено лутање по планини, њено исцељење заједно с исцељењем детета (деце), и то исцељење чудотворно (милошћу Богородице, итд.), њено становање код једне бабе, поновно налажење њено од стране царевића и срећан повратак, кажњавање криваца (ово последње не у свима). А све су то моменти који карактеришу приповетку о девојци без руку, и ове три прегледане народне приче припадају несумњиво овој општој приповеци. Не треба, дакле, помишљати да оне припадају неком другом циклусу, некој другој старој приповеци која би овој била слична. Не припадају оне ни циклусу приповетке *Рецан д'ане*,¹⁾ ни оној популарној средњовековној историји *Аполонија Турског*:²⁾ у обе је почетни мотив родоскврна љубав очева према кћери као и у нашим трима, али је у обе даљи ток причања сасвим различан од онога у нашим; другим циклусима још мање припадају. Оне су само једна версија приповетке о девојци без руку, трећа версија њена на коју наилазимо у нас.

Само, у тој трећој версији има, као што се већ могло опазити, једна велика разлика од свих других версија приповетке о девојци без руку, од свих књижевних версија управо; та је разлика у интриги приликом порођаја јунакиње, у једном од најглавнијих момената приповетке. У књижевним версијама наше приповетке (а тако и у нашим народним версијама Оливе и Манекине) имамо свуда, на том месту, краљицу-матер, њену мржњу према јунакињи, њен одлазак пред свадбу ове с

¹⁾ В. стр. 63.

²⁾ В. садржину овог познатог грчког романа у *E. Rohde, Der griechische Roman*, Leipzig, 1900, стр. 436—9.

младим краљем, гласника који јавља о порођају, опијање његово, промену писама, одговор краљев, поновно опијање и поновну промену писама; овде ништа од свега тога: мати младога краља (или цара) и не помиње се, порођај је у присуству мужа, због тога нити има гласника и писама, нити опијања и промене. Место свега тога долази клање деце као повод за интригу, и кривац је један, не нов него онај од којег долази и прва несрећа јунакиње, отац њен. То је нов мотив, упрошћен у осталом, и којег нема ни једна књижевна версија.¹⁾

Одакле је тај мотив дошао? Како је он могао истиснути онај о промени писама?

Није нам познато ни једно књижевно дело које би тај мотив баш у том облику садржавало; има, колико знамо, свега једно у којем се налази нешто налик на њ, али је врло тешко да је из тога дела могао овај мотив доћи у нашу версију. Мислимо на ону, у уводу поменућу приповетку о царици Хилдегарди, где управник војводина двора у који се несрећна царлица склонила, исто као отац (или Циганка) у приповеци Николићевој и њеним вариантима, улази ноћу у спаваћу собу војводину, закоље дете његово, метне крвав нож у руку Хилдегарди која је за то време поред детета спавала, и обеди је да је она дете заклала.²⁾ Али,

¹⁾ Има, додуше, видели смо, версија Оливе нешто налик на то: кастелан убије случајно (у нашој народној приповеци *Олива*, он га закоље хотимично) краљево дете, и обеди Оливу за то. Али то је само један епизод у тој версији, а у њој се поред њега налази она цела интрига о порођају каква је у свима књижевним версијама: порођај у одсуству мужа, промена писама од стране краљице-матере, итд.

²⁾ В. стр. 2 ове расправе, затим *Gesta Romanorum*, изд. Oesterley, Берлин, 1872, II, 648.

пored тога што у приповеци о Хилдегарди мотив није исти који у нашим (кривац није отац јунакиње, заклано дете није њено), ова приповетка је сувише непозната нашој књижевности, те није вероватно претпоставити да ће њеним утицајем мотив о клању детета (деце) ући у наше приповетке. Одиста, ова приповетка, која се налази у *Gesta Romanorum*, није, колико знам, ни преводјена у нашим књижевним делима,¹⁾ ни препричавана у нашим народним приповеткама. Мотив, дакле, о клању детета могао је ући у нашу трећу версију с друге стране, из народних приповедака (и то опет из циклуса приповетке о девојци без руку) које садржавају тај мотив, и ако не у истом облику у којем је код нас. Тај мотив, који у овој групи приповедака стоји у почетку и замењује онај о љубави очевој према кћери, пренесен је у њима са оца и кћери на снаху и заову, и иначе је мало промењен (заклано дете не припада јунакињи). У једној руској приповеци, наиме, снаха обеди заову у њена брата а свога мужа да је поломила намештај, одсекла коњу главу, заклала њено и братово дете, а све је то сама снаха, међутим, учинила, и брат је одведе у шуму и одсече јој руке. У другој руској, снаха одсече главу најбољем коњу, исече сокола у кавезу на комаде, исече своје дете, и за све то обеди своју заову у њена брата, и он јој опет секиром у шуми одсече руке и тамо је остави. У трећој руској, снаха пусти коња да оде, пусти и сокола, а дете (своје) баци коњма под

¹⁾ Ни у *Науку крстјанском* и *Бесједама* од Матије Дивковића нема ове приповетке, судећи по садржају приповедака у овим делима, који је дао В. С. Борђевић (*Глас*, LIII, 71—76); за Дивковића се, међутим, зна да је много приповедака преводио из *Gesta Romanorum*.

ноге, и обеди опет заову, коју брат одведе у шуму.¹⁾ У бретонској приповеци снаха опет обеди заову Јелену да је убила два вола, коња и дете њено, што је такође све сама учинила, и брат њен Пјер и овде јој одсече руке и одведе је у шуму па тамо остави.²⁾ Ова група приповедака има несумњиво словенско порекло; то је утврђено, и Сухир н. пр. каже: »њено словенско порекло не подлежи сумњи«, и објашњава како је она из Русије дошла у Бретању.³⁾ Мотив о клању лепе, који је главна карактеристика те групе, према томе је такође словенског порекла, и има га не само у руским приповеткама него и у нашим песмама,⁴⁾ где је у

¹⁾ Све су ове три приповетке из збирке А. Н. Атанасијева. Ја ту збирку нисам имао у рукама, него сам имао француски превод њихов од А. Сиклера (в. *Léon Sichler, La fille aux bras coupés, Revue de l'histoire des religions*, XIII, 1886, стр. 215, где прва од њих има наслов: *La manchote*, а друге две *La fille aux bras coupés*). Сухир (*Oeuvres de Beaumanoir*, увод, стр. LXII) наводи четири приповетке из збирке Атанасијева, од којих прве две с насловима *La femme sans mains* и *La manchote* а друге две без наслова, и за три међу њима каже (стр. LXIX) да ту »la belle-soeur commet trois crimes pour mettre le tort sur l'héroïne«; очевидно је да су те Сухирове приповетке оне исте које смо ми нашли у Сиклера. — Сухир (наведено место) помиње још једну приповетку, исту као ове, и она је из збирке Худјакова; затим помиње и једну финску такву.

²⁾ *Marguerite de Belz, La fille aux mains coupées (Mélusine, Paris, 1884-5, II, 392)*. — Поред ове, Сухир помиње још једну, исто такву (стр. LIX и LXIX), опет бретонску (*Luzel, Légendes chrétiennes de la Basse-Bretagne, Paris, 1881, II, 244*). — Додајмо да и у гасконској приповеци *Le damayseleto (Blade, Contes et proverbes pop. recueillis en Armagnac, 1867, стр. 55)*, коју Сухир почиње, има сличан мотив; ту све-крва гони јунакпљу, »et va jusqu' à tuer son enfant pour l'accuser du meurtre« (*Puymaigre, La fille aux mains coupées, Revue de l'hist. des relig., X, 1884, стр. 193-209*).

³⁾ »Ce groupe (печ је о руским приповеткама и с.л.), dont l'origine slave ne peut être mise en doute, se retrouve en Bretagne (печ је о поменутих бретонским приповеткама), où il sera parvenu soit par des matelots bretons fréquentant les ports de Russie, soit par des soldats qui l'avaient entendu en campagne« (*Suchier, наведено дело, стр. LXIX*).

⁴⁾ Везу између ових руских приповедака и српских и бугарских народних песама истиче и Сухир (наведено место).

осталом врло чест. Ја ћу да наведом само једну од њих, врло лепу и врло познату у осталом. То је Вукова Бог ником дужан не остаје.¹⁾ Два брата, Павле и Радул, прича се овде, јако воле своју сестру Јелицу. Павловица, жена једнога од њих, закоље једне ноћи коња, па друге сокола Павлова, и обеди Јелицу за то. Павле пита сестру али она се оправда. Трећу ноћ, Павловица закоље своје „чедо у колевци“ и то „злаћеним“ ножевима које су браћа Јелици поклонили, подметне ноже Јелици под главу, и обеди је за убиство. Павле, љут, веже је коњма за репове, а после, кад види шта је урадио, то исто учини са женом: на месту где је Јелица погинула, створи се црква, а на месту где Павловица погине, провали се језеро, на њему коњ, за коњем колевка, на колевци соко, у колевци „оно мушко чедо“, „под грлом му рука материна, а у руци теткени ножеви“. Ето, из тих песама и приповедака, српских и словенских, могао је доћи мотив о клању деце у нашу версију „Царице са звездом на челу“. Он се тад нешто изменио: заклано дете није туђе него оне исте коју обећују за клање; та је промена природна, у осталом. Он је, у исто доба, и упростио приповетку о девојци без руку: место два кривца који су обично у тој приповеци (отац и свекрва), остао је свега један (отац), који оба гађања јунакиње на себе узима.²⁾ Тај је мотив, додајмо још,

¹⁾ Вук, II. 14 (№ 5). Има и варијанта; в. *Манојло Кордунаш* Српске народне песме, Н. Сад, 1891, I, стр. 41., № 10 (исти наслов као у Вука); *Братан и сестрица* (Босанска Вила, 1897, стр. 42); итд. — И иначе има више песама где снаха коби заови на сличан начин.

²⁾ Овако је, изгледа, и у једној румунској приповеци (*P. Ispirescu*, *Basme snove si glume adunate din gura popurului*, Craiova, 1883, № 1: *Imperatulul cel fara-del-lege*). Сухир (LXXI) каже да та припо-

по свој прилици познији у нашим версијама приповетке: руске приче у којима се он налази као да су, по Сухирову истраживању, из XVII века¹ (вероватно да ни српске песме нису старије), и, према томе, мотив је у том веку најраније могао ући у наше версије и истиснути онај о промени писама.

Кад смо одредили разлике наше треће версије и књижевних версија приповетке о девојци без руку и покушали да објаснимо постанак њихов, запитајмо се откуд је дошла ова трећа версија. Из *Манекине*? Управо из леринске приповетке, која је из ње постала? То изгледа доста вероватно кад већ узимамо да се *Манекина* налази у нас, у облику леринске приповетке; трећа версија би се из ње образовала, под утицајем помених песама и прича, и то доцније, пошто је леринска већ подуже живела у народној традицији. С тим би се слагало то што у трећој версији, и то у све три приповетке које под њу спадају, има аманет царице (или уопште јунакињине матере) о поновној женидби, изасланство које тражи цару жену по том аманету, најзад ковчег, дирек и буре у којем јунакињу бацају у воду и који одговарају барци без крме и весала — ма да сва та три мотива имају још неке версије сем *Манекине* (*Weltchronik, Historia del rey de Hungria, De origine inter Gallos et Britannos belli historia, Historia de la regina Oliva*).²) Али се с тим

петка „a simplifié l'histoire, chargeant des deux crimes une seule personne: le père“. Та приповетка, изгледа, има још неких сличности с нашом (у њој н. пр. такође има очева љубав према кћери), и вероватно постоји извесно сродство међу њима.

¹) *Suchier*, LXIX.

²) *Suchier*, LV.

не слаже то што у тој версији, и опет у све три приповетке њене, сечење руку или копање очију не долази при првој казни јунакиње (кад одлази из очеве куће), као што је у *Манекини*, него тек при другој (кад одлази из мужевље куће), као што је н. пр. у *Vita Offae* и *Belle Hélène*.¹⁾ А да није ова версија постала непосредно из већ готових народних приповедака? Из једне румунске на пример, која изгледа налик на ову нашу версију, и то једина међу познатим?²⁾

У осталом, ма одакле да долази, ова је версија стара у нас. О томе сведочи најпре њена оштећеност, а после, и сродство њено са народним приповеткама других народа из круга приповетке о девојци без руку, околност да исте вариације мотива које се налазе у њој постоје и у туђим приповеткама. И у другим приповеткама, каогод и у нас, царевић н. пр. нађе јунакињу кад му ова краде вечеру (или воће, итд.); јунакиња исцели руке (или очи) водом и милошћу Богородице (можда је ово постало утицајем приповедака другог типа) или Бога; царевић се на крају зачуди што га деца сматрају за оца, и тако их позна, и њих и жену; итд.³⁾

¹⁾ *Suchier*, LVI.

²⁾ В. примедбу на 75 страни.

³⁾ Мотив да царевић нађе јунакињу у крађи и тад је види први пут, налази се у овим приповеткама. У једној Гримовај причи (№ 31, *Das Mädchen ohne Hande*), девојка, отишавши од очеве куће, дође до краљеве баште и једе крушке, и краљ, кад опази да му крушака нестаје, пође сам да стражари, и тако нађе девојку, и узме је после за жену. Исто је тако у једној тиролској причи (*Zingerle*, *Tirols Volksdichtungen u. Volksgebräuche*, 1854, II, стр. 124: *Die schöne Wirthstochter*), нормандској (*Fleury*, *Litt. orale de la Basse-Normandie*, 1883, стр. 151: *La fille sans mains*), руској (*L. Sichler*, наведено дело, 215), литавској (*Leskien u. Brugman*, *Litanische Volkslieder u. Marchen*, 1882, стр. 505:

Четврта версија има две приповетке: једна је *Бакарна коза*, из Србије јамачно, а из врло малене и неписмено састављене збирке „Димитрија

Von der hl. Margareta). У једној бретонској још је сличније. Девојка је у једној шуми заједно с једним псетањцем, седи на гранама једног високог храста; гране храстове се два пут на дан саме спуште. псетање сиђе и доноси однекуд храну. Оно улази у један оближњи дворцац, узима јело из тањира и доноси га девојци; у дворцу примете то, стану мотрити на долова, спазе псетање, виђају га али им оно утекне, док га напослетку млади господар дворца не стигне код храста и не опази девојку, коју одмах доведе у двор и узме за жену. (*M. de Belz*, нав. прип., *Mélusine*, II. 392). — Мотив да јунакиња поврати руке и очи водом и молитвом чест је у народним приповеткама. У једној тиролској (*Schneller*, *Märchen u. Sagen aus Wälsch Tirol*. № 50: *Das Mädchen ohne Hände*; иста је приповетка унета и у *Zingerle*, *Kinder u. Hausmärchen aus Tirol*. 1870. № 53) пред јунакињу изиђе Богородица и каже јој: „замочи руке у воду ове реке“ и она то послуша и добије руке; у једној бретонској (*Sébillot*, *Contes populaires de la Haute-Bretagne*, I série. 1885. № 15: *La fille aux bras coupés*; в. *Puymaigre*, *Revue de l'hist. des relig.* X, 193-209), кад она испусти дете у воду на једном извору, једна „belle dame“ појави се и нареди јој да замочи руке у извор па ће их повратити, што се и збуде; у једној руској (*Sichler*, прва прип.), она хоће да пије воду а дете јој испадне, чује се глас одозго: „не плачи, него узми дете; под водом своје ране па ће ти Бог вратити руке“, и она послуша савет и „добије руке; у друге две руске (*Sichler*, II и III прип.), кад јој дете упадне у воду, један старац јој то каже и она пружи руке води и добије их натраг; у једној бретонској (*M. de Belz*, помен. прип.), она пије воду, дете јој спадне с леђа, а једна типца (типца је и у *Плића*) јој каже: „замочи у воду батајницу десне руке“, па јој то исто понови и за леву руку кад јој друго дете испадне, што она и учини и поврати и делу и руке; у једној арапској (*R. Basset*, *La fille aux mains coupées*, *Mélusine*, II, 309), дете јој падне у воду а два пролазника помоле се Богу да јој дете изиђе живо и да она поврати руке, што се и збуде; у једној норманској (*Fleury*, поменута прип.), она се само помоли Богу, умочи руке у воду и извади и дете и руке читаве; тако и у једној бретонској, где се јунакиња и не помоли Богу (*Sébillot*, *Contes pop. de la H.-Bretagne*, II série, 1881, № 39: *La fille aux bras coupés*; в. *Puymaigre*, навед. дело); тако и у једној талијанској (*Pitrè*, *Archivio per lo stud. d. tradiz. popol.*, 1882, I, 520: *La madre Oliva*); и у једној гасконској (*Bladé*, *Contes et prov. pop. recueillis en Armagnac*, стр. 55: *Le damaysleto*); и у једној руској (*Sichler*, IV прип.); у литавској (*Leskien u. Brugman*, наведена прип.), где девојци не сежу руке, она оживи дете водом и миомшћу Богородице. — Мотив о познању јунакиње п њена мужа има, сасвим као и у нас, још у три друге народне приповетке. Тако, у Гримовој (№ 31 *Das Mädchen ohne Hände*) краљ дође у кућу где му је жена, легне да

била већ у соби, царев син легне и заспи, а девојка изиђе из ње и стане певати више главе царевићу. Он то, и ако у сну, чује, и распита у јутру »да ли је ко видео ко му пева више главе«, али му рекоше да нико о том ништа не зна. Другу ноћ, то исто. Трећу ноћ, девојка, која је чула (не каже се како) да царевић¹⁾ иде у рат, опет пева, и напослетку му (не зна се зашто) каже: »кад нећеш да устанеш, а ја одох да скочим у воду«. Царев син се онда пробуди, види њу, »мило му буде«, и, при поласку у рат, да јој свој прстен, а препоручи слугама да је пазе. Некаквој »бароници«, која је мислила своју кћер удати за царскога сина, буде криво на ову сиротицу, и, кад је једанпут нађе, ископа јој очи и баца је у воду (да ли у истој »кози«, како ли, не каже се). Рибар је један нађе и извади. Девојка је после продавала пилиће, који су били тако леви да их »у целом царству лепших није било«. Проведе она једанпут своје пилиће поред куће бароничине, бароници се они допадно, и она упита за цену. »Само једне очи су цена«, одговори девојка. Бароница јој да онда њене очи које је чувала у једној марами. Девојка узме очи, код куће их намести, покваси водом и прогледа. У то се и царевић врати из рата, и, кад сазна шта је било с његовом вереницом, разболи се од жалости. Девојка чује за то, скува чорбу и у њу баца прстен који је од царског сина добила, и однесе царском сину уверавајући да ће он оздравити кад ту чорбу поједе. Царев син нађе прстен у чорби, зовне девојку и позна је. У име тога, он учини сјајну

¹⁾ У приповеци, на овом месту: цар, иначе: царевић.

гозбу, на коју позове и бароницу. За вечером царевић упита шта треба чинити оном који другом очи ископа; бароница одговори да га треба погубити, нашто један примети да то није никаква казна него да га треба „растргнути“. Бароницу онда растргну, а царски син венча се с девојком.

2) Попз иска да се жени сз дџицера си опширнија је и развученија приповетка; у њој су неки од мотива *Бакарне козе*, каткада излишно, развијенији и више истакнути. Разлике су ове. Место цара долази поп, и његова намера о женидби кћерју више је објашњена: прво, док се у Алексића не зна зашто отац хоће да узме кћер, овде се каже да је то „зашчо била многу убаа“; а друго, овде ту женидбу одобрава и владика којег поп, на кћерину молбу, за то пита, и ако у форми замотаној и срачунатој на превару (поп: „едно јаболко убоо да си имаш;... сам да го іаіш, али да го даіш другъему?“), а владика: „...то се знаіт, оту сам да си го іаіш“, и поп кћери: „кћерко, ми рече да те земам“). Девојка тражи долап место козе (и то „долап сам да оіт и сам да зборвит“); њен одмазак у њему је сложенији и сплетенији: док она у долапу иде на море, њено псетанце („кучуле“) купа се у кориту и одзива се попу са „ето, тате, ето“ кад овај, мислећи да му је кћи у кориту, нестрпљиво виче: „аіде, кћерко, аіде“.¹⁾ „Царев син“ налази девојку у долапу много доцније; долап, који се дотле „напраіл сжде (свуда) злато“ (и у Алексића је коза позлаћена), примете прво његови људи, који нису могли да га ухвате од псетанцета које

¹⁾ Слична превара у Вука № 58: *Цар хтио кћер да узме*. Царева кћи овде затражи од оца уочи свадбе да се окуша, јер „тако ваља“, а остави патке у кади, те јој отац мисли да се она купа.

„нишчо живо не пушчат“ долапу; и царевнѣ извади долап, јер „кучето сега се замолчило“. Девојка се не покаже певајући, него једући вечеру, исто онако као у *Царици са звездом на челу*, само што то најпре примети мати царевнѣ а не он сам. После прстеновања а пред полазак „на војска“, царевнѣ не препоручи никоме девојку саму (и не казује за њено присуство у кући) него само долап: каже матери да долап нико не дира, и да се и даље носи ручак и вечера у његову собу каогод да је он у кући; „и дурп — дода он да би вера била тврђа — гледаш да се іаіт от него, да знаиш оту іас сум жиф; отко не кѣе се іаіт, да знаиш оту сам умрен“. Место пакосне баронице у Алексинѣ долазе овде радознале „момичкѣите от компиите“; те девојке измолѣ долап у матере царевнѣ и истерају попову кћер (не баце је у воду), не учинивши јој никаква вреда. Попова кћи, што је и природно, не налази рибара, који је спасава, него једну бабу с кћерима, која је прими (нема продаје пилића и куповања очију, што је разумљиво). Прстен она не баци у чорбу него умеси у погачу („краваіче от пепел“), и то пошто је болесни царевнѣ од свих поданика тражио понуде (дуг је диалог између попове кћери и бабе о томе, и ова најпре тражи дозволу од цара за ону понуду). Казна криваца (девојака „от компиите“) није именована („им сторил зарар“ — штета —, каже се само), баба је награђена после венчања царевнѣ с јунакињом.

Ова четврта версија, како је представљена овим двома приповеткама из Србије и Македоније, разликује се од књижевних и других версија по једној главној околности, и то по интриги против јунакиње после њена налажења од стране царев-

вића, по истом месту, дакле, где се и трећа наша версија (версија „Царице са звездом на челу“ од осталих разликује. У тим књижевним и уопште туђим версијама, интрига се та своди на промену писама поводом порођаја јунакиње; у нашој трећој версији, на клање деце поводом тог порођаја: у овој четвртој версији нема тога, нема уопште порођаја, него, противно свима књижевним версијама и народним приповеткама, јунакиња остаје до пред крај приче девојка, јер је царевић пред полазак у рат само прстенује, а венча тек кад је нађе после рата. Версија ова, на тај начин, губи један од главних момената приповетке о девојци без руку, и приближује се јаче приповеци *Peau d'âne*. Али је ипак од ове толико различна да не може припадати њој него само приповеци о девојци без руку. Јер, и ако и приповетка *Peau d'âne* почиње мотивом о родоскрвној љубави оца према кћери, и ако јунакиња у њој остаје девојка до пред крај, и ако је царевић на крају позна по прстену у тесту (чорби) где га она баци, као што је то све и у нашој четвртој версији, ипак се ова знатно разликује од ње, садржавајући мотиве који су страни оној а који су баш из приповетке о девојци без руку. У версији „Бакарне козе“ јунакиња одлази из очеве куће у бакарној кози и долапу, који су нова вариација лађице без једра и весала у *Манекини* и другим версијама; поред гоњења од стране очеве, она претрпи још једно, од стране баронице или од комписких девојака; њу сакате и телесно повређују (копање очију у *Бакарној кози*), а све су то мотиви које *Peau d'âne* нема, а који битно карактеришу приповетку о девојци без руку. Уз то, у версији „Бакарне козе“

нема оних преоблачења јунакиње у магарећу кожу, у хаљине месечеве, сунчане итд. боје, која су главна одлика *Peau d'âne*. Наша четврта версија, дакле, одиста је версија приповетке о девојци без руку а не приповетке *Peau d'âne*; сродство њено с овом последњом, не сметајући јој у томе ништа, само је чини важном за проучавање везе која уопште постоји између *Peau d'âne* и приповетке којом се занимамо.

У осталом, ако се версија „Бакарне козе“ разликује од књижевних и других туђих версија више него ове досад пређене, она се негде и слаже с њима више него прве три. То је (у приповеци *Поуз иска да се жени* али не и у *Бакарној кози*), мотив да и владика, дакле црквена власт, одобрава брак оца и кћери. Први је а и једини пут да на тај мотив наилазимо у југословенским версијама наше приповетке. Тај је мотив, међутим, доста чест у страним књижевним версијама; имају га *Belle Hélène*, *Weltchronik*, *Emaré*, *Historia de la regina Oliva*,¹⁾ *De origine inter Gallos et Britannos belli historia*, и *Manekine* најпосле. У њима је папа та црквена власт, и он издаје одобрење, или свештенство у име његово; у *Манекини*, на пример, кад краљ с почетка и сам не пристаје на родоскврњи брак, барони, који му то светују, договоре се са свештенством да оно узме грех на душу и одговорност пред папом, и кажу краљу: „сире, и ваше свештенство хоће да ви тако учините“.²⁾

¹⁾ Наш *Život od Olive* и народна приповетка *Олива* немају тога мотива.

²⁾ „En la fin li clerc s'acorderent
Que il le roy en priëroient
Et sur aus le pecié penroient.
A l'apostole monterront

Интересантно је одиста да се тај мотив налази баш у овој нашој версији, не у онима које су потпуне и лепо очуване него у овој која је оскудна и оштећена: приповетка о девојци без руку у нас је вероватно врло стара кад се њени карактеристични мотиви налазе растурени и разбапани, час у овој час у оној приповеци!

На крају говора о овој версији, додајмо још ово. Не улазећи у подробно испитивање извора њена, ми можемо само указати на сродство њено с трећом версијом. То сродство се види најпре по почетку њихову, који је скоро исти у обема: бежање јунакиње у „кози“ и долапу четврте версије одговара потпуно оном у ковчегу, диреку и бурету версије треће, и хватање њено по поједеној вечери (по певању, у *Бакарној кози*) налази се потпуно исто и у трећој версији (*Царица са звездом на челу, Хаџијина кћи*). После, то се види по мотиву о сакаћењу јунакиње: њој копају очи (*Бакарна коза*) при другом гањању њеном, не оном из очеве куће, као у другој, него оном из куће мужевље, као у трећој версији. А напослетку, то се види још по једном мотиву, који се налази у *Попу* иска да се жени а који ми нисмо досад помињали међу разликама ове приповетке од *Бакарне козе*, оставивши да га овде поменемо због важности његове. Охридска се приповетка завршује овим. Кад се царевих већ оженио поповом кћери и још „многу време“ доцније, поп чује да му је кћи царица и „смисли да је загубит“. Учини се просјак („питач“), и дође у ње да проси; они

Le grant pourfit pour quoi fait l'ont*. —

„Si ferés, sire! Vos clergies

Velt que ensi vous le faciés* (*Manekine*, ст. 336-340, 363-4).

му дају милостињу („леп“ — хлеб), он неће: „не, не (каже), сакам да покљувам овде“. Остане ту, и ноћу уђе у кћерину собу; „имал едно ноже зерлиа (отрован) и го фжрлил нат не“, али „за кжсмет неізин не је погодил убо, а само троічка (мало) је докундисал (захватио)“. Кћи пошље људе за њим, који га ухвате и погубе. Исти тај мотив (само с разликом што отац не напада кћер него убија њену децу), као што знамо, има и у *Царици са звездом на челу*¹⁾ и *Звездани* (у *Хаџијиној кћери* Циганка је место оца), али не овако неорганично везан за приповетку него боље уткан у њу, употребљен за интригу о порођају; то је онај о клању деце који замењује онај други о промени писама. Према свему овоме, четврта версија сродна је с трећом, и јамачно има исти извор. X

Пету и последњу версију првога типа представљају две приповетке, ако т. ј. оне уопште припадају нашем циклусу. Једна је *Бог чува праведнога*, из Босне, изгледа, коју је „по приповиједању Милоша Зеленовића забиљежио Н. Т. Кашиковић“;²⁾ друга је *Честната поиска дџиџера*, из Прилипа, коју је „записао М. К. Џепенков“.³⁾

Прва се састоји у овоме. Био некакав „дедо“ који је од своје покојне жене имао сина одрасла и кћер на удају, па, пошавши „у Међу на ћабу“

¹⁾ Ми смо раније (стр. 65) и тај мотив поменули излажући приповетку А. Николића. Додајмо сад да и у Николића отац-просјак нарочито жели да преноћи у двору. Добивши саћурицу жита у двору, он не иде него је испусти, као случајно, и узме кућити просуто жито. Док га не затече ноћ и не погубе му конак у двору.

²⁾ *Босанска Вила*, 1887, стр. 237. — Не каже се одакле је приповетка.

³⁾ *Сборникъ за нар. умотв., наука и книжнина*, 1894, X, 165.

са сином, није знао где ће девојку оставити него у једног доброг хоће и једне старице који су му у комшилуку били. Али, остављајући је у њих и полазећи на пут, он нареди старици („нани“ како је приповетка зове) да девојку нигде из куће не пушта, ни из собе чак, него да хоћа увек купи што јој треба, донесе до врата кућних и закуца алком на вратима, а нана ће сићи, узети и предати девојци. Тако и би. Девојка остаде у кући, и не виде никога сем нане, ни хоћу. Једанпут се деси да, кад је хоћа донео нешто из чаршије и закуцао алком, нана није могла сићи него пошље „цуру“ да прими што је донесено. Цура сиће, хоћа је виде, одмах се загледа у њу и „побудали“ за њом. Узе хоћа облетати око нане „да му је да за жену“, а кад нана спомене то девојци и ова никако не хтедне, да му је преваром доведе у бању па ће је он „шчепати и водити“ куд зна. Нана пристане на то, и доведе цуру, у први петак после тога, у бању. Цура кад виде хоћу и кад је овај нападне, отме се некако од њега, побегне право у кућу, затвори се у њу и не даде ни нани ни хоћи привирити унутра. Онда се хоћа и нана договоре те напишу девојчину оцу у Меку писмо, и изнесу на њу да их не слуша, „да иде по сјелима и свакијем ружнијем мјестима“, и уопште потворе је свакојако. Отац кад добије то писмо нареди свом сину да одмах оде кући, изведе сестру ван града и закоље је, а целу имовину да прода буд зашто. Син дође, сестра му се обрадује, али он „ни говори ни ромори“ већ прода све ствари и кућу, и поведе сестру ван града да је закоље. Изишавши из града, он не могаде заклати сестру, него бризне плакати. Сестра га за-

пита шта му је, а он јој онда све каже, и како треба сад да је убије. Она му се онда замоли да је остави ту у планини, а закуне му се „да неће никад из планине изићи на бијел дан“. Он је доиста остави ту, и врати се откуд је и дошао. Она нађе једну пећину, и ту се склони. Неколико дана доцније, крене царев син у лов у планину, набаса на пећину и девојку, поведе је собом у двор да му буде слушкиња. Али кад се она у двору преобуче и „сину као сунце, не мореш се нагледати каква је била лијепа“, царевих се заљуби у њу и једва измоли у оца допуст да је венча. Неколике године доцније, она му роди два сина „к’о двије златне јабуке“. У то цар-отац умре, а млади цар наследи престо. У младога цара био велики везир, који га салети да изведе жену и децу једном на „теферич“. Цар не могадне, него пусти везира да их он изведе. Везир, на теферичу, окупн царицу „да с њом спава“, а она, не знајући како ће га се ослободити, пристане преварно, само ће изићи и донети „тазе“ воде. Чим царица изиђе, она се докопа шуме и побегне. Чека везир, чека, па кад виде превару, а он сабљом посече оба детета и баци их „у накву провалију“ а цару оде и јави да му је жена утекла некуд с децом. Царица, лутајући, нађе једног чобанина, промени одело с њим, и у мушким хаљинама погоди се у једног ханџије у службу. Цару је, међутим, било жао жене и деце, па пође по свету да их тражи, а поведе и везира собом. Тражећи тако, набасају они и на онај хан, сврну унутра да ноће, и царица их одмах позна, а они њу не. У вече ханџија пође из хана кући, казујући да има тамо једног ханџију врло жалосна, па иде да га као

обично забавља приповеткама, које овај добро плаћа. Цар и везир пристану за ханцијом, а и момак (царица) измоли да и њега поведу: „има им, каже, приповијети једну причу што је никад нијесу чули“. Кад дођу тамо, а то је хаџија царичин отац, и поред њега су њен брат, хоџа и нана (за све је то царица знала). Цар навали да момак почне приповедати, а момак развезе цело своје „житије“ и каже се на крају ко је и шта је. Цар онда „одмах нареди (не каже се коме, а уз цара не помиње се нико) те погубе великог везира, хоџу и нану“, а царицу поведе собом, а тако и њеног оца и брата, којег учини великим везиром.

Честната поиска дџиџери је само варијанат ове приповетке, али варијанат гдегде лепши и потпунији (гдегде и развученији). Разлике су ове. Отац јунакиње није „дедо“ него поп. Он оставља кћер једној баби, а не и хоџи; место овога је једно младо „тжргофче“ из суседства, и оно савети бабу да му да попову кћер „иа да го земи за венчан, иа така да оди каи неа“. Нема састанка у бањи, него баба само склања девојку на предлоге трговчеве, а кад ова неће, онда баба, из страха да се не дочеје шта је радила, пише попу да му је кћи „пжрва курва во градо“. Поп тражи да му син донесе белег („нишан“) убијене кћери (о продаји имања не каже се ништа), и син јој — ово је врло важан мотив — осече „малио пжрс от левата рука“ и донесе оцу. Девојка не станује у пећини него на једном дрвету, с којег и на које „денје си слегуала, нокје се качуала“; начин како је „царцкѝ син“ ту нађе и венча (не узима је за слушкињу), сложенији је: његов коњ је најпре опази и фрикје, царевѝ јој после виче „слези одозгора“

а она неће, једна баба је намами да сиђе, изазвавши сажаљење у ње. Млада царица роди троје деце а не двоје; прича се поводом тога, на дуго и на широко, како она цару дуго „ич не прогорила“, и како је цар преваром довео да престане с ћутањем. Излазак царице и везира (овде: „сатриазамин“ = садрзам емин, велики везир) боље је објашњен: царица хоће да иде оцу у посету, цар не може да је прати, јер иде у рат (и ово је важан мотив), и зато је преда садриазамину. Овај, кад му она утекне да избегне „безчестие“ (њено бежање овде је лепше изведено), не коље децу, која у осталом остану код куће, него само јави цару да се она изгубила; то је, у осталом, и боље и логичније. Царица не служи у ханџије (један јој ханџија само покаже пут њеној кући) него у попа, свог оца, који је не позна, јер је она и овде „во малџи алишта“, које је узела „от едно офчарче“. Сцена познања¹⁾ је иста; само се она не нуди да прича него је они зову, и није њен отац жељан прича него је то цар сам, који „от секој човек“ тражи „да му кажи по една приказна“. Кривце је цар „накажал“; отац и брат су доведени у двор.

Ове су приповетке,²⁾ као што се види, врло различне од досадашњих. Две су велике разлике из-

¹⁾ Познање по томе што јунакиња казује своју властиту историју у форми приче и ради забаве, често је у народним приповеткама нашег циклуса. Такве су *Madre Oliva* (*Pitrè*, наведено дело, 520), две руске приповетке (*L. Sichler*, II и III прип.), и литавска *Von der hl. Margareta* (*Leskien* и *Brugman*, наведено дело, 505).

²⁾ У ову групу можемо урачунати још две македонске приповетке, из зборника К. А. Шапкарева, које познајемо само по ономе што Г. Ђ. Поливка (*Бѣлѣжки къмъ приказк. въ Шапкаревия Сборникъ* итд., стр. 4 и 17), бележећи паралеле приповедака тог зборника, о њима саопштава. Једна је *Ходжа и хадџија или неверно пријателство* (Шапк., № 7), из Дебра, а друга *Попот клеветник, лошата свекрва и*

међу њих. Једна је, и то већа, што нема родоскврне љубави оца према кћери, него је место ње љубав других, туђих људи; мотив је моралнији, ублажен, и у том га облику нема ни једна од наших досадашњих версија. Друга је (и та је мања) што није промена писама употребљена као интрига против јунакиње после порођаја њена (то није, видели смо, ни у нашој трећој и четвртој версији), него нешто ново: место свекрве (или оца и туђих жена) долази царев доглавник; место промене писама, љубав овога према јунакињи.

Ове две приповетке, дакле, толико су различне од досадашњих да се чине као и да не припадају нашем циклусу. И вероватно му и не припадају, и можда имају неко посебно порекло, и долазе из неких других н. пр. источних прича. Што сам их ја ипак у наш циклус убројао, то сам учинио по овим сличностима њиховим са нашом приповетком о девојци без руку. У њима, као и у овој, има два гоњења јунакиње, једно из очеве куће, друго из мужевље, царске; има и срећан крај приповетке, исти у главном као и у општем циклусу, и све се у главним цртама слаже с овим. У њима је чак и девојка за казну осакаћена: 'не секу јој руке, истина, али јој одсеку бар прст (у Цепенкова). Сем тога, ни разлике ових наших приповедака нису баш такве да оне не могу припадати нашем циклусу. Она већа, по којој је мотив о очевој љубави замењен моралнијим, налази се, као што смо и раније рекли, још у једној версији приповетке о

пострадалата од њих мома-невеста (Шапк., № 120), од Охрида. По мотивима које је Г. Поливка изнео, као и по паралелама које је означио, види се да су ове приповетке варијанти наших приповедака: *Бог чува праведнога* и *Честната поиска дџџери*.

девојци без руку (првога типа, наравно, јер је у другом такође слична замена), у талијанској новели из збирке *Pescorone*.¹⁾ Што се друге разлике тиче, по њој се ове приповетке удаљавају од правих и пуних версија баш на оном месту где се од њих удаљују и версије које су представљене Царицом са звездом на челу и Бакарном козом.

¹⁾ Види стр. 49 ове расправе. — Са *Pescorone* има наша версија још једну сличност: јунакиња се и ту облачи у мушко одело (тако и у *Ystoria reg. Franch.*, и *Königstochter v. Frankreich*).

УСМЕНА КЊИЖЕВНОСТ; ДРУГИ ТИП.

Версија прва или версија Миракула („Зла маћеха“). — Версија друга или версија Чудеса („Бог не заборавља правих“, „Маћеха и пасторка“, „Женидба везира Лазара“, „Мария посницата“, „Мария, царската дъщеря съ отсечени рждѣ“). — Версија трећа („О грофовој жени и дици“, „Злочестта маћеха“).

Са испитивањем народних приповедака другог типа ми се враћамо на сигурно земљиште на којем смо раније стојали испитујући изворе наших књижевних дела а које смо после за мало изгубили испитујући приповетке првога типа. Други тип приповетке о девојци без руку, као што смо видели, представљен је уопште, у целој светској књижевности, двама дедима, једним талијанским *Miraculi de la gloriosa verzene Maria* и другим грчким *Βιβλιον ὡραιότατον καλούμενον Ἀμαρτωλῶν σωτηρία*; оба та дела налазе се преведена и у нашој књижевности: очевидно је, дакле, да међу југословенским народним приповеткама другог типа мора бити оних које су из тих дела постале, и њихов извор нама неће бити потребно с претпо-
ставкама тражити.

Одиста, *Миракули славне деве Марие* и *Чудеса пресвете богородице (Амартолон сотириа)*, са својим „повестима“ о царици „франачкој“, морају бити извор југословенским приповеткама другог типа

(не свима). И једно и друго дело морали су бити популарни у нас и Југословена: прво зато што је било штампано, а штампана дела допиру даље него рукописна; а друго зато што се налази у великом броју рукописа. Лепа приповетка која се у њима налази, морала је из њих прећи и у народне приповетке, и нама сад остаје само да те приповетке побележимо; њихов извор већ је по себи одмах познат и одређен.

И ако *Миракули* и *Чудеса* са својим приповеткама о девојци без руку представљају у ствари једну исту версију, ми ћемо ипак, бољег прегледа ради, поделити народне приповетке које су из тих дела постале, у две версије; прву и другу, версију *Миракула* и версију *Чудеса*.

У прву версију спада (т. ј. из *Миракула* је постала, управо из њихова превода), држим, једна приповетка; то је она Вукова *Зла маћеха* (№ 33), у којој је још Веселовски угледао једну версију приповетке о девојци без руку, а за коју је и Г. Маретић рекао да произлази из глагољских *Миракула*.¹⁾ То је она позната приповетка како је ма-

¹⁾ Г. Маретић, ако се не варамо (в. 8 стр. наше расправе), налази да су из истих *Миракула* постале још две Вукове приповетке: *Зла свекрва* и *Опет зла свекрва* (Вук, № 60, 61). Те две приповетке, међутим, нису постале из овог извора, и чак и не припадају циклусу приповетке о девојци без руку; бар не личе ни на једну од страних народних приповедака које Сухир, Веселовски и други испитиваоци сматрају као версије нашега циклуса, и ако оне имају извесне мотиве који одговарају неким из нашег циклуса. Вукова *Зла свекрва* (а тако до некле и њен непотпуну варијант *Опет зла свекрва*) састоји се у овом. „Некаквога цара син“ наиђе на три девојке које му кажу: прва, да би се удала „за млинара, јер он има доста круха“; друга, „за чобана, јер он има доста млијека“; а трећа, за цара сина, којем би родила „два сина златнијех рука и шћер са златном звијездом на челу“. Царев син

ћеха, чим јој је муж отишао „на војску“, отерала пасторку у шуму и наредила да се убије, а слуге

онда венча ову најмлађу, „она остане ћетиња“; кад он једаред оде у лов, она роди што је рекла, а мати његова, „преко мјере зла жена“, подметне „троје мачади“, а децу метне у сандук и баци у реку, и јави то свом сину баш кад овај дође кући. Он онда осуди своју жену да стоји наспред града, и да мора да трпи да је пљује сваки који туда прође. „Сандучић с оно троје ћетице“ нађе неки „пребогати човек“, одхрани децу, „браћу до оружја а сестру до удаје“. Једанпут цар (тако се сад зове царев син) дође томе човеку и, дивећи се богатству његову, каже: „хвала Богу, њепоте! ништа не манка ође до само три ствари: тица што збори, дрво што цјева и вода зелена“. Сад она два брата и сестра полазе да нађу те три ствари: прво један, па други, па сестра за њима. Упути их, једно по једно, неки старац где ће то да нађу, али се оба брата окамене, зато што су се осврнули назад тражећи; само девојка нађе све три ствари, и, сувише, оживи окамењену браћу, и све донесе и доведе кући. Кад цар по други пут дође ономе пребогатом човеку, тица што говори каже цару за ручком како су му оно троје деца и како је маћеха место њих мачке подметла. Цар се изљуби с децом, матер смакне, „а оба сина ожени и шћер уда у исти дан“. Као што се види, ова приповетка, и ако садржи извесне мотиве који опомињу на интригу о порођају јунакиње у нашем циклусу, ипак је врло далеко од овог циклуса, чак и од најудаљенијих и најсамосталнијих версија које му припадају. Ова приповетка, у осталом, није ништа друго до једна версија, и то лена и потпуна, арапске једне приповетке, врло нежне, из *Хиљаду и једне ноћи*, која се зове *Фаризада с ружиним осмејком* (*Farizade au sourire de rose*; в. *Le livre des mille nuits et une nuit*, trad. complète par J. C. Mardrus, Paris, 1903, t. XII, стр. 13—55). Јунак ове приповетке, која је извор Вуковој *Злој свекрви* (дужност ми је рећи да ми је за тај извор рекао Г. Милован Ђ. Глишић, помоћник библиотекара Н. Библиотеке и добар познавалац народних приповедака), јесте султан Козру-шах; три девојке су овде три сестре, и жеље њихове су ове: прве, да се уда за колачара султанова; друге, за куvara његова; треће, за султана, којем би родила два сина дивна и кћер чији би осмејци били пунољци од руже. Султан онда уда оне две за колачара и куvara, а с трећом се сам венча. Долази порођај као и у Вуковој причи, само царица трипут рађа децу коју је цару обећала; место свекрве, крију децу и подмећу друго што њене две сестре; подметање се чини са цркнутим лсом, мачком и мишем; и цар, после трећег порођаја, баци царицу у тамницу. Децу отхрани баптован султанов, и она одрасту: Фарид, Фаруз и Фаризада с ружиним осмејком. Фаризаду једном посети у башти једна старица, и каже јој да тој башти недостаје само „l'oiseau-parleur (bulbul-el-nasar)“, „l'arbre-chanteur“ и „l'eau couleur-d'or“. Браћа иду да то траже, као и у Вуковој причи; један стари шеник их уцуђује, као и тамо и баш на исти начин, и ови се окамене, а Фаризада тек изврши успешно задатак, и оживи браћу. Цар нађе своју децу

је не убију него јој само руке одсеку и оставе је у шуми; како је, после, оцу несрећне девојке „дошао у сну некакав чоек“, јавио му то и рекао лек којим ће руке повратити; како је, најпослед-

на исти начин као и у Вука; царицу ослободе затвора. — Ова приповетка, додајмо, има пуно варијаната у нас; неки нису потпуни, и немају оно тражење чудноватих тица и др. Неки, опет, који такође то немају имају једну групу мотива више: новорођена деца су бачена на ђубре, на том месту никну златни борови; кад се борови сасеку по жељи оних што су децу бацили, начине се кревети од њих; кад се кревети спале, из њихових варијанца излете голуби; голуби се претворе у златну јагњад; кад се јагњад закољу, црева њихова отплове реком; риба једна прогута црева; кад се риба распори, изиђу деца из ње (мотиви су ови слични онима у *Звездани*, и вероватно су одовуд у њу прешли). Ми ћемо овде набројити све те варијанте. Они су, дакле, рачунајући и две поменуће Вукове, ови: 1) *Зла свекрва*; — 2) *Опет зла свекрва*; — 3) *Ништа није тајно што неће кадгод бити јавно* (А. Николић, Срп. нар. приповетке, Београд, 1899, стр. 196); — 4) *Брат и сестра, обоје златокоси и среброзуби* (В. К. Стефановић, Срп. нар. прип., Н. Сад, 1871; в. Jagić и. Köhler, Aus dem südsl. Märchenschatz. Archiv f. slav. Phil., 1881, V); — 5) *Три султаније и султан* (Bosanske nar. pripovijetke, 1870, № 2); — 6) *Ко другоме зло жели, сам га дочека* (забележно С. Семиз; Босанска Вила, 1898, стр. 93); — 7) *Светска лепота* (забел. Ј. Плевљак; Босанска Вила, 1893); — 8) *Царев син и три сестре* (Босанска Вила, 1887, стр. 60); — 9) *Двоје краљеве дјете* (из Херцеговине, послао Н. Д.; Вила, 1868, стр. 651); — 10) *Три девојке* (из Сарајева, послао Јанићије Манојловић; Вила, 1868, стр. 848); — 11) *Двоје златне дјете* (из збирке В. Рајковића; Летопис, 1872, књ. 114); — 12) *Ора и два* (из збирке Дамјана Прерадовића; Летопис, 1884, књ. 139). — Додајмо још једну: 13) *Мрачни вилает*, која није штампана, а коју ми је причао Г. Глишић. — Додајмо и две из Македоније: 14) *Три сестри прелјки*, из Охрида (Шапкарев, № 115), коју наводим по чланку Г. Поливке „Вѣѣшки... вѣ Шапкарев. Сборникъ итд.“; и 15) *Тритѣ сестри и царевъ синъ* (Сборникъ, 1900, стр. 325). — У Хрватата такође постоји ова приповетка; таква је 16) *Златна тичица* (R. Strohal, Hrvatskih narodnih pripovijedaka knjiga II, стр. 178, № 13 из II одељка; в. Polivka, Paralele nar. prip. u Strohalovu zborniku II, Zbornik za nar. život i običaje, knj. VIII, sv. 2). — У Бугара тако исто. Таква је приповетка 17) *Дѣца съ златна коса и сребрни зѣби* (Сборникъ за нар. умотв., наука и книжнина, 1889, I, 133); таква и 18) *Изхвогленитѣ лични дѣца* (Сборникъ, 1894, X, 162); таква је, најпослед, још и 19) *Тритѣ сестри и царѣтѣ* (Сборникъ, 1900, XVI и XVII, стр. 298). — Додајмо на крају да је по таквим народним приповеткама писана и она под насловом *Звездан и Среброкоса* коју је с арбанашког превео Г. Ђиро Трухелка (Нада, 1898, стр. 59).

отац нашао кћер, повратио јој руке (и оне сад никле „од сухога злата“), а њену маћеху, своју жену, растргао коњма.

Г. Маретић је нашао да је ова приповетка постала из *Миракула*, и тако и ја држим. Али ствар ова није тако проста, и ово порекло приповетке није утврђено самим тим што се приповетка слаже с оном у *Миракулима*. Г. Маретић није знао за *Чудеса* Агapiјева, а из ових је *Зла маћеха* такође могла постати, пошто, као што смо на свом месту видели, *Чудеса* и *Миракули* представљају једну исту версију приповетке о девојци без руку. Вукова приповетка, која је у осталом фрагментарна, слаже се у главним цртама и са Агapiјевом редакцијом и с оном у талијанском делу.¹⁾

Ипак држим да је она постала пре из талијанског дела и његовог глагољског превода него из дела грчкога и његових ћириловских превода. Разлози за то ово су. Први је тај што је приповетка, као што смо видели, и сувише промењена и општењена те тешко може бити млада порекла, тек из краја XVII века или и доцније, као што би било да је постала из *Чудеса*, него је, мора бити, старија, тако да је могла постати само из *Миракула*, који су из краја XV века. А приповетка је одиста много општењена и промењена. То се види најпре по томе што јој је само почетак остао а цела она дуга историја о гоњењу јунакиње после њене удаје за царевића просто отпала,

¹⁾ Чудно је што Вук, саопштавајући из своје рукописне књижице (в. стр. 7, 31, 34 наше расправе) ону приповетку о „лијеној кћери“ „благочастивога цара“ француског (а то је она из Агapiјених *Чудеса*), није забележио да је она могла бити извор народној приповеци *Зла маћеха*. Он је народну приповетку изнео у издању од 1853, а приповетку из рукописа у *Примјерима* који су из 1857.

као и сама та удаја; а после, и у оном што је остало, има доста измена, и то оних које се налазе и у страним приповеткама нашега циклуса. На такво сродство је увек знак старости приче: то је н. пр. она да маћеха нареди слугама да сем руку донесу и срце девојчино, а слуге јој, наравно, срце оставе; мотив који се налази и у једној тиролској приповеци,¹⁾ само је ту језик место срца. Други је разлог тај што у самом садржају има више сличности с талијанским делом него са грчким. Тако у талијанском делу маћеха зове *слуге* а не једног *слугу* као у грчком; и у Вука су „слуге“. После, у талијанском делу маћеха изда наредбу о сечењу руку одмах чим цар оде на пут (*тудије* зва к себи, итд., *incontinentemente* *chiamò a se*, etc.), а у грчком време није прецизовано; у Вука је *Такође* одмах (она тп. богме, у та исти час, итд.). Најпосле, у талијанском делу маћеха не превари кћер да ће је водити у род, нити говори с њом о томе, као што је у грчком делу, него је слуге преваре кад је воде, привидно јој нађу неки повод вођењу (с великим злобами и хинбама спелаше ју; *con molte malizie e inganni trassero quella pulcella*); у Вука је такође преваре и одведу „као у прошетњу“.²⁾

У другу версију спадају (т. ј. из Агапијевих *Чудеса* су постале, управо из њихова превода) не-

¹⁾ *Zingerle*, *Tirols Volksdichtungen u. Volksgebräuche*, II, 1854, стр. 124.

²⁾ Приповетка ова можда није постала из глагољског превода него непосредно из талијанског оригинала, пошто је записана у Воки (Вук, Срп. нар. прип. 1897, предг. XIV).

колике приповетке и песме, српске и бугарске. Српске су две приповетке и песма, бугарске две приповетке. Ми ћемо их овде укратко навести, најпре српске па бугарске.

Од српских, најпотпунија је приповетка *Бог*¹⁾ не заборавља *правих*, коју је забележио познати скупљач Ј. Војиновић, и која је јамачно из Србије²⁾. У њој имамо све главне моменте које и у Агапијевој приповеци. Јунакиња је царева кћи; кад цар оде на војску, маћеха нареди слугама да је одведу у планину и убију, а њој да донесу руке за знак да је убијена. Слуге је одведу и хтедну убити, „али их она замоли да је не убију него да јој само руке одсеку и живу је оставе у планини“; они тако и учине. Наилази некакав кнежевић који је „тај дан ловио по планини“, и „заповеди својим пратиоцима“ да је воде његову двору. Дошавши у двор, он јој добава „лекаре који јој извидају ране“. Затим, он затражи од оца свога и матере да му је допусте узети. Они су га одговарали, али најпосле пристану, и тако је он венча. После, кнежевић дође цару на позив, и док се у њега бавио, замоли оца писмом да пази на жену и децу његову (она је дотле родила „два сина близнаца“). Писмо промени царица, маћеха јунакиње, и нареди да се ова одведе у пустињу и убије. Стари кнез је не убије него нареди слугама да је одведу у пустињу. Кад се кнежевић врати, брже-боље пође да је тражи. Други дан, у мрак,

¹⁾ По садржају, приповетку би пре требало назвати „*Богородица* не заборавља *правих*“.

²⁾ *Вила*, 1867, стр. 796. — Војиновић не казује где је приповетку нашао, али како је он скупљао приповетке махом по Србији, вероватно је и ову ту нашао.

он је нађе у пустињи како се моли и захваљује Богородици. Она му онда исприча како јој се тога јутра на сну указала једна жена, у бело и са златном круном на глави, и како ју је ухватила за батајце па јој рекла: »радуј се, мученице, ...ти имаш здраве руке као што су ти и биле«; и тад му покаже руке које су јој одиста од тога понова израсле. Онда је он врати у двор, а отуд се одмах обоје спреме цару, њезину оцу; цар зета учини наследником царства а жену своју, ону злу маћеху, растргне коњма на репове. Очевидно је према овом садржају да је ова приповетка постала из Агапијеве, пошто се тако лепо слаже с њом. Слагање је то још и веће него што по овом садржају изгледа, и у ситним мотивима чак. Примера ради, да поменемо само то да се и овде излаже цео текст писма маћехиног као и у Агапија, и да се то писмо слаже с Агапијевим. Али да се ипак не би мислило да је Војиновићева приповетка можда постала из *Миракула*, навешћемо ова два разлога који говоре за Агапијеву приповетку као за извор наше. Први је овај. Ако је приповетка забележена у Србији, као што изгледа, она је ту могла постати само из ћириловских рукописа Агапијеве приповетке, којих је било пуно по манастирима, а не из глагољских текстова са хрватскога приморја, који су сувише далеко од Србије. Други је разлог што у приповеци има мотива којих има само у Агапијевој приповеци а не у оној из *Миракула*. Тако, на пример, у приповеци, маћеха, шаљући пасторку са слугама у планину, превари је да ће је ови водити на неко место где ће и она сама доћи ускоро; тако је у Агапија, а у *Миракулима* тога нема. Затим, у приповеци, кнежевић

нађе јунакињу кад случајно пође у лов; у Агapiја такође, а у *Миракулима* он је нађе кад само „мимо греде по пустињи“. После, у приповеци, Богородица се јави јунакињи на сну; и у Агapiја то исто, а у *Миракулима*, она се јави кад је јунакиња будна и моли се. Даље, у приповеци, јунакиња сама жели да иде оцу с мужем својим и каже то овоме; у Агapiја је то исто, а у *Миракулима* нема помена о тој жељи; итд. Из свега овога види се да је приповетка *Бог не заборавља правих* постала одиста из Агapiјевог. Додајмо само да, поред ових јаких сличности, има и разлика између њих; да народна традиција није одржала сасвим верно историју о царици одсечених руку, коју је примила из свога књижевног извора. Један је мотив нарочито покварен у њој; наиме, кнежевић не долази цару на витешке игре на које овај позива све кнезове своје државе, као што је у Агapiја, него цар, пошто је изгубио кћер, шаље људе да је траже, и ови дознаду да се она удала за младога кнежевића и јаве то цару, а овај онда позове и њу и њега, на што она не хтедне поћи него само њен муж оде.

Друга приповетка, која се с првом слаже као да је варијанат њен, јесте *Мићеха и пасторка*, забележена од Богдана Кузмановића још 1858 године.¹⁾ Ова Кузмановићева приповетка такође проистиче из Агapiјевог редакције; то је јасно сваком ко је прочита. У њој су неки мотиви из Агapiја (и то баш из Агapiја а не из *Миракула*) одржани још боље него у Војиновићевој. Тако се у Кузмановића јунакиња зове Марија као и у Аг-

¹⁾ *Летопис*, 97.

пија; маћеха, кад ову хоће да убије, зове само једног слугу, и то највернијег, баш као у Агапија; Марију одводе од куће баш у поноћи а не у које друго време, сасвим као у Агапија; из кнежева двора одводе је не просто у пустињу него баш „на оно место у шуми с којег ју је (слуга) довео“, дакле сасвим као у Агапија; пре но што ће јој сећи руке, она се моли (истина, Богу а не Богородици), баш као у Агапија; кад Марија и њен муж пођу цару у походе, они му најпре напишу писмо о том па тек онда иду, и тако је и у Агапија; при овим походама, иду сви, не само кнежевић са женом него и његов отац, као у Агапија; цар тада изиђе пред госте на сусрет а царица се сакрије, баш као и у Агапија. Све су то мотиви које ова приповетка има као и Агапијева, а које немају *Миракули*, па чак ни Војиновићева приповетка; по томе је јасно да је њен извор у грчком делу а не у талијанском, као и да отуд она самостално потиче а не преко Војиновићеве приповетке.¹⁾ Али, додајмо одмах, поред тих великих сличности с Агапијевом приповетком, наша приповетка има и разлика. Нећемо набрајати ситне разлике, неизбежне вариације овог или оног мотива,²⁾ него ћемо само указати на једну, највећу

¹⁾ У овој су приповести и они мотиви из Агапија којих има у Војиновића а нема у *Миракулима*: онај да маћеха превари пасторку да ће заједно на пут; да ову нађе цареву у лову; да јој се Богородица на ону јави а не будној; итд.

²⁾ Поменимо само ова два различна мотива од ситнијих. Најпре приповетка почиње мотивом како су цар и царица (прва жена цара) „једнако молили Бога“ да им да од срца порода; а после, како се јунакиња, кад остале одсечених руку у пустињи, „стане хранили дивљим јабукама и крушкама што их је усма брала“. Први мотив је исти у познатој *Sneewitchen*, а други у помњаној *Das Mädchen ohne Hände* (обе из Грима).

и најражнију. Та је разлика у мотивима о царичином порођају, и ево каква је. У Кузмановића, наиме, царевић, после венчања, отпутује у рат; кад млада царица роди два сина „лепа као два голуба“, свекрва њена, мати царевића, напише сину писмо у којем је свакако облаже да је неваљала и да је родила „два кучета“; царевић одговори да јој ипак не чине никаква зла,¹⁾ али царица-мати каже служи да је царевић наредио да се млада царица одведе у пустињу и тамо остави, и после тога њу одиста тамо и одведу. Ови мотиви, као што се види, сасвим су далеко од Агапијеве редакције. Нема да маћеха измени писма него то чини свекрва, царица-мати; нема да писмо о томе шта је млада царица родила дође истинито царевићу, него су већ ту неистине. Мотиви који су дошли, нису не само из Агапија него ни из другог типа. Они припадају првоме типу, и како се овде прича, збива се исто тако у *Манекини* и другим књижевним делима којима смо се пре занимали. Откуд то? Јесу ли ови мотиви прешли из версија првога типа, из *Манекине* и сличних страних дела, из леринске приповетке и *Оливе*? Или се они овде сасвим случајно слажу с онима из првога типа, услед тога, на пример, што је народна приповетка на царицу-матер набацила нешто од оних кривица које припадају царицамаћеси, и то набацила зато што је у народној традицији свекрва тако исто зла према снаси као маћеха према пасторци? На ова питања не бисмо умели сасвим сигурно одговорити.

Сем ове две приповетке, рекли смо, спада у ову версију и једна српска народна песма; то је

¹⁾ За поворођену децу ништа се не каже.

она коју је и Сухир забележио и која се зове *Ћенидба везира Лазара*.¹⁾ Песма ова представља доста искварено и непотпуно нашу приповетку; она је још везана за историске личности и места. Ипак, она је морала постати из Агачијеве приповетке, као што ће се одмах, поред свих разлика њихових, видети. Отац јунакиње је »српски цар Стјепане«, њен доцнији муж »везир Лазар«; њих двојица (а не сам отац) иду у рат, да умире седам градова, »и Софију крај мора сињег«, и цар, одмах у почетку песме, поклања Лазару своју јединицу Марију, и показује му је. Маћеха јунакиње (ако јој је маћеха), »Бугарка царица«, не гони јунакињу због тога што је суревњива на њену лепоту, него због тога што жели добра својој кћери Анђелији, што хоће да је уда за Лазара, а овај то неће. То су почетне разлике, а одмах затим долази позната историја. Чим она двојица оду у рат, царица зове »двије слуге«, Марка и Милинка, нареди им да убију Марију, али, додаје она:

»најприје јој руке одсјеците,
»онда ћете главу са рамена«

Слуге је одведу »на росну ливаду«; настаје разговор њихов с несрећном девојком, где их ова пита зашто хоће да је убију; настаје и покушај убиства: Марко јој одсече руке, Милинко му не да даље, него одведе девојку на Дурмитор, у пенину. Лазар је тамо нађе, и то овако. Он се вратио из рата пре времена,²⁾ отишао право својој

¹⁾ *Богољуб Петрановић*, Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине (Епске пјесме старијег времена), Београд, 1867, № 14.

²⁾ Кад девојци одсеку руке, цар усни »*де се њему Мара преставила*«, и он то каже Лазару, који за то пође из рата. Овај мотив о сну имамо и у прегледаној причи Вуковој *Зла маћеха*.

кући, изишао једанпут са слугом Милутином „у лов у планину“, на Дурмитор. У лову, он баци два сокола у језеро, соколи одлете у брдо; Лазар шаље слугу по њих, и овај виде да су они одлетели „у камен-пећину“, „а на раме царевој Марији“. Лазар баци још два, и они то исто учине; он, љут, шаље слугу да им почупа перје и поломи крила, а слуга му каже шта је видео, и доведе му Марију. Лазар онда „вјенча цуру за вијерну љубу“, и она ускоро роди „два близанца сина“. Овде се сад историја скраћује. Нема интриге о порођају, нити другог гањања јунакиње, него се одмах прелази на казну маћехе и завршне мотиве. Цар се, наиме, врати из рата, брзо увиди шта је с Маријом било, и одмах узме царицу и њену кћер Анђелију,

»привеза их коњма за репове,
»раскиде их на четири стране«.

Има, међутим, у пркос овом скраћивању, још један важан мотив поменут: исцељење руку. Кад се Лазар врати своме двору,

»љуби су му поникнуле руке
»како да су од рођења биле«.

Само се не додаје ништа о томе како су руке исцељене.

Бугарске приповетке, рекли смо, две су; једна је *Мария посницата*, „отъ Ловечъ“, коју је записао Т. Трифонов,¹⁾ а друга је *Мария, царската дъщеря съ отсвчени ржѣѣ*, „отъ Габрово“, коју је записао Н. Стојков.²⁾ Несумњиво је да су обе потекле из Агатијевих *Чудеса* (за прву је карактеристично да

¹⁾ Сборникъ за нар. умотв., наука и книжнина, 1890, III, 172.

2) Исто дело, 1895, XII, 171.

је из Ловеча, дакле баш из оног места где је, као што смо напред видели, писан један рукопис овога дела); то се већ види по томе што у обе јунакиње има оно име које јој је Агапије дао.¹⁾

Мариа посницата има извесне моменте развијеније него што су у Агапија. Јунакиња се н. пр. овде представља као „млогу разумна“, и слуге њу питају за сваки посао, и она све надгледа. После кад маћеха хоће да је отера и убије, она то не наређује у своје име, него у царево, који јој је тобож писао „да завиджт Мариа в гурата да ја закопајат“. Мотиви о томе како се Марија види на крају с оцем такође су развијенији: ту она меси „питу“, у питу спусти пару („пжрж“), шаље с тим и с једном „китком ут сјакакви цвита“ најпре мужа свом оцу, муж њен издржи дуг диалог с овим, итд. Сем тога, приповетка је на неким местима и искварена; такво је н. пр. оно кад муж Маријин (који, у осталом, није никакав кнежевић него само „идин зингински син“, дакле богаташки син) после свадбе оде: он не оде цару на витешке игре, него „утива за стока“, и маћеха, према томе, не зна се како чује за своју безруку пасторку, против које напише оно познато писмо којим је треба отерати „в гуржта“. Али је приповетка иначе као и Агапијева, има исте карактеристичне моменте, главне па чак и детаљне; и у њој н. пр. Марију нађе њен будући муж кад је „утишол на лоф“.

Мариа царската дџиџџа сџ отџџџџи рџџџ то-лико се слаже с Агапијевом редакцијом да на мно-

¹⁾ Вероватно је Агапије то име дао једној од најсимпатичнијих својих јунакиња у *Чудесима* према имену Богородице, којој су *Чудеса* и посвећена; *Miraculi* немају тог имена, талијанска драма из овог дела изведена, зове је *Stella*.

гим местима изгледа просто преведена из ње, преписана из књиге Хаџи Јоакимове или неке друге која је садржи. Не само што се сви карактеристични моменти из Агапија налазе овде, него су ту и они који нису нимало карактеристични; и начин излагања је исти, и величина приповетке уз то. Две три ситније ствари ако су изгубљене: н. пр. онај говор Богородичин при исцељивању руку, и још тако што; иначе је све очувано скоро потпуно.

Поред ове две версије, ми морамо још једну као трећу да забележимо. У усменим књижевностима туђих народа, можда поред версија које произлазе из Агапија¹⁾ или и талијанског дела, има и других версија које су опет другог типа али које вероватно нису из тих дела постале; и те су многобројне.²⁾ Према томе, ни све наше приповетке које почињу мотивом о маћеси и пасторци а припадају циклусу о девојци без руку, не морају произлазити ни из Чудеса ни из Миракула, и ми их по свој прилици морамо рачунати у засебну версију.

Такве су хрватске приповетке: *О грофовој жени и дици* и *Злочејста маћејха*, обе у познатој збирци

¹⁾ Тих версија нема много. Кодико ја знам, свега једна произлази из Агапијеве приповетке, и то је једна грчка (*E. Legrand, Recueil de contes populaires grecs, Paris, 1881, № 28: La belle sans mains*). Само, она пре изгледа чист превод из Агапијева текста него усмена традиција забележена у народу. Ево њеног почетка који сасвим одговара Агапијевом (в. почетак Агапијева оригинала на стр. 28. прим. 2, наше расправе): *Il était au pays franc un roi veuf de sa première femme, avec laquelle il avait eu une fille de la plus grande beauté, nommée Marie. Ce prince contracta un second mariage et épousa la plus jolie personne que l'on put trouver dans le pays; etc.*

²⁾ Списак приповедака тих других версија в. у *Suchier*, увод к *Манекини*; ми смо неке од њих помињали у току наше расправе.

Р. Строхала;¹⁾ прва, из села Статива (близу Карловца), и друга, опет, из села Делница (између Огулина и Ријеке). У њима је такође историја о девојци коју маћеха гони, и одсече јој руке; коју, после, нађе и венча „грофов син“, и она му, кад он пође „ва војско“, роди „двоје дејце обадвоје мошке“ (са златном косом и ноктима, или са звездом и месецом „на гуаве“); коју, затим, маћеха писмима обеди да је родила „два мачка“ или „два пса“, због чега је отерају од куће заједно с децом; и коју, најпосле, нађе њен муж и поврати кући. Само, поред ових мотива, има и других који ове приповетке, а нарочито прву, јаче удаљују од прве и друге версије. Тако прва од ових приповедака почиње дугом историјом како маћеха гони пасторку а штити своју рођену кћер, али је пасторка ипак срећнија: маћеха н. пр. шаље пасторку да јој испод снега донесе јагоде, и ова донесе (а кћи то не може); затим је шаље да јој донесе „с три зденце воде“; итд. Има, међутим, и мотива који, и ако удаљују ове две хрватске приповетке од наших двеју версија; ипак их приближавају неким страним приповеткама. Тако н. пр. јунакињу, кад је истерају из мужевље куће, нађу у шуми свети Југ, или свети Петар и Бог. Тај исти мотив налази се и у неким немачким приповеткама, нарочито у две тирољске, где су ти свеци Петар и Павле, или свети Јован и Јосиф.²⁾

¹⁾ *R. Strohal*, Hrvatskih narodnih pripoviedaka knjiga I: Narodne pripoviedke iz sela Stativa, Rieka, 1886, № 2: O grofovoj ženi i diti (стр. 20); *Истру*, Hrv. nar. pripovijedaka knjiga II: Narodne pripovijetke iz grada Karlovca, sela Lokava, Delnica i Trgovišta Vrbovskoga, Karlovac, 1901, № 7 (III одељак): Zločejsta mačejha.

²⁾ *Zingerle*, Tirols Volksdichtungen u. Volksgebräuche, 1854, II, стр. 124: *Die schöne Wirthstochter*; *Zingerle*, Kinder u. Hausmärchen aus Tirol, Gera, 1870, II Auflage, № 53: *Das Mädchen ohne Hände*.

Откуд су постале ове две приповетке? Прва је још и могла постати из *Миракула*, али друга? А можда су обе постале непосредно из туђих народних приповедака, и можда баш из поменутих тиролских.

Један додаток и једно објашњење на крају.

Читалац је могао опазити да у овој расправи, у којој су побројане и прегледане многе версије српске, хрватске и бугарске које припадају кругу приповетке о девојци без руку, није поменута ни једна словеначка версија. Одиста, ја дуго нисам могао наћи ни једну словеначку народну песму или приповетку, нити и једно књижевно дело које би такву једну версију садржавало. То је дошло из ова два разлога: 1) што су ми збирке словеначких приповедака и сличне књиге, налазећи се у издањима врло ретким, биле већином неприступачне;¹⁾ и 2) што, по свој прилици, у тим збиркама и делима и нема много версија наше приповетке.²⁾

Међутим, док се ова расправа штампала, ја сам имао прилике да се нешто непосредније упознам са словеначком књижевношћу која има везе с нашим предметом, и да нађем понешто у њој што за нас није без интереса. То што сам нашао,

¹⁾ Извесне збирке народних приповедака н. пр. нисам могао наћи ни у Лицеалној Књижници у Љубљани.

²⁾ Да их нема много, може сведочити и ово. Г. Ђ. Поливка, који је за извесне збирке српских, хрватских и бугарских приповедака састављао спискове паралела њихових (в. за српске прип., његов реферат о збирци А. Николића у *Archiv f. slav. Phil.* XXII, 313; за хрватске, *Paralele narodnih pripovietkata u Strohalovu Zborniku II*, Zbornik za nar. život i običaje, VIII, 2; за бугарске, *Български књиж. прик. въ Шапкаревия Сборникъ*, што смо више пута помињали; итд.), и чијим смо се таквим паралелама ми често корисно послужили у овој расправи, — не наводи, колико ја знам, ни једну словеначку приповетку или песму код оних приповедака које спадају у наш циклус.

ја ћу овде укратко и накнадно поменути, по реду којим сам ствари налазио.

Тако, у усменој књижевности ове су три приповетке које имају везе с оним што је у овој расправи говорено.

а). Приповетка *Deklica z zlato zvezdo*, која се налази у једној врло неугледној и дечијој збирци народних и других приповедака: *Fran Nedeljko, Narodne pripovedke za mladino*, Ljubljana, 1902, II zvezek. Она има доста мотива нашега циклуса: налажење јунакиње од стране „грофа“, венчање њихово, порођај и лажне вести о томе; али, у исто доба, личи по нечем и на Вукову приповетку *Зла свекрва*, која је, као што знамо (в. прим. на стр. 94-6), из другог циклуса.

б). Приповетка *Zlatolasi trojčki* у збирци *Narodne pripovedke v soških planinah*, I snopič (Slovanska knjižnica, Gorica, sn. 25), коју је скупио и издао А. Габршчек. Приповетку ову нисам читао („I snopič“ те збирке нисам могао никако наћи), али, по паралелама њеним како су у тој збирци означене (в. исту збирку, „III snopič“, Gorica, 1896, предг. стр. 9), изгледа да она спада у многобројне варијанте Вукове *Зле свекрве* (као једна од паралела помиње се она коју смо ми забележили под бр. 18 међу варијантима поменуте Вукове приче; в. стр. 96 ове распр., прим.).

с). Приповетка коју сам лично чуо и забележио у Шкофјој Лоци у Крањској; њу ми је укратко казивала стара госпођа Урсула Јесенко, која ју је чула у свом детињству (око 1858) од своје бабе, у околини Шкофје Локе. Приповетка се састоји у овом. Једанпут био један отац који је „љубил“ своју кћер, и хтео је „злорабит“; она је на то „своје

роке (руке) одрезала“. Некакав младић „из соседне васи (села)“ заљуби се у њу, ожени се њом; у то се деси рат, и он мораде поћи у бој као „солдат“. Док је он био у боју, жена му роди једно „дете“. Онда маћеха њена (јер се њен отац ускоро оженио) напише писмо „солдату“ да је ова родила „не човека, не живали“ (ни човека, ни животињу). Он, жалостан, одговори жени: „кар (што) си породила, варуј (чувај) добро да (док) придем назај (натраг)“. Ускоро одиста и „приде назај“, и нађе здраво и дете и матер. Маћеху онда „опсуде па громаду (спалиште)“, и ако је њена пасторка молила да је од тога сачувају. — Као што се види, у овој приповеци је доста мотива изгубљено и испреметано: отац јунакиње н. пр. није цар, јунакиња остаје једнако у његовој кући, свекрву замењује маћеха, јунакињи не чине ништа ни после сечења руку ни после лажних вести о порођају, она не поврати руке, не зна се је ли она родила сина или кћер, не зна се ко казни маћеху, итд. Али, као што се такође види, у њој је и доста карактеристичних мотива остало, и то баш оних који су ретки (само у леринској приповеци н. пр. имамо и родоскврну љубав очеву и лажне вести о порођају, као и овде), и ова приповетка сведочи да је пуна версија првог типа приповетке о девојци без руку била позната и међу Словенцима, а не само међу нама на југу.

Што се тиче писане књижевности, држим да у Словенаца нема спева о Оливи, који сам дуго тражио, а можда нема ни приповетке из *Миракула*; других књижевних версија биће још мање.

П Р И Л О Г.

[Овде штампамо приповетку из Агатијеве књиге „Амартолон сотирпа“ у преводу Багачићеву, онакву каква је у ркп. К. С. Академије Наука под бр. 103, који смо ми. на стр. 27 наше расправе, означили као ркп. б.]

л. 320. (Ѣ) црѣицѣи франа^а кои^а ейже ѡсеченіе
рѣцѣи сѣли ксе^а силна влчца чю^а ли.:

Беше въ франки неки црь въдова^а по прѣвои
жене; са неюже ро^а едино жеи^аско ѡроче. По семъ
приде ва втори бракъ, и по^ат^а женѣ толико краснѣ
и^а не ѡбреташе се ва државѣ е дрѣга пѣвна ей въ
красоте. Иже елико бѣ влѣгѡвразна телѡ, толико бѣ
зловразнаа и зловина дшею; наипаче же ѡ зависти
толико бѣ повежена и^а не хотеше никакоже да
слиши^а и^а ѡбретает се негѣ дрѣга красенша ѡ нею.
Идеши же да^ацѣ цревѣ роженнѣю ѡ прѣви жени и^а
имеше доврѡтѣ тела чѣднѣ, прие^а въ срѣци своѣ дѣа-
вола, иска ю погѣбити ѡ зависти да не ѡбретает
се красенша ѡ нею. (Ѣ) Га збо ѡиде црь ва ннѣ
странѣ, нѣжние ра^а неке вѣри, ѡбрете зченица дѣа-
вола време пѣвное да саврши^а завистное свое хотѣнѣ.
Призива^а збо едина^а своего раба кер^ана, иже имеше
многое кх неи дрѣзнованіе, и глѣ еи^а: „единѣ влѣде^а
хои^а да ми сатвориши, въ таинѣ, да не звѣтъ се^а ник-
тоже. И азъ ти тѣм^акое сятворѣ възмазие и^а да бѣ-

деши прѣви во царѣвнѣ нашѣ. “ ѿ же ѿвѣща се са клеткою сатворити ѣже аще что повели еми. ѿна же гла кз нѣмѣ: „прѣва жена црѣва сатвори снѣ даще са дрѣгѣ некѣ злонаравнѣ ѣ зла^{го} житна члѣко, а не са црѣмѣ. Тем же. ꙗ прелюводеваннѣ роженнѣ, ѣ дела стѣдна твори ѣ село безмѣстна; и, аще много жити бѣде, нѣмѣ посрамити до мой. Мѣю те збо, вазми ю стрѣ, ѣ рѣцѣ еѣ ꙗко везеш ю вз ѣ дворѣ на да превѣде тамо дон(де)же приде и ꙗ ва во тон сириана рѣ ѣ стешенѣ. Ти же ѿвези ю вз пѣстиню възстрѣнюю, ѣ збѣ ю тамо, и сакри да не слыши никтоже о се. ꙗ сведетѣлство нѣлажнаго збѣенна. ѿсеци еѣ рѣцѣ ѣ принесѣ ми“. Глуга же ѿвѣща се сатворити тако, ѣ зготови се ѿ верѣ са еднѣ сародникѣ ѣ вернѣ дрѣго свой. Кз ползности збо вазвѣди црѣнца ѿроковицѣ, ѣ гла еѣ: „пѣнди, Мрѣ моѣ, са снѣмѣ члѣки на ѿ место ѣдеже приде ѣ азъ за мѣ чѣ да превѣде тамо некое време, да ми приде скрѣвь юже ѣмѣ ѿшаствна рѣ црѣва“. ꙗ тако посѣе ѿроковицѣ, ѣ ѿвезоше ю вз далекое ѣ пѣстое место. Те позна лѣтъ, бе во ѣ ѿ ѣ ства раздѣмчна; вазведе збо ѿн на нѣбо, ѣ са слзалин начѣ мѣнтѣ се глѣющѣ: „влѣще бѣе, инне навѣжи ѣ помощи не ѣмѣ разве твою благодѣтъ; и ти вазажъ враждѣющѣ ми бесправѣ“. Глѣ еѣ слѣгѣ: „не плачи ѣ не воѣ се, не имѣши во пострадаѣти ѿ на нѣ едниного зла. Она же рѣ: „почто лажете? мѣчеѣ моѣ прѣласти мѣ ѣ преда мѣ вз рѣце вашѣ да мѣ погѣбите. На ѣповаю на надеждѣ ненадежнѣ ꙗ вазастѣ вз безаконнѣ вашѣ. Что хочете прочѣе? Место ѣ пѣсто, творите волю гѣпожѣ възше; тѣчѣю мѣю вѣ, не збѣивѣйте мѣ напрасно, на ѣсповежѣте ми то да са мѣтвою преда дѣа мѣе влѣе“. ѿн же рѣше еѣ: „довеѣ тѣв зразѣмѣ нѣмѣ ѣже вѣ. Мрѣ еѣ познала прѣже, не вѣ

єси ѿ пошла с нами. Она бо на повелѣхъ да те
 погубѣи, и ми швѣщахомъ се єи сѣ клетвою снѣ сѣтво-
 рити. Она же рече: „то не войте ли се бѣ да ме
 збѣнете неправедно? Не весте ли превѣли бѣ, ли сѣдѣла
 праведни, не остави таковоу делѣ стати се ѿ ве(з)
 наказанна бити на хоце шмастити и ва ѿ ѿноу
 немѣтливой, понеже ниже ш, ниже бѣ не ѿвидѣ
 ни чѣмъже, никомъже? Аще збо хоцете таково | бе-
 законна увѣжати, шставите ме бѣ сѣи пѣстини живѣ,
 ѿ рцете гопози вѣшей ли збѣсите мене. Зде не никто-
 же да ме питае, и сама, ве(з) вазложени рѣкѣ вѣшей, ш
 глѣда имѣ змрети; єи не скверните рѣкѣ вѣшей таковоу
 скверновѣство“. Она ѿ ѿна єи ка ни глѣючи са
 слѣзами. Змнилише се ѿ ти, рече ка неи: „ли те
 жалѣе, ѿ оставили вѣхо те живѣ, на мачѣха твоѣи
 повеле на да єи принесе рѣце твоѣ, да се извести
 ѿ самрѣти твоєи. И аще не сѣтвори по словеси єю,
 хоце зло пострадаѣти ш неє; на, аще вѣхомъ те ѿ
 живѣ шставили, васѣко ш зверѣи снѣдена бѣдѣши“.
 Она же швѣща: „горѣка ми є ѿ ѿ єдина и дрѣга
 самрѣ; швѣще аще и ш зверѣи шставите ме снѣденон
 бити, снѣ ми штѣшение вѣдѣ ли и мене зверѣи снѣдѣ
 а не чѣци. И ки неповиѣни вѣдете сѣмѣ незаконно.
 Сѣтворите збо за имѣ прѣстѣи вѣце, ѿже ро истин-
 на бѣ ѿ сѣдѣно вѣсѣ, не збѣивѣйте ме. И понеже
 глѣете ли швѣщѣсте се єи принести рѣце мое, шсецете
 ѿ да видѣи и порѣчет се ѿ ни. Мене же оставите
 зѣ да змрѣ ва пѣстини сѣи ш волѣзней“. И аще
 са слово да збѣжи видѣли сѣмрѣти, простре рѣце
 свое на єд(н)ой кладѣ. Ти же ѿзволише да оста-
 вѣть ю живѣ, ѿ шсекоше єи рѣце, ѿ принесоше
 ѿ кѣ цѣници. Єѣа же дасть ѿ дарѣи ѿ даровѣни
 вѣчислѣна.

Страна же ѿа ѿроковѣнца оста въз пѣстини ва
 болезнѣ неисповѣдѣлиѣ, и не имѣ въз тежки ѡнѣ во-
 лезнѣ ѿна^{го} вра^{го}ваниа ѿ стешенна тачню прѣпетое
 имѣ прѣстѣнѣ бѣде, еже помѡиць са слѣзми и верою
 призиваше; и ка тоѣ ѱединѡѣ ва болѣзни своѣѣ
 просѣ ѿ нѣю мѡрдѣна и мѡлѣти непрѣстанѡ вапѣ-
 таше. Тѣ ѿ не погрѣшѣи прошенѣа, на мановеннѣ
 1. 321 в възсѣлѣн^{го} бѣа сицевѣѣ ѡбразѡ слѣзѣи помѡиць. Юноша
 едѣн, сѣнѣ некогѡ кнеза велѣикѡ^{го}, ѱзидѣ на ловѣ да
 ловѣ зверѣи ва стране ѿноѣ, и наставляеннѣ бжѣи^{го}
 бѣи близѣ мѣста ѿна^{го} ѱдеже вѣѣ Марѣа; и слѣшѣа
 плаѣ ѿ рѣданѣе, ѿ искаше по пѣстинѣи са слѣзми
 свѡнѣи дѡндеже ѿвѣрѣтоше ю. И почѣдѣише се веде
 еѣ, и добротѣ лица еѣ сдѣвлѣше се; възпросѣише ю
 ѿ верѣи. ѿна же не ѿвѣрѣа ничѣтоже, тачню пла-
 каше просѣ помѡици. Кнезь же рѣ ка слѣзѣа: „и време
 да ю възпрашаѣ, на понеже гѣ наставѣи ю на даже
 дозде юѣ рѣ^а, възмѣте ѿ несете ю са васакѣи ѿпа-
 сеннѣ въз гра^а. И тамо свѣлѣи ѣже ѿ нѣен“. Тако
 свѡ сѣтворѣше. Лековаше ю кнезь прилежно вѣлѣамѣи, и
 нѣиѣи разлѣичѣиѣи врачеваше врачеванѣи; ѿ прѣстѣше
 болѣве сѣврѣшенно. Чѣдѣще се прочѣе възѣи ѿже въз
 полати, мѡдрѡсти еѣ юже имѣе, ѿ красѡтѣ лица;
 вапрашаѣс ю чѣсто чѣна кѣ дарѣрь ѿ чѣсо рѣ^а ѿсе-
 коше еѣ рѣдѣе. На ѿна не хѡтѣше да то испѡвѣсть,
 на аѣре ѿ не рѣче ѿ сѣи ничѣтоже. ѿвачѣ ѿ блѣгѡсѣиѣа,
 блѣгѡчѣиѣна же и блѣгѡрѡѣна лица еѣ, тако възлюбѣи
 ю юноша ѿ въз ѱедѣн^{го} дѣнѣ гѣла ка дѣдѣе, ѡцѣс своѣиѣс:
 „ѿѣ мѡиѣ, вѣѣ ѣако мене любѣиѣи, тѣ же мѡю те да
 мѣи сѣтворѣиѣи блѣгодѣѣ сѣю. Мѣи есѣли богѣтѣи, ѿ не
 трѣбѣѣ трѣжѣи ѿменѣи, на аѣре хѡцѣѣ богѣти да се ѡже-
 нѣи, поваѣ да неѣрѣѣ чѣто тачню жена да вѣдѣѣ ѡѣѣна
 емѣс. ѿгѡго хѡцѣи ѿ ѣ да мѣи сѣтвориѣ дѣржава твоѣа
 да казѣмѣс се ва женѣс ѿроковѣиѣцѣс сѣю юже ѡвѣрѣѣѣ

ва пѣстѣннѣ“. Дѣска же, ѡцѣ ѣ, ѡвѣща ємѣ: „ми
можемо да вазмемо єдѣннѣ вѣмѣжѣ на равнѣ
дацѣ; тѣ же хощеши поетѣ сию, ѣже не тачню
такѣ ю вѣрѣчна, тѣ рѣ недѣтой тѣ вазетѣ єю.

1. 322

Нѣ жеже вѣрѣше ю: не вѣмѣ коє рѣда ю, ѣ да
не вѣдѣ некоє сѣлнѣ прѣта чѣка дацѣ, и хощѣ
вѣти срамѣта вѣлнчѣствѣ рѣа нашѣ“. ѡнѣ же ѡвѣща
нѣ рѣ: „сѣ не може тако вѣти, ѡе мѣи, такоже дѣрѣ
жака твоѣ гѣю, нѣо добрѣта нѣ вѣлѣроднѣ вѣдѣнна
єю, рѣзѣмѣ же и вѣлѣчнѣннѣ сѣвѣдѣлѣствѣю вѣти ю ѡ
цѣркнѣ кѣрѣ. На ацѣ вѣ нѣ прѣпрѣста чѣка вѣла дацѣ,
а сию хощѣ; нѣ ацѣ не вѣзѣмѣ сию, по истѣне дѣрѣннѣ
не вѣзѣмѣ, нѣ хощѣ вѣ вѣлѣцѣи сѣрѣвнѣ жѣтѣа мѣѣ прѣ
итѣ вѣремѣ“. Вѣдѣ єво дѣска таковоє жѣланнѣ и лѣво
сѣа є ка ѡ(рѣ)ковѣцѣи ѡвѣрѣтѣи вѣ пѣстѣннѣ, сѣзѣ
волѣи нѣ ѡ, нѣ сѣтѣворѣи вѣракѣ и сѣ рѣѣцѣамѣи вѣогѣтѣи.

Цѣрѣ же ѡцѣ єнѣ вѣ вѣ печѣлѣи нѣвѣтѣшилѣи, не
вѣ гѣ єнѣ дацѣ є. За неже цѣрѣца рѣ ємѣ ѣи ѣзѣже
тѣйно вѣ єдѣннѣ поѣ, нѣ не вѣстѣа чѣто вѣи єи. ѡнѣ же
плѣканнѣ нѣвѣтѣшѣмо; нѣ нѣмѣє вѣ зѣзрѣннѣ цѣрѣцѣ, на не
нѣвѣи мѣнѣлѣи сѣвоєє дѣдѣже не зѣвѣдѣ ѣзѣвѣстнѣа. Послѣ
єво чѣкѣ вѣ рѣзлѣчнѣннѣ стрѣнѣи на вѣзѣнѣскѣннѣ, напѣсѣ
же нѣ повѣлѣннѣ да сѣвѣрѣштѣ сѣ ка нѣмѣ вѣсѣи кнѣзѣи
нѣгѣмѣи дѣрѣжавѣи є, да сѣтѣворѣи нѣпѣдрѣлѣнѣи, сѣрѣ
кѣскѣє рѣстѣаннѣ, да прѣмѣтѣ мѣло рѣѣстѣи, да не зѣмѣрѣ
тѣвѣи є пѣалѣ.

Дѣнѣ же повѣлѣннѣ тѣо нѣ на мѣсто нѣдѣ же вѣ
нѣ дацѣ є; нѣ хѣтѣше да нѣдѣ сѣвѣкѣ єнѣ ка цѣрѣ, нѣ
не ѣстѣа є сѣй є гѣю: „ѡе мѣи, не лѣю да тѣрѣ
дѣнѣи сѣ тѣи тѣлѣнѣко пѣшѣствѣиє, стѣрѣ сѣи, тѣчнѣю
пѣчѣванѣи дѣома. Нѣ а пѣйдѣ вѣ мѣсто тѣ. Лѣвѣи же
жѣнѣи мѣю такоже нѣ мѣнѣ; нѣ ацѣ рѣдѣи прѣжѣ дѣжѣ
не вѣзѣвѣрѣцѣи сѣ азѣ, прѣнѣжѣи ѡ нѣей“. Нѣ зѣгѣдѣи вѣи

ѡцѣ глѣ синовни. Блѣви сво его, и ѡпбсти и са мѣроѡ и авнѣ.

л. 322/ѡ.

Ѡ же шѣ. | сѣтвори Бжїею помощїю толико мужаставниѣ вещи на ѡноѡ позорїци їи вхси ѡ неѣ беседовахсѣ, васи глѣхсѣ ѡ неѣ добре, и хвалихсѣ ѣ и почитахсѣ. Црѣца же вхсе лѣкава вазлюбїи ѣ, не та- чїю же на и ва похотенїи его бїи; и призвавши раба ѣ, вхпрашаше ѡксѣсѣ гѣ гѣподїи его, и аще имѣ женсѣ, и ина сїи пѣвна. Рабѣ же сказа їи вхса подроѣнсѣ: како ѡбрете вх пѣстинню їдинсѣ безрѣчицѣ, и како сврачева ю ѡ раѣ и ѡ жени се їю, и їна васи таже ѡ нен. Ва конацѣ вхсѣ рѣ їи їи ва таже члї прїе кх гнѣ ѣ ѡ дѣкїи ѡца ѣ посаанїе тако жена нѣго рѣ^{аи}. в. дѣтица мѣжаска полсѣ, и да нїчтоже не скрѣви ѡ нен. Тога васѣ лѣкава сраздмевши ѡ повести раба їи ѡна нѣ юже ѡна повеле свѣтїи и ѡсеїрїи рѣце и к себе прїнести, зачѣ болеза и рѣ^{аи} безаконїе. Преда- рова во чїка и смїи его да. егда напише гнѣ ѣ ка ѡцѣ своемсѣ ѡвѣ, да прїведе ка нїи книгоноцѣ, прїтвараѣ се їи и ѡна нечто хѣїе нарѣчитїи їмсѣ. Ёга сво юноша напїа ка ѡцѣ своемсѣ ѡвѣ, моле ѣ да имѣ попеченїе ѡ жене ѣ и ѡ чѣдѣ и їна такова. Запечатїи пїиїе вадать е рабѣ своемсѣ да ѡнесе тѣ ка ѡцѣ ѣ. Рав же не веѣи жени лѣкавхства, прїде ка црѣци. Она же счредивши ѣ богатно и вїноѡ спонвши, вхзѣ ѡ него писанїе гѣподїа ѣ тат- ски, пїансѣ емсѣ сѣїсѣ и спѣїсѣ, и напїса дрѣгоѣ; ѡегѣ же и печѣ ѡ писанїа юношїїна и прїложїи ю ѡбра- зѣ хїтростїи ка своемсѣ пїанїю. Ва нїемже напїса сїїа: „Ѡ^ие мон, да весїи тако сна невеста твоѣа її їдинного злѣтворѣнаго чїка дѣїїи, и рѣце їи за зла дела їїе ѡсекоше їи; на и ѡрѣчета сна таже рѣ^{аи}. не моїї сѣ. Проѣе мїю те да, ега прочатишїи сїе мое пїанїе, авнѣ да ю смрѣтвїишїи и сѣ дѣтїи ѣї:

л. 323

и аще не слышѣ о самѣрті еѣ, не имѣ прѣйти тамо“. Таковоє лѣтное пѣаніе валожи хѣна книгоноши и деже бѣ гдѣ е пѣаніе.

Ѡ же възвѣднѣ се, възста и поше ва пѣ, не вѣ ничтоже еже сатвори емѣ црѣца; и прѣша ка дѣще, въздѣ ем Ѡ сна пѣаніе. Иже видѣ написана, недоумеваше се скрѣе, не вѣ что да сатвори. Тако сво размишляеае, савѣ сатвори сѣ юдиннѣ слѣгоу своѣ вернѣи како да сатвори. Тѣ же рѣ ем: „да не сатвориши никакоже таковаго безаконна да ю смѣртовѣши, на дан ю мнѣ да ю Ѡнесе на место и деже ѡбретохо ю. И гдѣ да сатвори са нѣю еже хощѣ. По сѣ да идѣ и рекѣ гнѣ моемѣ пѣ сатворихо пѣ напиѣса на“. И згоно ви дѣще слово сѣе. Бѣзѣ сво слѣга шрѣю сѣ чѣ еѣ, Ѡнесе ю и ѡстави вз пѣстиннѣ. Там же поидѣ да ѡбрати мѣжа еѣ.

Мрѣа же ѡставши вз ѡмѣ пѣсто и непроходно мѣсте, нестѣшимо плакаше, чае скорѣе на себе самѣрті. Тако сво плачѣи и рѣдаючи, зѣре прѣ собою едннѣ зело тѣснѣю стѣзѣцѣ; и вѣзѣмши такоже можаше ѡрѣета на ѡвѣтѣа своѣ, поидѣ по ѡной стѣзѣцѣ, и идѣше по нѣи дондеже прѣе ка едннѣи пѣрѣри. Кѣ нѣн же живѣше едѣ пѣстинникѣ, иже, видѣвѣ ю, мнѣше пѣ нѣ привидѣніе вѣсовѣское. Іѣга же слышѣа страсти еѣ, сажали се ѡ нѣн, и ѡстави ю ва пѣрѣри; сѣ ѡидѣ на ино мѣсто, и на вѣса дѣнь сѣвѣраше корѣнна и вѣлна иже и сѣ идѣше, и прѣносаше еѣи, и питаѣше се теми или пѣе рѣри вѣжѣавною силою. И

1. 323/v.

такѣ | прѣхожахѣ дѣиѣ еѣ, дѣдеже възврати се мѣжѣ еѣ вз гдѣ своѣ.

Иже прѣша и зѣде вѣвѣе, плакаше горѣко. По сѣ възѣ слѣги, рѣ: „да идѣ и изѣиѣ мѣсто ѡ; зѣваю во на прѣчѣю вѣцѣ юже ѡа вѣсѣга прѣзѣи-

ваше, іско ймать ю и ннѣ сахраненѣ, іскоже и прѣе
 поможе ей“. Въ ноци же той, мѣи се въ снѣ прѣста
 вѣца Мрѣи, глѣе ей: „Стре приде мѣжъ твои верни
 да те взамѣ ѿ сѣдѣ; и к томѣ мѣка не привлѣ-
 житъ се тебе ѿ ннѣ и напрѣ, трпѣнѣ рѣ твоѣ и
 вери юже ка мнѣ имѣла еси и призывала еси мене
 помоициѣ въ страстѣ твои; нѣ ѿ сѣе прѣстанѣ
 печали твоѣ, и скрѣи твоѣ ѡбратѣ се въ рѣостѣ“.
 Она же ѡвѣща: „блгодарѣ и покланѣю ти се, го-
 поже мѣи, і не ѡстави мене: нѣ како да вижѣ сѣвр-
 шенѣю рѣостѣ дондеже без рѣкъ да ѡвѣтаю се?
 ѡбаче не погублѣю надежѣ, грѣшнаѣ. На споваю на
 мѣтѣ твою і и сѣю мѣ блгоѣ дарѣши“. Оѣа
 глѣици смирѣнѣ ѡбразѣ, слышѣ црѣс аглѣскѣ сѣе
 къ сѣе глѣици: „прими рѣце твоѣ мѣ сѣа и бѣ
 помоицию и блгоѣтѣю, нѣо любѣщен мѣ и споваюци
 на покрѣ мѣи не лише се вѣсакѣ блга“. Оѣа рѣ
 прѣста вѣца, и са словѣ ѣе сѣи ѡвѣрте се Мрѣа
 са рѣкама, и ѿ рѣости вѣзвѣди се и видѣ — ѿ
 велики чѣдѣсѣ твои, влѣце! — і видѣнне вѣ истин-
 нѣе. И кто може иѣзрѣи радѣтъ юже приѣ, и блго-
 дарѣнна тѣже вѣздаваше прѣстен вѣи? Нѣсе ѡстаѣшѣе
 време ноци приѣ въ мѣтѣа и колѣнопокленѣи
 глѣици ка нѣи аглѣское целѣванѣе, іскоже и вѣсѣа
 имѣ ѡвѣчай сѣ блгоговѣнѣе и сѣмленѣе глѣи. Оѣа
 же вѣ дѣкъ, слышѣ члѣкѣе вѣе. Изшѣши, видѣ своѣ
 мѣжѣ; іже, сѣрѣвъ ю, вѣзплака ѿ радѣсти. Она же
 поведа емѣ чѣдоѣействѣе сѣвишѣе се на нѣи, пока-
 завѣи емѣ рѣце своѣ; юже видѣвши, вѣси сѣжасѣе
 се, и прославѣше блгоѣетѣлѣициѣ.

л. 324

Нѣзв(р)ѣтѣи се въ глѣ; нѣеже пришѣа кнѣзѣ, по-
 велѣ да празнѣю прѣстѣю вѣцѣ дѣи .и. са многою
 рѣостѣю. Нѣси же елѣици слышѣхѣ таковое чѣдоѣей-

ствѣе, са многѣмъ сдѣвленіемъ чужахъ се. По сѣ на-
чавшѣ дѣще вазисканіе и испитаніе творити: кто
бы ѣи написа шее лажное пиніе, да ѣи погубѣт. Рече
ѣмъ Маріа: „даже доселе покрыва и не хотѣхъ гавити
кто есѣ а; на, понеже ѣи волѣи вѣина, да вѣи повѣ
да весте то збо ѣи есѣ даѣи црѣи ваше^{го} елика же
пострада. Васа сѣи сатвори ли црѣи мачеха мои,
на нѣна црѣи, мѣи сирѣи — блѣно ѣме ѣе! — из-
бави ме ѣи васѣ скрѣни. Не сказа же вѣи сѣи испрѣи
да не, видѣвѣ ме ѣицѣи мой безъ рѣкѣи свѣрѣ, змре ѣи
печали. Пѣи еѣи сатвори на мнѣ толикое благо-
тробіе мѣи мѣи, пѣишите кѣи ѣицѣи моѣмъ и вазве-
стите ѣи мнѣ прѣе даже не зготовѣи се да идѣи ка
немъ и самѣи“. Она сѣиша^в дѣи свекарѣи ѣе, иже ѣме
пѣи ѣи не ведѣше кто ѣи ѣицѣи снахѣи его, вазрадова
се рѣиостию великою зело; не тачію же ѣи, на и васѣи
иже ва полате, наипѣе же мѣиже ѣе. Вазвиже рѣи
свое иѣи пѣи, гѣи: „блѣи ѣи иже мѣи сподоби и
дѣиѣи сатвори да поимъ гѣиждѣи мою вѣи женѣи
сѣи!“ Тоѣи поклонѣи се ѣи вѣи тако црѣи.

л. 324/v.

И тако пославше посланіе кѣи ѣицѣи, двѣигнѣи
и самѣи по трѣи днѣи. Сѣиже постигоше вѣи фѣи(н)кію,
срѣи ѣи црѣи и прѣицеѣи на вѣи даѣи(ре) своеѣи нападе и
ѣи вѣи вѣи зѣи са сѣи замѣи. Проклетѣи же жѣи ѣи сѣи
се да не ѣи вѣи ѣе црѣи. Иѣи ѣи повеле иѣи сѣи ѣи,
донѣиже ѣи вѣи рѣиѣи ю. И вѣи зѣи ѣи вѣи по среде
градѣи, сѣиже ю тако ѣи и кѣи не ѣи ѣи ѣи.

По днѣи же доволѣи, вѣи вѣи се црѣи^в зѣи вѣи
своѣи. ѣицѣи же и прѣи са радѣи стію великою. И сѣи-
зѣи вѣи вѣи сѣи рѣи и прѣи пѣи ѣи сѣи свои на
веселіи, сѣи рѣи пакѣи прѣи зѣи свѣи прѣи стѣи
ѣи. По сѣи ѣи храмѣи сѣи зѣи ва иѣи ѣе прѣи сѣи,
и прѣи зѣи вѣи нѣи ѣи толе вѣи прѣи зѣи вѣи зѣи чѣи,
наипѣе же тѣи дѣи пѣи чѣи вѣи иже чѣи сѣи

прѣчита ѿ исцели рѣце Марини. Ка тан днь, и сама
 Мрѣ многа бл҃годѣаннѣ твораше, помѣнае великѣю
 бл҃годѣ юже ѿ сатвори прѣстаа вѣда. Паче же вѣсе
 инѣ бл҃готворенѣ снѣу зсрѣно исплнѣаше бл҃готиннѣ,
 сирѣчь млтиннѣ многѣ швѣла рѣкама разѣваше збогѣ.
 гл҃е: „понеже не мое сѣ^т сѣ рѣце нз нбнѣ цр҃це,
 бл҃же много^{го} рѣ^а млрднѣ своего дарова ми ѿ; не
 прочее лепѣ да ѡбленѣт се кога ка бл҃готворенѣ рабѣ
 ене сирѣ вѣ подаани ницѣ ѿ збогѣ млтиннѣ, нан-
 паче же понеже ѿ та самаа бл҃гаа нже подаѣ не сѣ
 наша нз дарове сѣть вѣсѣвѣгаго Х^т; тѣ^{го} рѣ^а наипаче
 подоваѣ неирѣдно разѣлати та ницѣ“.

Тако прочее бл҃годарна цр҃ница порадова се ѿ
 вѣ зѣмлѣно мѣра сѣ^т цр҃тви многое време, ѿ по кон-
 чинѣ ѿнде вѣ нбное, егоже вѣдѣ вѣсѣ на полѣ-
 чити. Млнѣ.

Напомена. — Наслов и први редови овога текста у Прилогу штампани су на стр. 27 и 28 с нетачним акцентима и знацима. Исправљајући ово, користим се приликом да учиним још неке исправке и допуне, које случајно нису могле бити учињене на свом месту. — 1) Штампарске и писарске погрешке ово су: »чаковско« место »чакавско« (стр. 11), »у нашој приповетци« м »у нашем спеву« (18), »ѡратиѡгатор« м »ѡраиѡгатор« (28, прим.), »кѣ« м »ки« (32, прим.), »по 11 издању« м »по II издању« (33), »поц« м »поп« (37), »дштера« м »дѣщера« (37), »ѣки« м »кѣи« (39, прим.), »довојку« м »девојку« (68, прим.), »Blade« м »Blade« (74, прим.), »почпне« м »помиње« (ib.), »retroure« м »retrouve« (ib.), »наведом« м »наведем« (75), »Litauische« м »Litauische« (77, прим.), »поклѣвам« м »поклѣвам« (86), »какође« м »такође« (98); поред тога, на стр. 83, ред 2 озго, испуштена је заграда иза речи »челу«. — 2) На стр. 8 и даље, име »Suchier« писано је као »Сухир«, по томе што је писац овога имена Немац по народности; уверавају, међутим, да се његово име и у његовој домовини изговара по француском изговору, према чему га је требало писати »Сишије«. — 3) На стр. 32, речено је за ркш. т: »не знамо да ли садржи нашу приповетку«; не садржи је. — 4) На стр. 78, поред приповетке *Бакарна коза* и *Попѣ иска да се жени за дѣщерѣ си*, треба убројати у четврту версију још једну приповетку: *Златан шавдан* (*Радован Добросављевић*, Прип. из српскога народа, Београд, 1896, стр. 69). Она одиста има исте главне моменте које и две поменуе приповетке.

и од њих се разликује само у овом. Царева кћи (и у *Бакарној кози* јунакиња је царева кћи) има златну косу. Место козе и долапа овде је златан шавдан (светњак), с тајним вратима такође. Шавдан не баце други, него га она сама „претурн, и падне заједно с њим у море“; нађу га најпре „аласи“, па га поклоне царевиху (другога царства). Девојка се покаже царевиху једући вечеру његову као у *Пошг иска...*, а не певачући као у *Бакарној кози*; она му се онда „каже чпја је“. Царевих полази „на пут“ а не у рат: при том, матери изда познате наредбе о чувању шавдана и доношењу јела. Место баронице и девојака из суседства, овде су „дворске госпође“: оне по једном влакну девојчине косе, које је остао у вратима шавдана, познаду да неког има у шавдану; кад нађу девојку, оне је „стану тући, и најзад је избаци напоље“ (нема копања очију ни повраћаја као у *Бакарној кози*). Девојку пађе и приши „нека сирота баба“, као и у *Пошг иска...*: та баба, на царевихев позив „да му свака кућа спреми штогод за јело“ не би ли он оздравио од болести у коју га је свалила жалост за изгубљеном девојком, донесе му коприве за јело. У копривама царевих пађе најпре „једну златну длаку“ из девојчине косе, а после и „прстен који јој је царевих дао“. Казна дворских госпођа своди се на то да се оне „уклоне из двора“; баба, за сву награду, добије једно „одело“, још пре венчања царевиха и девојке. Као што се види, ова приповетка, за коју се у осталом не зна где је забележена, личи више на *Пошг иска...* него на *Бакарну козу*.

Књ. VI. *Насеља српских земаља*. Уређује Др. Цвијић III. књига: 1. *Пољаница и Блисура*, од Ристе Т. Николића; 2. *Темник*, од Ст. М. Мијатовића; 3. *Скопска Црна Гора*, од Свет. Томића; 4. *Ибар*, од Рад. М. Папћа; 5. *Васојевићи у Турској граници*, од поца Богдана Лалевића и Ив. Протића; 6. *Качер*, од Мил. Т. Ракића. Са III. свеском *Атласа*. Београд, 1905. Цена 9 динара.

5. Зборник за историју, језик и књижевност српског народа.

Прво одељење.

Књ. I. *Стари српски записи и натписи*. Скупио их и средио Љуб. Стојановић. Књ. I. Београд, 1902. — Цена 6 дин.

Књ. II. *Стари српски записи и натписи*. Скупио их и средио Љуб. Стојановић. Књ. II. Београд, 1903. — Цена 6 дин.

Књ. III. *Стари српски записи и натписи*. Скупио их и средио Љуб. Стојановић. Књ. III. Београд, 1905. Цена 6 дин.

Друго одељење.

Књ. I. *Исписи из париских архива*. Прикупио д-р Мих. Гавриловић. Београд, 1904. Цена 6 дин.

6. Посебна издања.

— *Спомен на тужну свечаност приликом смрти* Др. Ј. Папчића, првога председника Срп. Краљ. Академије. Београд, 1888.

— *Он зна све*, прича Л. К. Лазаревића; и *Ново оружје*, прича Симе Матавуља. 1890. Цена 1 дин.

— *Први основи словенске књижевности међу балканским Словенима*. *Легенда о Владимиру и Косари*. Културно-историјске студије Стојана Новаковића. 1893. г. Цена 3 дин.

— *Геологија Србије*, од Јована М. Жужића. Део први: *Топографска геологија*. С првом свеском *атласа*. 1893. Цена 7 дин.

— — — Део други: *Еруптивне стене*. С другом свеском *атласа* 1900. Цена 5 дин.

— *Грчка и српска просвета*, написао Др. Владан Ђорђевић. 1896. Цена 2:50 дин.

— *Одломци о грофу Ђорђу Бранковићу и Арсенију Црнојевићу патријарху*, с три излета о такозваној великој сеоби српског народа, написао Иларион Руварац. 1896. Цена 2 дин.

— *Манастир Каленић*. Написао М. Ђ. Милићевић. 1897. Цена 1 дин.

— *Дубровник и Османско царство*. По архивалним исправама написао Др. Лујо кнез Војновић. I св. Београд, 1899. Цена 1:50 дин.

— *Саопштења о преносу праха В. Ст. Караџића из Беча у Београд* 1897. Београд, 1898. Цена 1:50 дин.

— *Автобиографија протосинђела Кирила Цејетковића и његово страдање за Православље*. Приредио Димитрије Руварац, протојереј. Београд, 1897. Цена 1:50 дин.

— *Пирхово путовање по Србији у 1829. год.*, превео Др. Драг. Т. Милушковић. Београд, 1899. Цена 1:50 дин.

— *Оглед француске библиографије о Србима и Хрватима 1544—1900*. Прибрао и средио Никола С. Петровић. Београд, 1900. Цена 2 дин.

- *Свечани помен* просветном добротвору *Димитрију Стаменковићу* беогр. трговцу, 8. септембра 1900. Београд, 1901.
- *Каталог рукописа и старих штампаних књига*. Збирка Српске Краљ. Академије. Саставно Љуб. Стојановић. Београд, 1901. Цена 2 динара.
- *Свечани помен* просветном добротвору пок. Н. Дучићу, архимандриту и академику, 22. априла 1901. г. Београд, 1901.
- *Језера Македоније, Старе Србије и Епира*, од д-ра Ј. Цвијића. Београд, 1902. Цена 10 динара.
- *Геолошки атлас Македоније и Старе Србије*, од д-ра Ј. Цвијића. Београд, 1903. Цена 10 дин.
- *Јаков Њџатовић*. Књижевна студија д-ра Јована Сверића. Београд, 1904. Цена 3. дин.
- *Србија и српски покрет у јужној Угарској 1848 и 1849*. Написао д-р Драг. М. Павловић. Београд, 1904. Цена 2 дин.
- *Стогодишњица Српског Устанка*. Свечани скуп С. К. Академије 7. септембра 1904. Београд, 1904. Цена 1 дин.

7. Издање Баталакиног фонда:

- *Историја српског устанка*, од Лазара Арсенијевића — Баталаке. Део први. Београд, 1898. Цена 3 дин.
- *Историја српског устанка*, од Лазара Арсенијевића — Баталаке. Део други. Београд, 1899. Цена 3 дин.

II.

ИЗДАЊА СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА

КОЈА СУ ПРЕШЛА У СВОЈИНУ АКАДЕМИЈИНУ:

1. Гласник Српског Ученог Друштва. Књ. I—LXXV.

На продају: V—VII, XXIX, XXXI, XXXIII—LVII, LIX—LXXIII, LXXV. — Цена књ. LXVII 4, а осталима по 3 дин.

2. — — — Друго одељење. Књ. I—XV.

На продају: III—VI, IX—XV. — Цена књ. XV 0,50, III—VI. IX, XII до XIV по 1; а X и XI по 2 дин.

3. Посебна дела.

- *Историја умног развића Европе*, од У. Дрепера. Превео Мята Ракић. Књ. II. Београд 1874. Цена 2 динара.
- *Српске народне игре*, које се забаве ради по састанцима играју. Скупко и описао Вук Врчевић. Београд 1868. Цена 0,50 дин.
- *Elenchus plantarum vascularium, quas aestate a. 1872 in Crna Gora legit Dr. J. Pančić. Belgradi 1875.*
- *Essai de quadrature du cerle. Par D  m  tre Ne  si  c. Belgrade. 1877* Цена 0,50 дин.